9147.925)
Ut-87

JEAN
Syrie

Ց(47.925)
Ա-87
24 NOV 2011

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա Ր Ի Ս Տ Ա Կ Ե Ա Յ

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԼԱՍՏԻՎԵՐՏՑԻՈՅ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

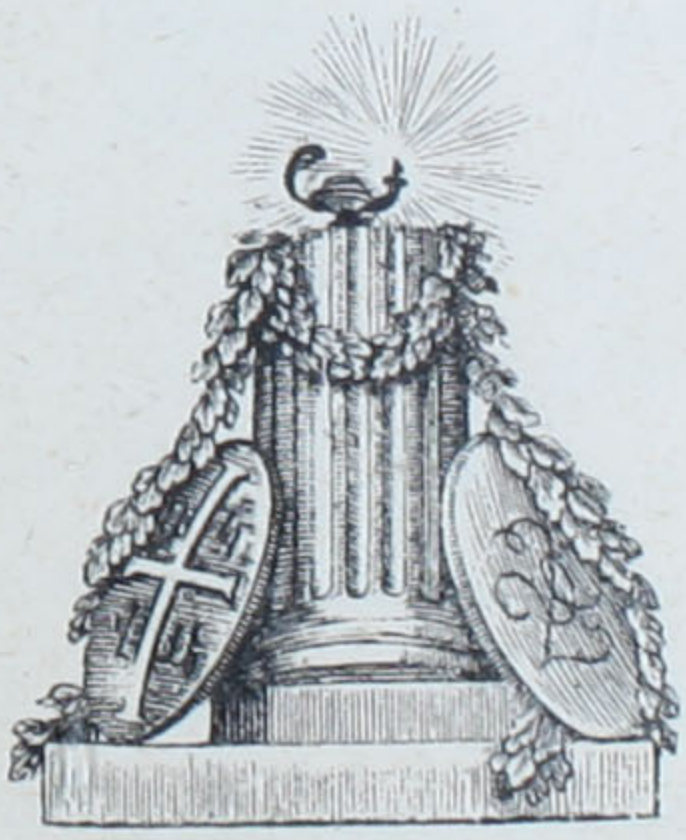

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄՐԲՈՑՆ ՂԱԶԱՐՈՍ

ՅԱՄԻ 1901 ՌՑԾ.

5614-2011

ՋԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

Ա ԱՏԵՆԱԳԻՐՍ պղծերպակեկաց պատմիչ յընդ-
միջել մեսրոպաներորդ դարուն, ծնեալ ի Լաստի-
վերտ ասանկ առ երի Արծնոյ։ Սկսանկ զպատ-
մութիւնն ի թուականէն Քրիստոսի 989, յորում
թագաւորէր ի Հայս Գագիկ Բագրատունի մակ-
անունեալն Շահնշահ, և զայ հասանէ մինչև յամն
1071։ Գլխաւոր նպատակ պատմագրիս է ստորա-
գրել զպէտսալի և զարիւնահուչտ աւերումն մարզա-
շատ Մնի մայրաքաղաքին որ ի սահմանս Շիրա-
կայ, զոր արար Ալփասլան երկրորդ թագաւոր
Պարսից յամին 1064։

Ոճ մատենագրիս է քաջ հայկաբան. սակայն են
ի նմա զարձուածք ինչ չարամանութեան թերի
յուղղապատութենէ. թէպէտ այդ մարթ է պատա-
հել բազում մասամբք յանհմտութենէ օրինակա-
գրաց։ Քանզի ի բազդատութեան օրինակացն էին
ի ձեռս մեր օրինակք չորք անթուականք նօտրա-
գիրք, զորձք՝ որպէս յայտնի ցուցանի յեղանա-
կէ զարձուածոյ գրչացն, ի վերջ ուղիւատանեորդ
դարուն գրեալք, և կամ ի սկիզբն առաջիկայ ին-
նեւատանեորդիս։ Եւ յաւուրս տպագրութեան ե-
հաս ի ձեռս մեր միւս այլ ձեռագիր գրեալ ի
թուին 1825, յոյժ նուազ զանազանեալ յայլոցն
մանկամբք և սխալք ևեթ։

ի վարդապետութենեն յայտնէ զանձն մատե-
նագիրս դոլ այր ներկուս խնաստից աստուածա-
շունչ գրոց՝ յաճախ վերծանութեամբ ի մխիթա-
րութեն դառնացեալ մտացն յայնպիսի տառապա-
պին ժամանակս։ Որոյ և այնչափ են քաղցրացեալ
միտք յիմաստս սուրբ գրոց, զի առ ի զամենայն
պատահարս աշխարհի առ Աստուած վերաբե-
րել, որպէս և է իսկ ճշմարտիւ, վառեալ ե-
ռանդ նորա անցանէ ըստ չափ. և զամենայն զբան
իւր ի կամեն հաստատել բանիւք աստուածաշունչ
սուրբ գրոց՝ է զի կորուսանէ և զկարգ վիպասանու-
թեանն։ Սակայն և այնպէս խոստովանելի է յոյժ
նպաստաւոր դոլ մատենիս որոց կամիցեն աստ-
ղագոյն ինչ պատմագրել յաղագս անցելոցն ան-
ցելոց զայնու ժամանակաւ ի Հայս յերեսաց ան-
ընդհատ արշաւանաց Պարսից, Հագարացւոց
և արևելեան կայսերաց. զորոց պատմեալքն ի
մատենիս թերևս նոր իմն լոյս տային և օտար-
ազգի պատմագրաց ժամանակիս առ հին անցելոցն
ճշգրտագոյն համաւթիւն։

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

ԺԱՄԱՆԵՑԻՆ մեզ աւուրք չարչարանաց, և պահն զմեզ նեղութիւնք անհնարինք քանզի լցեալ ղեղաւ[1] չափ մեղաց մերոց, և ել աղաղակ մեր առաջի Աստուծոյ. ապականեաց ամենայն մարմին զճանապարհս իւր, և երկիր լցաւ յանօրէնութենէ. արդարութիւնն նուազեաց, և անառակութիւնն յաճախեաց, ժողովուրդ և քահանայ սուեաց Աստուծոյ: Որոյ աղագաւ ազգք օտարածնաց օտարոյացին զմեզ և բնակութենէս մերմէ: Եւ դարձան վարք մեր յապականութիւն, չունչ ի մեզ ոչ ինաց, և կորեաք ի հասման յուսոյ մերոյ. զօրացաւ մահ և եկաւ, և դժոխք չատ ասել ոչ կամեցան. ամենեցուն յարձակեցան ի մեզ ձեռք, և յանպման[2] յաւուրս մեր ժամանակ ոչ ձանեաւ զինաւորէս պատուհասին վճարմամբ անցելոց: Յաղորդք ի յաղորդաց փոխանակեցին, և նուազեաց արդիւն արժարժիչ հնչոյ կենդանութեան. հասաւ ունք յաշխարհի և պանդխտութեան իւրեանց պանդխտեցան երկրորդ անգամ, և եղեն վաճառանդիք ի ձեռանէ պանդխտաց ապստամբաց: Ի սրբելեաց քակտեալք՝ զորս ոչ աւր աստակեաց,

1. Յօրինակի յիսուս լցաւ զեղաւ և յայլսն զեղոս:

2. Ամենայն օրինակ յանիգ ասեն. յին հնչի յանդիրանալ:

ցրուեցան զօրէն աստեղաց մերոցական կոչեցելոց։ Յոր յաւուրս մեր զարթեան պատերազմունք ի չորից կողմանց. յարևելից աւր, յարևմտից սպանուճն, ի հիւսիսոյ հուր և ի հարաւոյ մահ. բարձան ուրախութիւնք յերկրէ, լռեցին ձայնք քնարաց, լռեցին բոմբիւնք թմբկաց, բարձրացան աղաղակք լալեաց։ Եւ այսոքիկ այսքան. բայց ժամ է[1] մեզ ի գլուխ պատմութեանն ընթանալ, և առաւ ակիզբն առնել որպէս զի գիւրացան լիցի մեզ բանս։

1. Մի օրին. ժամ եղև։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ա Ր Ի Ս Տ Ա Կ Ե Ս Ի Ց

ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

Լ Ա Ս Տ Ի Վ Ե Ր Տ Ց Ի Ո Ց

ՎԱՄՆ ԱՆՑԻՑՆ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՅԱՅԼԱՍԵՒՆ ԱԶԳԱՑ
ՈՐՔ ՇՈՒՐՋ ԶՄԵՕՔ ԵՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Ացք ընդ աշխարհս Հայոց։

Եւ եղև յետ մահուան Դաւթի կիւրապաղատի, որ էր այր հզօր և աշխարհաշէն, մեծապարգև և աղքատասէր, որ էր արդարև սահմանն խաղաղութեան. քանզի յաւուրս նորա հանդչէր աստուածային մարդ, ըստ մարդասիրութեանն, ընդ որ թոռ իւրով և ընդ թզենեաւ. իսկ զկնի մահուան նորա խաղայ ինքնակալ թագաւորն Հոռոմոց վասիլն՝ ի քան և հինգերորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ ձանր գինու. և դէմ եղեալ գայ հասանէ յԵկեղեաց գաւառ, զանց արարեալ զբազում օթևանօք։ Եւ ընդառաջ ընթանան նմա ազատագունդ զօրքն Տայոց, և առաստաւր պարգեւօք [1] մեծարեալ ի նմանէ իւրաքանչիւր ոք ըստ արժանեաց՝ յիշխանութիւն, ի պատիւ, ի գահ ժամանեալ՝ ցնծացեալ բերկրեցան յոյժ։ Բայց կատարեցաւ առ նոսա մարդասիրութիւն հոգերոց, զոր Դաւթի, թէ «ընդ առաւօտս արդէս զա-

1. Մի օրինակ պարգևեալ։

լարի բուսցին, ընդ առաւօտս որպէս գալարի զուարճացին և ծաղկեսցին. ընդ երեկոյս թառչամեսցին և անկցին»։ Քանզի թագաւորն անցեալ յաշխարհն Ազօրի՝ մերձ յամուրն որ Հաւճլէն կոչի, երեկօթս առնէ։ Եւ ոչ գիտեմ յորպիսի պատճառանաց ընդ միմեանս անկեալ արևմտեան զօրն, որ կոչի Ըռուզք, և ազատագունդն, և ի նմին տեղւոջ մեռան յազատացն երեսուն այր և յոյժ պատուաւորացն։ Եւ այս ոչ եթէ առաւիր և ի զուր անց ընդ նոսա, այլ քանզի նոքա յաւուր մեծի հինգշաբաթին զեղ մահու խառնեալ ի խորհուրդ պատարագին արբուցին նմա, և հեղձամահ արարեալ զերանելի անձն՝ բարձին ի կենացս, ձանձրացեալ կենօք նորա, վասն առակիկայ խոստմանցն՝ որ ի թագաւորէն ակն ունէին. վասն այնորիկ Աստուծոյ արդարատաւ իրաւունքն՝ ըստ գործոց նոցա հատոյց նոցա։ Եւ յայնմ օրէ և այր ոչ յամրոզեցաւ երբէք ազատ ի տանէ Տայոց ելանել, եթէ յերկարեաց զկեանս իւր, այլ վաղվաղուպ մահու վճարեցան և բարձան ի կենաց։ Կըզամբեալ յանդիմանէ զնոսա բարձրն Եսայիաս՝ յորս ասէ. «Փոխանակ զի ոչ ախորժեաց ժողովուրդդ այդ զջուրն Սելովմայ որ գնայր խաղաղ, այլ կամեցան առնել իւրեանց թագաւոր զՀռասիմ և զորդին Տաբեելայ, վասն այնորիկ այսպէս ասէ տէր. Ես ածեմ ի վերայ ձեր զջուր գետոյն զհզօրն և զլայրդն, զարքային ասորեստանեայց և զփառս նորա»։ Եւ այսքիկ այսքան։

Եւ ի նմին տեղւոջ գայ հանդիպի թագաւորն Ափխազաց Բագարատ, և հայր նորա Գուրգեն, և մեծապէս փառաւորէ զնոսա ինքնակալ թագաւորն։ Եւ սայ Բագարատայ զպատիւ կիւրապաղատութեան, և հօր նորա զՄագխարոսութեան, և արձակէ զնոսա խաղաղութեամբ. և ինքն երթեալ անցանէ ընդ Հարբ և ընդ Մանազկերտ. և վազաւեալ[1] գառնայ ի վերայ Բագրեւանդայ և գայ ի

1 Երկու օրին. վազ առեալ։ Եւ յայլսումն գետոյ առեալ։

քաղաքն Ուխտեաց, և սիրէ բազում գաւառաց և բերդից և քաղաքից: Եւ կացուցանէ ի վերայ նոցա գործակալս և գաւառս և վերակացուս. և ինքն դառնայ զճանապարհս իւր խաղաղութեամբ, և հասանէ ի թագաւորական քաղաքն իւր ի Կաճանդնուպոլիս: Այս եղև ի չորեքհարիւր յիսուն թուականին և դադարեալ երկիրն հանգեաւ ամս չորեքտասան:

Եւ ինքն թագաւորն երթեալ վճարէ զհոգս աբևմտական կողմանն. քանզի սիրէ Բուլղարաց աշխարհին, գաւառաց և քաղաքաց նոցա, զոր ի բազում ժամանակաց հետէ ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ՝ անհանգիստ պատերազմօք ոչ կարաց ընդ ձեռամբ առնել. իսկ այժմ պատերազմեցաւ նմա ի դէպ ելանէին: Քանզի որ առնէր զաշխարհն՝ յաղթողն ի պատերազմունս, վախճանեցաւ իւրային մահուամբ, իսկ որդիք նորա՝ քանզի ոչ հնազանդեցան միմեանց, անձնատուր եղեալ ելին առ թագաւորն. քանզի «Ամենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն՝ ոչ կարէ կեալ»: Այս է Բուլղարաց երկրի առնլոյն օրինակ: Իսկ թագաւորն զորդիս Բուլղարաց բռնակալին հանեալ ի ժառանգութենէ իւրեանց զարմօք և ապգաւ, և տայ նոցա տեղիս յաշխարհն Հռոմոց. իսկ զմօրն աշխարհին՝ խաբանօք ի մի վայր ժողովէ, որպէս թէ պարգեւս տալ նոցա, և զրով զհամարս նոցա կալեալ՝ առաքէ զնոսա յարևելս անդառնալի եկիւք: Որք եկեալ զաշխարհս յաւեր զարձուցին. վայ նոցա զալոյն յարևելս, և վայ ուր նոքա անց և զարձ արարին. ահա ազգ չար և անողորմ, ազգ դառնասիրտ և հարկանօղ. ի դէպ է տալ առ նոսա զմարգարէականն ողբս. «Առաջ նորա զրահատ վհատութեան, և վերջ նորա զաշտ ապականութեան»: Եւ այսքիկ այսքան. բայց մեք ի կարգ պատմութեանս զարձցուք:

Յամի չորեքհարիւրերորդի և վաթսներորդի չորրորդի թուականիս մերոյ՝ մեռաւ թագաւորն

Ապրազատ Բագարատ, և թագաւորէ Գէորգ որդի Նորա[1]. *առ որ գրէ ինքնակալ թագաւորն վասն հրովարտակ, որ ունի օրինակ զայս. և-թէ Զոր ի կիւրապաղատին բաժնէ եաու*[2] *հօր քումմ ի պարգև՝ թո՛ղ, և քո հայրենեացն միայն ըր իշխան: Իսկ նա՛չ առնու յանձն. այլ ի մանկական տիան հպարտացեալ՝ զընդդէմն առնէ պատասխանի, թէ Զոր իմ հայրն կալեալ է իշխանութեամբ, յայնմանէ և տուն մի չտամ ումեք: Իսկ ինքնակալին լսեալ զայս, զօր առաքէ բռնութեամբ տիրել աշխարհին: Որոյ ընդդէմ եկեալ քաջացն Տայոց՝ մօտ ի մեծ ատան Ոստեաց, ի վախուստ դարձուցին զզօրս Հոռոմոց. բայց քաղաքին և այլ չինանիւտ տեղեացն՝ չմեղան ինչ: Այս եղև սկիզբն կործանման տանն Տայոց:*

ԳԼՈՒԽ Բ.

Ծաղագս բազաւորութեան Հայոց:

ՅԱյնմ *ժամանակի էր և Հայոց աշխարհին թագաւոր Գագիկ որդի Աշոտոյ, եղբայր Սմբատայ և Գուրգենայ, ի ցեղէն Բագրատունւոյ, այր հզօր և յաղթօղ ի պատերազմի. սա ի խաղաղութեան կալաւ զաշխարհս Հայոց: Ի սորա ժամանակս պայծառացան կարգք եկեղեցւոյ, և լուսաւորեցան մանկունք ուխտի սրբութեան. ի սորա աւուրս «Լցաւ երկիր գիտութեամբ տեառն՝ իբրև զջուրս բազումս որ ծածկեն զծովս» ըստ մարգարէին կանխաձայնութեան: Քանզի ունէր զաթոռ հայրապետութեան տէր Սարգիս, անեալ սրբութեամբ ի ծոց եկեղեցւոյ, և վարժեալ կրօնաւորական ճգնութեամբ ի կրօնաստանն՝ որ կո-*

1. Ի օրին. յաւելու զկնի նորա: 2. Ի օրին. ի տոհմէ:

չի Սևանայ կղզի. զոր չնորհիւն Աստուծոյ կոչեն ըստ արժանաւորութեան, և նստուցանեն յաթոռ մերոյ Հուսաւորչին. որ նորին կարգօքն քաղաքավարեալ ի մարմին, բարի հանդիսիւք աւարտեաց. զկեանս իւր:

Եւ էին յայնմ ժամանակի վարդապետք՝ Սարգիս և Տիրան անուն և Յեննովք, որ կաթուղիկոսարանին էին վարդապետք. և Սամուէլ, որ կամբրջացն Ձորոց վանացն առաջնորդութեամբ հովուէր. և Յովսէփ որ Հնձուց էր նախապահ. և Ստեփաննոս Տարոնացին որ զաշխարհապատում գիրան շարադրեաց պքանչելի յօրինուածովք, սկսեալ ի մարդն առաջին և պայ բովանդակէ պատմութիւնս իւր ի վախճանն Գագկայ, վան որոյ պատմութիւնս է. և Յովհաննէս ի նոյն գաւառէ, զոր վերագոյն անուամբ կողեռն կոչէին, որ զհաւատոյ գիրան գրեաց. և Գրիգոր յոյժ իմաստունն բանիւք. և այլք բազումք, յորոց աւուրս բարձրացայր յոյժ եղջիւր եկեղեցւոյ ուղղափառ խոստովանութեամբ: Իսկ որք խէթ աչօք հայէին ի մեզ, ի սոցա վարդապետական հանդիսիցն կորակնեալք իբրև զմկունս ի ծակս որմոյ սողոսկեալ մնանէին: Եւ այսքիկ այսքան:

Իսկ թագաւորն Գագիկ յերկար ժամանակաւ վարեալ[1] զթագաւորութիւնն, և բարի յիշատակաց արժանի լեալ, ի խորին ծերութեան լուծանէ զկեանս իւր. և պայազատեն զիշխանութիւնն որդիք նորա Սմբատ՝ զոր Յովհաննէս կոչէին, և Աշոտ նորին հարազատն: Եւ էր Սմբատ մարմնով հարստի և յոյժ թանձր. բայց իմաստութեամբ սակս առաւել զոլ քան զյոդունս. իսկ Աշոտ բարեկարգ ունելով զդէրս մարմնոյ, քաջասիրտ և պատերազմասէր զոլով: Սոքա ընդ միմեանս անկեալք հակառակութեամբ վասն բաժնիլոյ երկրին՝ կարօտացան իրաւանց և դատաստանի: Որոյ և-

1. Երկար օրին. զկեանս և. գրագաւորութիւնն:

կեալ թագաւորն Ափխազաց Գէորգ՝ ի խաղաղութիւն համոզեաց զնոսա. և տայ բաժին երկանուանն Սմբատայ՝ զամուրն Անի և որ շուրջ զնովաւ գաւառք, վասն անդրանկութեան. իսկ Աշոտայ զնեղլին կոմն աշխարհին՝ որ հայի ի վերայ Պարսից և վրաց: Եւ հաւանեալ Սմբատ դարձաւ ի քաղաքն իւր. և ի ճանապարհին իջևանս արարեալ վասն ձանրութեան մարմնոյն, յանհոգս ննջէր. իսկ մի ոմն յիշխանացն ի կողմանէն Աշոտոյ՝ ի դատ կացեալ առաջի Գէորգի. ասէ՝ թէ Շատիկ իմ բնական տեղի է, զոր անիրաւաբար տարաւ յինէն Սմբատ: Զոր լուեալ Գէորգի, մեծաստատ յաւժարեալ բարկութիւն բրդեալ՝ զօրս ածէ ի վերայ նորա, և նա վասն ձանրութեան մարմնոյն ոչ կարաց նստել յերիվարն. իսկ իշխանքն որ ընդ նորա, քաջապէս ի փախուստ դարձեալ՝ բազում կոյտս դիականց ընդ մեծերոցն ի ճանապարհին կացուցանէին մինչև ի դուռն Անւոյ: Եւ անտի դարձեալ, զեկեղեցիս կաթուղիկոսարանին ի զարդուց կապուտ կողոպուտ արարին. և զբևեռս խաչին[1] հանեալ՝ նախատանօք ասէին, թէ Տանիմք և ձիոցն լուսին առնեմք. զոր ի դիպող ժամու հասոյց նոցա, արդարատուն Աստուած ի ձեռն Հոռոմոց զոր յիւրում տեղւոջն ասացուք: Իսկ զՍմբատ կալեալ տարան առ Գէորգին. զոր հրամայեաց ունել ի պահեստի. և ապա առեալ երիս բերդս՝ արձակեաց զնա:

Իսկ Աշոտ՝ վասն զի որ շուրջ զսահմանաւ նորա մեծամեծք էին, զբազումս ի տեղեաց նորա տարեալ էին անիրաւաբար, առ որս ոչ կարաց համբերել. վասն որոյ թողեալ զաշխարհն՝ երթեալ հասանէ ի դուռն[2] Հոռոմոց. և հաճոյ եղեալ նմա՝ լինդրէր զօրս յօգնականութիւն, և առեալ զայ

1. Երեքքին ևս այսպէս ունէին: 2. Երկաւ օրին. թագաւորին Հոռոմոց:

անցանէ յաշխարհն իւր։ Եւ յայլոցեալնմա յԱստուածոյ, սիրէ բազում զաւառաց և բերդից. և զօրանայ քան զամենեսին և որ յառաջ քան զնա էին. մինչ զի բազումք ի մեծամեծացն՝ զհայրենի. տեղիս իւրեանց լինա թողեալ, նմա զանձինս կալ ի հնազանդութիւն եաւն։ Մինչև ցայս վայր պատմութիւնս մեզ հեշտալի է։

Իսկ ի չորեքհարիւր վաթսուն և եօթն ամի թուականիս մերոյ՝ առաքէ ինքնակալ թագաւորն[1] պնևկոմիտացի իշխան ոմն, որ եկեալ մարզահարկ արկանէ յերկրիս, և ժողովեալ բազմութիւն մարզկան՝ սկիզբն առնէ վերատին շինելոյ[2] զթէոդուպօլիս։

Եւ ի չորեքհարիւր վաթսուն և ութ թուականին՝ ձեռնադրի տէր Պետրոս ի կաթողիկոսութիւն աո կենօքն տէր Սարգսի։ Եւ ի չորեքհարիւր եօթանասուն թուականին դարձեալ խաղայ ինքնակալ թագաւորն ծանր զօրու, և գայ յարեւելս. և եկեալ իշնան առնէ յընդարձակ դաշտն կարնոյ. և առաքէ դեսպանս աո գէորգի վրաց իշխեցողն, գալ ինքեան ի հնազանդութիւն։ Քանզի եպիսկոպոս ոմն վրացի ազգաւ՝ որ նստէր ի քաղաքն վաղարշակերտ, երթեալ թագաւորին ընդառաջ, վատահութիւն տայր բանից, թէ ցորժամ յեկեղեցւոյ կամ ի կարին ելանես, զեկ ընդառաջ գայ։ Եւ նա նորին բանիցն հաւատայեալ, և յայն ապաստան՝ ճնայր նորա գալստեանն օթևանն էօթևանս փոխելով։ Այլ նա ոչ առնոյր յանձն գալ ի կոչ թագաւորին. քանզի բազումք ի նոցայոցն ահ արկանէին նմա, թէ ի տեսանել զքեզ՝ կամ մեռանիս, կամ արգելական առնէ, և ոչ ժամանես ի քո պատիւն։ Իսկ թագաւորն անցեալ ի Բասեան, երկուս և երիս պատգամս առաքէ, քանզի յոյժ կամէր խաղաղութեամբ վճարել զիւր ճանապարհորդութիւնն, և աշխարհն ճնալ ի հնազանդութեան։ Ապա ի սպառել[3]

1. Այլ օրին. զկոմիտիսիտացի, և մերս զկոմիտիսցի։
2. Ի օրին. թէոդոսուպօլիս։
3. Ի օրին. պատգամաւորացն։

պատպամացն, ի բարկութիւն շարժեալ թագաւորն՝ հրաման տայր հրով և սրով և գերութեամբ ապականել զմեծ աւանն՝ որ կոչի Օկոմի, և որ շուրջ զնովաւ գիւղք և ագարակք որ ի բաժնին էին. զորոյ զգերիան առեալ, հրաման տայ խաղացուցանել ի գաւառան Խաղտեաց, և ինքն դէմ եղեալ անցանէ ընդ Բասեանն, և հասանէ ի վանանդ[1] կամ ի փորակ: Իսկ Գէորգի դիպոյ ժամ դառնալ՝ հասանէ ի վերայ քաղաքին Ուխթեաց, և հրամայէ զօրացն հրով կիզուլ զգեղեցիկ դաստակերտս նորա, և յաւարի վարել զինչս նորա, բայց մարդոյ մի՛ ինչ մեղանչել: Իբրև լուաւ զայս թագաւորն, ևս քան զևս ի բարկութիւն բորբեալ՝ դառնայ ի վերայ նորա. և պատահեալ զօրքն միմեանց մերձ ի ծովակն որ կոչի Պաղակացիա, ահագին դղրդմամբ զմիմեանս հարկանէին: Ոսաի ի չորալ սուսերացն և ի փայլուն սաղաւարտացն՝ հրոյ փայլատակունք զլերամբն անկանէին, և ի կոփիւն սուսերացն կայծակունք հրոյ հառեալ՝ յերկիր անկանէին: Ընդ որ և ինքն իսկ թագաւորն նայեցեալ՝ զարմանայր ընդ քաջութիւն պատերազմողացն, զի իբրև զյորձանս ծովու ընդ վիմի հարեալ, այսպէս զօրքն Հոռոմոց ընդ նոսա հարեալ՝ ընդ կրունկն դառնային, Յորում տեղւոջ մեռաւ մեծ իշխանն Ըռատ, մնըից պատահեալ երիվարին՝ ոչ կարաց անցանել. յորոյ վերայ սուր եղեալ սպանին զպովելի անձնն, որ սուգ մեծ հասոյց տանն Տայոց: Իսկ Գէորգի զօրօք իւրովք երթեալ ամրանայ յամուրն Ախալայ. և թագաւորն ընդ կոլմանս աշխարհին զօրս առաքէ, ասպատակ արձակէ, պատուէր տայ[2] մեծաւատտ հրամանաւ մի՛ սպրմիլ ձերոյն և մի՛ երևտասարդին, մի՛ սպային և մի՛ հասակաւ կատարելոյն, մի՛ առն և մի՛ կնոջ, և մի՛ ամենևին ամենայն հասակի. և այսու ձեռնարկութեամբ

1. Երկու օրին. ի գաւառն կարմիր փորակ:
2. Մի օրին. դիմաքսեան պատուէր տայ մի՛ ողորմիլ, և այլն:

քանզեալ ապականէ զաւուրս երկրաւոյն՝ ցորս էր տեսանել տեսուիւն պղծմելի և բազում արատաւոր արժանի. քանզի բարձրաձեղուն ապարանք ակըռնաշէն տաճարաց՝ որք մեծամեծ ծախիք և հնարագիտութեամբ ճարտարաց՝ ի պատճառս տեսողաց և ի վայելս ուրախութեան բնակողացն չինեալ էին, հրայրեաց անկեալ կործանեցան, և որք նոյին տեսլեան առ նմին սրակոտորք։ Ասէ պատմութեանն, ասէ չար արարուածին. վիշտ կարեացն ես աղքատս գիտութեամբ և տխմարս քան զամենեսեան ընդ գրով արկանել զայն ժամս ըզեալն, և կամ ողբալ ըստ արժանւոյն զմեր թշուառութիւնս. այսքիկ երեմիայի հոգւոյն են, որ «գիտէ զողբսն ըստ թշուառութեանն յօրինել։ Բայց մեք խոն բանիւք զերկայնս զայսոսիկ արձանացուցանեմք զպատմութիւնս ի լուր լսելեացն ապղի՝ որ գալոցն է. որպէս զի որդիք որ ծնանիցին՝ յարիցեն և պատմեսցեն զայս որդւոց իւրեանց». որպէս զի մի՛ մոռասցին զգործս Աստուծոյ, որ արդարակ[1] կշռով հատուցանէ ամենեցուն՝ որք խոտորին յիրաւանց նորա. ըստ Յոբայ բանիցն «Հատուսցէ, ասէ, յանդիման առելեացն իւրոց, և ոչ յամեցուսցէ»։

Արդ եկ համարեա՛ ինձ զօրինակն զայն ժամու արարուածին[2] և զգաստական և զհարկեւոր ածել ձերոցն ընդ արիւն և ընդ ապաժուժ թաթաւել, զերիտասարդան սրակոտորս, զանթիւ և զանհամար զաչացուան զորոց զլուսարանս խաւարեցուցին։ Կարծեմ թէ այսքիկ ի դէպ անց ընդ նոսա, վասնզի զի զարքունապէրչի նշանին բեւեռան հանեալ ի գուռն կամուղիկէին, նախատինք ասէին՝ լսելի առնել երիվարացն. այս իրաւամբք անց ընդ նոսա, և որ առ սքօք գառնաւելմիւնն։ Ապա կանայք ի հրապարակս ելեալ,

1. Մի օրին. արդար։
Ա. Լաստիվերտցի

2. Մի օրին. արարուածոցն։

5614-2011

ՀԱՅԿԱԶՅՈՒՆ ԱԱԳԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ

և զբօղն ի զլխոցն ի բաց առեալ. անպատկառըն-
դեմ արևու ի խայտառականս անկեալ՝ և որք հե-
ա ոտիւք ի տես հիւանդաց կամ յոտիսի տեղիս
հապիս երթային, այժմ մերկ զլխով և ոտամբ[1]
առաջի գերչացն գնան, մերկ ի զարդուց, ան-
կեալ ի պատուոյ, մատնեալ ընդ բիւր անարգա-
նաց, իսկ զկաթնատուն տղայն, զկէտն ի գրկաց
մերոցն առեալ զբարի հարկանէին. և զայլս ի
գերկս մերոցն աչեաւք խոցեալ՝ ընդ կաթն մերոյն
զարիւն մանկանցն խառնէին. և զկէտն ի կից ճա-
նապարհացն ընկեցեալ ի սմբակս երիվարացն՝ առ
հասարակ սատակէին, Ո՛վ Աստուած քո յայնժամ
ներողութեանն, ով թագաւորին անողորմ հրամա-
նատուութեանն: Սակայն այսու ամենայնիւ ոչ չի-
չա բարկութիւն նորա. այլ տակաւին ձեռն իւր
բարձրացեալ է այլս ի վերայ տերին յաւելուլ
չարիս: Եւ այսու գործով զբարեչէն երկիրն ան-
մուրճ արարեալ՝ յաւեր յամայի կացուցանէր
մինչև ի գալ Ամերայնոյն:

Բայց ոչ գիտեմ որպիսի՛ օրինակաւանց ընդ նոսա
այս ամենայն. եթէ ըստ կարգի խրատու, եթէ վան
առաւելեալ ամբարշտութեան բնակչաց երկրին,
եթէ վասն գժնաբարուց արևմտական զօրացն ի
խուժադուժ ազգաց ժողովելոցն, իսկ թագաւորն
դառնայ ի Ամերոյն ի մարմանդս Պոնդոսի, և լինել
ի գաւառն Թաղտեաց՝ երեկօթա առնէ: Որում գնեա
եկեալ հայրապետին Պետրոսի՝ հանդիպի նմա յա-
ւուրս Աստուածայայտնութեան մեծի տօնին, և
մեծարեալ պատուի ի նմանէ:

Իսկ ի լուսաւորութեան աւուրն, յորում օրէն
է զբնաւոնէից թագաւորաց և իշխանաց ի բա-
րեպաշտութեան կացելոց՝ զի ընդ առաջնորդս և-
կեղեցւոյ հաւատարեն գանձինս, և հետ ոտիւք ի
ջուրս իջանեն, և անդ կատարեն զխորհուրդ տէ-
րունական մկրտութեան. արդ ի հանդիպման ա-

1. Մի օրէն. առեալք:

տուրն՝ հրամայէ թագաւորն հայրապետին պեա-
րոյ օրհնել զկուրն ըստ մերոյ կանոնիս, և Հա-
ռանց եպիսկոպոսացն, որ անդ գիպեցան՝ ըստ
իւրեանց կանոնին: Եւ ի հեղուլ հայրապետին
գինբուռնական իւղն ի կուրան, ցնցուղս լուսոյ ճա-
ոպայթիւ յանկարծակի ձագեաց ի կուրցն.
զոր տեսին առ հասարակ ամենեքեան, և փառա-
տրեցին զԱստուած. և բարձրացաւ եղկիւր հա-
ւասոյս մերոյ: Եւ ևս առաւել պատուով մեծա-
րեալ ի թագաւորէն և ի սպայիցն՝ հայրապետն
պետրոս, գառնայ ի տուն իւր: Բայց անդ եղև
Հայոց կորստեան գիր և նամակ. զանգի Յովհան-
նէս պատուէր տուեալ էր Հայրապետին, եթէ գրէ
գիր և տուր կաթակ թագաւորին, զի յետ իմոյ
վախճանին՝ զիմ քաղաքս և գերկիրս նմա տայ
ի ժառանգութիւն. զանգի իւր ոչ գոյր որդի թա-
գակալ թագաւորութեանն. վասն զի որդին նորա[1]
վախճանեցաւ, և ոչ ժամանեաց ի պատիւ հօրն:
Եւ թագաւորն երթեալ հասանէ ի ձմերոց յա-
ռաջատացեալ տեղին. և զօրքն զմարզպաւերին
վաճառակուր արարին ի հեռաւոր ազգս:

Ի սոյն ժամանակս փոխի յաշխարհէ տուրբ և արժանաւոր հայրապետն տէր Սարգիս, և է գե-
րեզման նորա ի Հոռոմոսի վանքն:

1. Այլ օրին. որդին նորա երկար վախճանեցաւ. Իւրան՝ որ-
դին նորա վաղ վաղճանեցաւ և չժառանգեաց:

ԳԼՈՒԽ Գ.

Թէ որպէս թագաւորն երկրորդ անգամ դարձ առնէ ի վերայ աշխարհին Տայոց, յորում պարտեցան զօրքն վերադացոց։

Իսկ ինքնակալն գնմերոյն ի գլուխ հանեալ ի մարմանդան Պանդոսէ, ի հասանել գարնանայրեր ժամանակին, խաղայ գարձեալ նոյնհետայն ի վերայ Տայոց. և անցեալ ընդ բազում օթևանօք՝ գայ բնակի ի գաւառն Բասենոյ։ Իսկ բազում յիշխանացն Հառմից, զորս ընդ ժամանակս ժամանակս յայլևայլ պատճառս ի պատուոյ իշխանութենէ ընկեցեալ էր թագաւորին, որք իբրև ականէսն ի գառագիսս մռնչէին, ասա գիպող ժամ գտեալ՝ ի մի վայր ժողովեցան. և խորհուրդ վասն ի միջ առեալ, խորհուրդ՝ զոր ոչ կարացին հաստատել, խորհեցան միաբանութեամբ ապստամբել ի թագաւորէն, կացուցանել թագաւոր զոր ինքեանք կամիցին։ Եւ իբրև յայս հաստատեցան, ապա լուացուին զխորհուրդն, յընդարձակ դաշտին բանակ կապեցին. յորում անթիւ բազմութիւն մարդկան ի մի վայր ժողովեցան, և ականն զթագաւորական պատիւն[1] յերեսս հարկանել։ Եւ ապա միաբանեալ ամենեցուն բուռն հարին զորդուին փոկասայ, զոր Ծռամիզն կոչէին, որ վասն հօրն մեղանայ ի վաղնջուց հետէ յիշխանութեան պատուոյ անկած էր։ Որ ոչ հաւանեալ՝ չառնու յանձն. որք ոչ թուլացան ի խնդրոյն, այլ բռնադատեալ հաւանեցուցին վինչև յանձն էառ։

Զոր իբրև լուաւ ինքնակալն՝ ի մեծի տարակու-

1. Մի օրին. առ յիրեարս։

սանայ մինչ անկեալ կայր, և երթեալ ամրանայ յամուրս բերդի մինչ որ կոչի Մարդատ. քանզի հին սովորութիւն է այս տանն Յունաց։ Բայց ոչ գիտեմ եթէ աստուածային իրաւունք են այս, որ չէ պարտ ծառայից ի վերայ տերանց յառնել, և եթէ թագաւորին յայնժամ առանձինն բարեշնորհութիւն էր. զայս հատասեաւ գիտեմ, և աչօք իմովք տեսի, զի որք յարեան ի վերայ նորա՝ ձիածածկի մահուամբ եղեն ի կենացս. որպէս յառաջինն ի սկզբան թագաւորութեան իւրոյ ապստամբեաց ինանանէ վարդ որ կոչի Սիկլառա, և տարաւ զՀռոմն՝ համարեա թէ բնաւ զամենայն գնեա իւր, մինչ զի թագաւորին խըն-դրել զօր յօգնականութիւն ի վերայ կիւրապաղատէն. որպէս հարեալ զբռնակալն՝ վախճանեան յաշխարհէն. որ երթեալ անկանի ի Բաբելիա ի քաղաքն Քաղդէացւոց։ Եւ ապա գնեան զնոյն ախտ ախտացաւ նորին անուանակիցն փոկաս, և սերեաց ամենայն արեւելից ազն եօթն։ Որ և չորս տարի մարտով միայն անցեալ գիշեր ի ընդ ձով, ի վերայ անկանի բիւրաւոր զօրացն ապստամբին, և յայնքան բազմութեան ոչ ոք մեռանի, բայց միայն ինքն ապստամբն գլխովին. զոր զգալուն հաւեալ՝ հրամայէ հարկանել փող խաղաղութեան. և ի դադարել պատերազմին՝ իւրաքանչիւր ի զօրացն գան ի տուն իւրեանց. և ինքն թագաւորն մեծաւ յաղթութեամբ երթեալ մտանէ ի քաղաքն իւր ի Կոստանդնուպոլիս։

Նոյնպէս և աստ ոչ ինչ յերկարեցաւ նոցա մանկական խաղան արարուած, և կամ ի վերայ ազգի չինուած, որ ի բախել հեղեղացն վաղվաղակի անկեալ կործանեցաւ։ Քանզի Դաւիթ որ[1] Սեներիմ կոչիւր, որ նեղեալ ի Պարսից՝ ապ պհայրենի ժառանգութիւն իւր զտանն վաստակ-

1. Երկու օրին. Սեներիմ։

զբաղաքն Մեբատախա և որ շուրջ զնովաւ գաւառք։ Եւ այսպիսի ոչ հեռի ժամանակաւ, այլ երկու կամ երեք ամօք յառաջ գործեցաւ. և յայնմ հետէ և այսր սկսեցին Հոռոմք արևելից։ Սա յայնժամ ի խորհուրդ միաբան ապստամբացն էր, և հաստատեմ առ նոսա. որ յանկարծակի իբրև ի քնոյ զարթուցեալ, կամ իբրև զհզօր այր՝ զի թափէ զդինի, տեսեալ զգործան անպատեհութեան, և զի ոչ գոյր այլ ևս կնար խափան առնել չար միաբանութեանն, ապա ի միում աւուր յեղակարծ ժամու՝ առնուն զոր թագաւորն առնաւանեցին, ելին արտաքս ի բանակէն որպէս թէ ի խորհրդական բանից[1] պատեհութիւն. և յանկարծակի աւուր ի վեր առեալ սպան զնա. և հատեալ զգլուխն և առեալ ցծառայս իւր՝ վտլմապէս հատուցանէ առ թագաւորն։

Իսկ ժողովուրդքն՝ ի լինել այսպիսի այսպէս, այր զարամբ ելանէին փտլմապէս զանխտրաբար ի տուն իւրեանց հասանել. և առժամայն խափանեցան ամենայն խորհուրդք նոցա։

Իսկ թագաւորն տեսեալ զգլուխ բռնակալին, հրամայեաց ի վերայ ձողոյ բարձրացուցանել ի տեսիլ ամենայն բանակին. զանգի էին բազումք ի նոցանէ որ ծանեան զնա ընդմայնութ զհատ թագաւորին էին, այլ բանիւ և խորհրդով ընդապատամբին միաբան էին։ Զայս առնէ ըստ իւր խորին իմաստութեանն, որպէս զի տեսեալ զայն՝ ի բաց կացցեն ի նանիր խորհրդոյն, և ուղիղայն ի սիրտս իւրեանց ի հնազանդութիւն թագաւորին։

Յետ այսորիկ լինէ թագաւորն զօրօք յընդարձակ դաշտն Բասենոյ, և առաքէ հեծեալս ի հեթանոսական զօրացն կալանաւորս ապստամբին փեռսի. և ինքն խաղացեալ հասանէ ի սպառազէն Բասենոյ, ի տեղւոջն որ կոչի Սալբորա, և խար

1. Ար օրէն. ի խորհուրդ պատճառական։

վախ պատնէշ արարեալ շուրջ զբանակաւն՝ պահէք անդ ամենական աւուրբք կամ ևս առաւելագունիւք։

Իսկ առաքեալքն ի Լիպատուրէն կալեալ զՓերս և զՅովհաննիկէ զնուրան վեցայն, որ էր համանուն նորին, և ածեալ մինչև յամուրն որ կոչի Թաղաոյ աւիճ[1] ի սպառազէնն կարնոյ, և հաւաքեալ յապարակն՝ որ հայի ընդդէմ ամրոցին, ի վկանս արարեալ, և յառաջ ածեալ զՓերսն և զՅովհաննիկան՝ հաւին զդէմս նոցա։ Քանզի պայն պատուէր առեալ էր նոցա Լիպատուրին. վասն զի նոքա յապստամբելն իւրեանց պաշտաւորք եղեն Ափխազին և խոստացան մինչև յայն տեղի տալ նմա ի բաժին[2]. վասն զի յառաջ ժամանակաւ կալեալ էր պայն Դաւթի կիւրապաղատի, բայց ոչ իբրև զիւր հայրենի ժառանգութիւն, այլ պարգեւք էին այսոքիկ ի Լիպատուրէն վասն նորա վիրաւորութեանն. և զի խոստացեալ էր՝ յետ իւր վախճանին զիւր գաւառն տալ ի Լիպատուրն[3], նոքա պայն չածէին զմուտս, այլ առատաձիւտ ի պարգեւս լինէին՝ որ չէր իւրեանց։ Վասն այնորիկ անդ հրամայեաց Լիպատուրն զդլուխս նոցա բառնալ։

1. Երկու օրէն. Խաղտոյ առիւ։ 3. Մի օրէն. բազաւորիւ։
2. Երեք օրէն. ի բաժնի։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Վասն վերջին պատերազմին որ ի Ճղփայ։

Այն թագաւորն զաւուրն զոր եկաց ի Սալ-
մոյ, զանգի երիս բերդս իւրեանց զաստակեր-
ոքն լանդրէր ի Գէորգէ, զոր Գուրգինայ տարեալ
էր ի բաժնէն Աիւրապատականն անիրաւաբար, ա-
ռաքէր առ նմա դեսպանս, և քաղցրական բա-
նիւք զրէր առ նա, թէ զոր ցո ոչ է հայրենի
ժառանգութիւն՝ թող, և կաց խաղաղութեամբ ի
ցո բաժնիդ, և մի՛ խափան առներ իմ ճանա-
պարհին որ ի Պարսիկս։ Սակն նա ոչ առնու յան-
ձն. յետոյ առաքէ զՋաքարիա՝ զոր յառաջ առ-
կաւ մի յիշեցաք, զեպիսկոպոսն Վաղարշակեր-
տոյ. որոյ երթեալ հաւանական բանիւք պատրեալ
զԳէորգէ, որոմ[1] յանձն առնու, և զրէ առ
թագաւորն տալ զոր խնդրէրն որոյ առեալ զիւրն
զարձաւ ուրախութեամբ։

Եւ եկեալ օրագնաց մի ճանապարհ[2], յիջա-
ւանն՝ յոր օթևանս առնոյր էր, վաթանակն
հասին զկնի նորա սուրհանդակք ի խնդիր զրոյն,
զանգի զղջացաւ անմիտն. և առեալ զարձան ան-
զրէն։ Իսկ նա երթեալ հանդիպի թագաւորին,
և պատմէ զեղեալն. ապա հարցանէ թագաւորն
զան զօրացն, և զան կարգ լինելոյ նոցա ի պա-
տերազմական հանդէսն։ Պատասխանի առեալ
Զաքարիայն ասէ, թէ Բազում զօրս ունի որպէս
ոչ այլ ոք, և հզօր զօրութեամբ և պատրաս-
տ ի պատերազմել։ Զոր լսեալ թագաւորին,
ի բարկութիւն շարժեալ ասէ, թէ Եւ զս յաղթ-

1. Ամ օրին. զոր։
2. Այլ օրինակք զօրագնաց մի ի ձանապարհին իջաւանին։

տամբևցն ևս եկեալ, ահ արկանեա ինձ: Եւ հրամայէ խաղաղացուցանել զնա ի կատանդնուպօլիս, ասելով. Երկի գաղտեաւ անդ, մինչև ևս վախատակն ի քեզ եկից: Եւ հրամայէ տարօղացն հատանել զլեզու նորա: Որոյ երկեալ և ոչ ևս գարձաւ ի տեղի իւր. այլ ճոպց ի նոյն մինչև յօր մահուան իւրոյ:

Յետ այսորիկ լծորեալ Թագաւորին զբանակեաղ լինկանին Սալբորայ. խաղայ զօրօքն յատակ ի տեղւոջ որ կոչի Շղփայ: Զոր լսեալ Ափխազին, մինչդեռ չև էին բանակեալ և պատնչաւ առ: բացեալ, խարամանկի այսպիսի օրինակաւ: Գլխաւոր զոմն յիւրոց եպիսկոպոսացն զեսպան առաքէ. և ինքն զկնի զեսպանին զօրօքն զհետ ընթանայ՝ որպէս թէ յանպատրաստից ի վերայ հանել՝ զարհուրանօք զնոսա ի փախուստ դարձուցանիցեն: Որք եղեալ սմիտ ձիով՝ այր զբնակեր յատակէրն ոչ պատերազմի օրինակաւ, այլ որպէս թէ առ յապուռ. որպէս ի հնուեն յատուրան Յովրամայ՝ Մովաբացիքն ի վերայ Իսրայէլի եկեալ հարան ի սուր գառնութեան, նոյնպէս և սոցա հանդիպեցաւ: Վասն զի յանդգնաբար հասեալ ի վերայ երիվարացն, ի զօրութենէ պակասեալ՝ վասն ձանրութեան և վասն երկայնակուռ գինուցն, և վասն արագ և յերկար ընթացիկն, որք առ: ժամայն անաշխատ ի մէջ առեալ գնոսա զօրացն Հառանց, կատրեցին անթիւ բազմութիւն: Իսկ մնացեալքն Թագաւորաւն իւրեանց փախստական եղեալ՝ անկանէին յամուրն[1] Ափխազաց. որոց զհետ երթեալ զօրացն՝ կատրեցին մինչև ի մուտս գրնան: Ապա հրամայէ Թագաւորն զգուշ ապանեցոյն ի մի վայր հաւաքել, և առ մի մի բերդացն տալ մի մի գնդի. որք խոյզ արկեալ ընդ ամենայն սահմանան՝ զանկեցոյն զգուշ առաջի Թագաւորին բերելով[2]

1. Երկաթ օրէն. անկանի ի յատևորն:
2. Յերկաթ օրինակս չէք բերելով:

ի մի վայր հնաւաքէին. զոր հրամայէ ի վերայ ճանապարհին կոյս կոյս գնել ի զարմանս և յիշեցուած առաջայն։

Յետ այսորիկ լսելւ եաես գէտրգի գինքն անկեալ յամենայն յուսոյ, ապա ազաչէ զթագաւորն զի ի խաղաղութիւն։ Զոր լսեալ զթացաւ ի նա, և[1] գրէ հրովարտակ առ նա օրինակ զայս. Մի կարծեր, ասէ, թէ յալթեցի քեզ, ասելի ինչ խնդրեմ ի քէն՝ քան զոր յառաջն. այլ առ զի միայն հայրենիքն՝ զոր կիւրապաղատն ինձ տուեալ է, և առ զքո որպէս ինձ պատանդ. և այլ ընդ իս և ընդ քեզ խաղաղութիւն է։ Որում հաւանեալ յանձն առնու. և թագաւորին իշխանս ի վերայ դաւառին կացուցեալ, բաժանեն առն առն և զեօղ առ զեօղ և ագարակ առ ագարակ, որպէս յառաջինն լեալ էր։ Եւ թագաւորին վասլի առեալ զպատանդն՝ և խոստանայ զկնի եւ ելից ամաց դարձուցանել. և ինքն խաղացեալ զօրքն պատի գՀայովք, և իմանէ բանակի յընդարձակ դաշտն Հերայ հեծելովք և հրամայէ զօրացն կոտորել զծառաստունկս քարաքին։ Իսկ որ քարաքին իշխանն էր, ապաչէր հարկօք պաշտել գթագաւորն և կալ նմա ի հնազանդութիւն։

Եւ մինչ նա յայս խորհրդի էր, քանզի առնային պարսից առ հասարակ զարհուրանօք պաշարեալ կային յերկիւղի, և խնդրէին հնարս փրկութեան, յանկարծակի խաւարն ամպով երկինք և յորդութիւնք անձրեւաց յերկիր հեղան. և գկնի այնր չնչաց հիւսիսային կծու հողմ, և զարձոյց զանձրեւն ի կարկուտս և ի ձիւն և ի սառն, և թանձրամած իջեալ ծածկեաց զերեսս երկրին. քանզի և ժամանակն իսկ ձեռնտու[2] էր այնմ, զի գալ ի ձմերոց հասեալ էր։ Եւ յերկարեալ յորդութեան ձեռանն, և խաւարեան առնամանեաց, չոգ ձիւն և չորեացն ընդարձ-

1. Երկա՛ր օրին. հրամանաւ։ 2. Երե՛ք օր. ձեռնտուո։

մայեալ ոչ կարացին չարժել։ Իսկ հեառնակքն ի պո-
րայն՝ ի գառնութենէ առնամանեացն ձայրք ատկին
և ձայրք ձեռացն իւրեանց ի հրոյ կիպեալք, հաառելք
անկանէին. և վրանացն լարքն և ցիցքն ընդ երկիր
կապեալ ի սաստկութենէ գառնութեան արկա-
ծին՝ անշարժ ծնացին։ Եւ այս որպէս լինաչ Թա-
հառուցումն նոցա անտարմ որոյն, զոր նպաա ի
վերայ քրիստոնէից ածին. այլ Թէպէտ նպա
վան մեզաց մատնեցան, այլ ոչ այս պարտ էր
պարծել, որպէս և ցԲաբելացին ասէր Աստուած.
«Ես մատնեցի զժողովուրդ իմ ի ձեռս քո, և դա
ոչ սրտերը ի վերայ նոցա պարծեսցին»։ Վասն
այսորիկ գառն առնամանեօք առնջեցան, ոչ ի
բարձր լերինս, այլ ի խորտոգն գաշտս և ի կարի
ջերմին՝ ի տեսիլ Թշնամեացն իւրեանց. որպէս
ա՛ռ Մովսէսին եգիպտոս հարաւ կարկուտ և եղե-
ամբ, որ չէր լսա բնութեան երկրին. ուսոի
բարբարոսքն ձանեան յայտնապէս, եԹէ ձեռն
ամենակալին պատերազմի ընդ նոսա։ Եւ ի լի-
նելն այսորիկ այսպէս, որք ուժով և զօրութեամբ
ծնային՝ ելեալ յիրիկարս Թագաւորսն Հանդերձ,
իւր ի Թշնամեաց Հալածեալք ի առնամանեացն՝
ոչինչ վոյժ առնելով ընչից, անցանէին ի գառան
Աբձրանեաց։ Զոր տեսեալ գաղաքին, յանկար-
ծակի պրոհ առեալ ի գուրս ելանէին, և մեծաւ
խնդութեամբ դիմեալ ի վերայ, լցան ուարաւ ի
ձիոց և ի ջորեաց և ի վրանից և յայլ կազմա-
ձէ, զոր նպաա ոչ կարացին պէտ առնել, այլ ի
գրոցն վարանան էին։ Իսկ Թագաւորն նախա-
տեալ յաւարառուացն՝ ձանեաւ յայտնապէս Թէ
ձեռն տեառն մատնեաց զիւրս ի ձեռս նորա,
որպէս ի գիր Թագաւորութենէն գրեալ է. «Ոչ,
ասէ, իւրով զօրութեամբ զօրանայ հզօրն, այլ
ակր[1] ակարացուցանէ զհակառակորդն»։ Ապա չար-
ժեալ Թագաւորն զօրօք՝ անցանէ բազում օվիա-

1. Երկու օր. տկար առնէ։

նոք, երթեալ հասանէ ի քաղաքն իւր ի կռատան-
դնուպօլիս. և կացեալ ամն երիս, արձակէ բա-
զում պարկեաք զորդի Աւիտպին, և ինքն զմա-
հու ցաւ չերանի.

Բայց զանդի կռատանդին նորին հարեպատն և
թագակիցն ի նիկիացւոց պատուին էր[1] որ հրա-
մայէ թագաւորն խնդրակս առաքել, որպէս զի
վաղվաղ առ նա հասցէ: իսկ որք հրամանատարք
էին՝ բանիւք հաւանութիւն տային, բայց թագա-
ցանէին առ ինքեանս զհրամանս թագաւորին.
զանդի ոչ կամէին եթէ կռատանդին թագաւորես-
ցէ: Զոր յետ բազում հրամայական բանին ձա-
նուցեալ ինքնակալին[2] զխորամանկութիւն նոցա,
հրամայէ ապստաւորացն՝ եթէ Զի ածէք ինձ. և
յարուցեալ ի մահճացն նստաւ ի վերայ ձիոյն,
և ելեալ արտաքս ի պալատէն ի տեսիլ քաղաքին.
զոր տեսեալ բազմայ՝ յերկիւղէն ի խաւարչին
տունս երթեալ սուղանէին: Ապա խնդրակք ե-
լեալ զկռատանդին վաղվաղակի անդր հասուցա-
նէին, զոր տեսեալ թագաւորին՝ եղ զվիժապ թա-
գաւորութեանն ի գլուխ նորա և հաստատեաց
զնա թագաւոր, և պատուէր եա նմա՝ որպէս
Դաւիթ Սողոմոնի, զխոտվիչս թագաւորութեանն,
և զայնպիսիկ որ ոչ կամէին զվիժապսրեն նորա
ի վերայ երեսանց, ոչ պահել կենդանի. բայց ոչ
որպէս Դաւիթ, զի պատճառս որսալոյր: Եւ
ինքն առեալ զոսս ի մահճէն իւր՝ պահատեաց, և
զկնի երկու աւուր բարձաւ ի միջոյ. որ թագա-
ւորեաց ամն յիսուն: Բայց և ի մահուան նորա
նշան լոմն պատահեաց ցաւցաւ յերկնից. ի ժամու
երեկոյին՝ յորում նա զհոգին փչեաց, վերին ե-
լեռն հերձեալ հրոյ փայլակն յանկարծակի ի[3]
սորա անկեալ. զոր առհասարակ ամենեցուն
տեսեալ, զմահ թագաւորին, ասեն, գուշակէ:

1. Երեք օր. զոր:
2. Յօր. ծանուցեալ զխորա-
մանկութիւն ինքնակալին նո-
ցա. յայլ օրինակս, ծանուցեալ
թագաւորին:
3. Երեք օր. ի դոսոս:

ԳԼՈՒԽ Ե.

Թագաւորութիւն Կոստանդեայ։

ԹԱԳԱՒՈՐԵԱՑ զկնի վասին Կոստանդին նստաւ Հարաւսան՝ ամս չորս. և քանզի այր խաղաղասէր էր և առատ, յառաջին ամին իւրոյ թագաւորութեան եկաց ի լռութեան. և հանդեաւ երկիր ի մեծամեծ տագնապէ. և զիշխանս որ դաւաճակալք էին, զորս մեծն վասիլ կարգեալ էր, ի նոյն հաստատեաց։ Իսկ Կոմիտաս[1] ամն այր քոջ և պատերազմասէր. զոր կացուցեալ էր եղբայր նորին՝ աէր դաւառին վասպուրականի, սա մեծամեծ գործս արութեան ցուցեալ ի դառն Պարսից, և եղև անուանի յամենայն արևելս. սա ի մահուան թագաւորին խորհուրդ վատ ի մտի[2] եդեալ, զաշնակից լինի Գէորգեայ թագաւորել յարևելս։ Զոր ծանուցեալ կապուտակացի զօրուն, մնաբանեալ յանկարծակի ի վերայ հասին, և զլուխ վրանին հատեալ ի վերայ ընկեցին. և կալեալ զնա և զնորին խորհրդակցան՝ եդին ի բերդի միոջ ի լանաի, և ծանուցին թագաւորին։ Ա՛յս եղև յառաջին ամի թագաւորութեան Կոստանդինոսի, յորում էր թուականիս մերոյ ամք չորեքհարիւր եօթանասուն և հինգ։

Իսկ թագաւորն երկրի լուաւ, առ ոչինչ չէած լինչնա պատուհաս. այլ ներեաց գայն ոչ ոչին, մինչև քակ ի վերայ եհաս երացն։ Ապա ի գալ երկրորդ ամին, առաքեաց գահիճ, որ եկեալ խաւարեցոյց զլուսաւորնորա և զորս ընդ նմա արանց երկու ուխտից, որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի է. թէ զինչ զառաջ գառաձեալ անկաւ ի մտաց

1. Մի օրէն. Կոմիտաս։ 2. Այլ օրինակ ի մտի արկեալ։

այնպիսի պատուական այր և[1] բարեաց յիշատակ արժանի. զանգի զԱրճէշ իւրով պատուակեր-ութ նա էած ընդ ձեռամբ Հռոմոյ։

Իսկ ի գալ երկրորդ ամին՝ առաքէ Թագաւորն յարևել վերակացու աշխարհին զնիկիաւոմ ներքինի, որ եկեալ անցանէ ի պատառն վրայ, և պատիր բանիւք բազում յաղատաց աշխարհին հանեալ ի հայրենեաց՝ առաքէ ի դուռն Թագաւորին։ Զոր տեսեալ և ուրախացեալ՝ մեծամեծ պարգեւօք և իշխանական պահու պատուէ զնոսա, և տայ նոցա ըստ արժանեաց գեօղս և տանս գրով և մատանեաւ ժառանգութիւն յաւիտենից։ Իսկ ի մտանել երրորդ ամին՝ ելանէ յարևելս Սևանիճ ներքինի բազում զօրօք, որ ունէր զիշխանութիւն կէս Թագաւորութեանն, զոր ըստ յունական լեզուին Պատեկխանոս[2] անուանեն. որ եկեալ անցանէ յաշխարհն վրայ, բայց չժամանեաց գործ ինչ վճարել, զի բօթ մահու Թագաւորին զհետ եկն. զոր իբրև լուաւ՝ առանց յապաղանաց դարձեալ զօրօքն չոգաւ ի Պատանդաւան։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Թէ որպէս թագաւորեաց Ռոմանոս։

Բանզի վասին, հզօրն և Թագաւոր և միշտ յաղթօղն և պատերազմունս, որ զբազում աշխարհս կռնեաց[3] ընդ ոտիւք, յարևելեան գաւառսն Թագաւորեաց ոչ պարապեաց առնուլ կին, և յարուցանել որդիս ժառանգ Թագաւորութեանն, որպէս օրէն է ամենայն Թագաւորաց։ Զկնի նո-

1. Երկու օր. տարի։
2. Մի օր. ամսոյ ամսիկի։
3. Այլ օրինակք ոտիւք։

րա փոխանորդէ զԻմպատուրութիւն յառաջասացեալն Կոստանդիանոս նորին հարտպատն: եւ սորա ևս քանզի որդի ոչ գոյր, այլ էին դստերք երկու, տայ զՋոյի անդրանիկն ի կնութիւն Որմանոսի, որ էր մի ի զօրաց սպայիցն Հռոմոց, և Թագաւորեցուցանէ զնա փոխանակ իւր, և [1]ինքն մահուամբ ճեպի զՀեա ամենայն երկրաձնոց:

Սա յառաջին ամի իւրոյ Թագաւորութեանն՝ զօրաժողով լինի, և ճանապարհ առնէ ի կողմանս Աւստրացւոց, և կամէր երթալ ի վերայ քաղաքին որ կոչի Հալպ, առնուլ աւերել զնա: Եւ եկեալ հանդիպի լերին որ կոչի Սեաւ, և տեսանէ անդ բազմութիւն վանորէից և զմենաստանս միայնակեցաց, որք ի մարմնի գոլով զարմանային բերէին զնմանութիւն, որք միով այծէիւ կամ բաճկոնաւ չատանան, զՅովհաննու բերելով զնմանութիւն. բայց միայն զի նա մարախով և վայրենի քաղցու կերակրեալ լինէր, իսկ սոքա երկաթի բրիչ ի ձեռն առեալ՝ խանջեալ աշխատին [2]ի գարի սերմանիսց պատրաստեալ զօրապահիկն կերակուր. այլ զանազան խորտիկս և զքաղցրահամ կերակուրս հանդերձ ուրախարար պինեաւ՝ զոր մատուսկեն որթք այգեաց, զայտսիկ զամենեսեան աշխարհասիրաց Թողին. ի պլուխ լերինն բարձրացեալ նախամարզարէին կաճառակիւ գոլով՝ միշտ ընդ Աստուծոյ խօսին:

Զսուտ տեսեալ Թագաւորին՝ հարցանէր զժանաւորաց իւրոց, Զի՞նչ են այն բազմութիւն հերետիկոսացն: Եւ նոքա ասեն, Սոքա ամենեքեան երամք աղօխոցք են, որք աշխարհի խաղաղութեան և կենաց ձերոց առողջութեան միշտ խնդրուածս առնեն: Պատասխանի տուեալ Թագաւորն ասէ. Զէ [3]ինձ պիտոյ աղօթք նոցա. այլ

1. Մի օր. զհետ երկրաժնաց. Այլ օր. զհետ ամենայն երկրաձնաց:
2. Մի օր. ի գար սերմանեաց:
3. Երկու օր. գրեցէք.

պերճեցէք յամենայն վանորէիցն ազեղնատուրս ի ծառայութիւն նմուն թագաւորութեանս։ Քանզի յայժ հաւանեալ էր քաղկեդոնական սահմանադրութեանն՝ առնել զոյով ամենայն ուղղափառ հաւատոյ*։ Որ և զԱստուց եպիսկոպոսն առեալ ի Կոստանդնուպոլիս[1], ձայն և ծանուկ արարեալ, հրամայէ խուզել զմօրուսն, և ի վերայ իշոյ եղեալ չրջեցուցանել ընդ հրապարակս և ընդ փողոց, թքակոծ առնել զնա զոր յետոյ հրամայեաց ի մեռանել առնել զնա, որ և ի նմին իսկ վախճանեցաւ։ Այսպէս խակամիտ ումն էր թագաւորն. որ և զառաջին թագաւորան չէած զմոռաւ, թէ որպէս խնամակալութիւն ցուցին առ ազգս՝ զոր ընդ ձեռամբ ունէին. այլ ինքնօրէն հրամանաւ կամէր նորաձև առնել յեկեղեցիս Աստուծոյ՝ ոչ յիշելով զսէրունական զանաւա հրամանն, թէ «Ամենայն որ հարցէ ընդ վիմիս ընդ այսմիկ՝ վշրեսցի. և յոյր վերայ անկցի՝ հաեցէ զնա»։ Վասն որոյ ի մօտոյ հասանեն արժանահաս զատաստանքն Աստուծոյ ի վերայ նորա։ Որ ի նմին ճանապարհի եղեալ զօր ի տաճկացն՝ ոչ առնլի քան զուրթ հարիւր կամ զհազար այր, և անկեալ ի վերայ բնաւրաւոր բազմութեանցն, անչափ կատրուածս առնէին. և զպանձան թագաւորին և զօրացն առեալ յաւարի՝ զարձան ի քաղաքն իւրեանց։

Իսկ թագաւորն մեծաւ անարգանօք վախճանական եղեալ՝ ձիամարտի անկանի ի քաղաքն թագաւորութեան իւրոյ։ Ապա յաճախեալ ի տաճիկ ամբարտաւանութենէն, կարաց ածել զմուռ զբան զաւթական երգոյն որ առէ, թէ Բարի է յտուտալ ի ձեր և յաղօթս սրբոց, քան յուտալ մեղ-

* Ծան. Ի վրէպ կարծիս է պատմագիրս զԱուրբ Ծաղկովն Բազկեդոնի, զորմէ վկայեն և ամենայն ուղղաւես միաբ՝ հըմուտքն ճշմարիտ պատմութեան Ծաղկոցն Սրբոց և սահմանադրութեանց նոցին։

1. Մի օր. Ժաղր և Ժանուկ։

Լանա և ի գանձուց առաւելթիւնս. քանզի ոչինչ[1] օգնեն ինչք յաւուր բարկութեան։ Եւ յայնմ հետէ և առ յապոյ ոչ ևս յաւել ելանել ի թագաւորանիստ քաղաքէն մինչև ցօր մահուան իւրոյ։

ԳԼՈՒԽ Է.

Առումն Ռահա քաղաքին։

Որ քաղաքին իշխանն էր, զոր ինքեանք Ամիրա կոչէին, որ ի նախնեացն ունէր զժառանգութիւն[2] տեղւոյն, մեռաւ անորդի. իսկ կին նորա զմի ի ծառայից իւրոց՝ որում անունն էր Սալամայ, առ արփական ցանկութեան սիրեաց զնա, և կացոյց զնա տէր քաղաքին և տեղւոյն իւրոյ։

Իսկ նա երկուցեալ ի գլխաւորաց քաղաքին՝ թէ ոչ հնազանդին նմա, առաքէ զմին ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց առ Մանեակ, որ յայնժամ ունէր զիշխանութիւն յեզերս գաւառին Հաւռանոյ, որ նստէր ի քաղաքին որ կոչէր Սամսատ, զոր ասեն ի հինն չինեալ Սամփսոնի. որպէս զի զդայուսցէ զթագաւորին, զի տացէ նմա իշխանութիւն և ժառանգութիւն յաւիտենից, զրով և թագաւորական մատանեաւ յաշխարհն Հաւռանոյ. Եւ ես տայ, ասէ, առանց պատերազմի զքաղաքս ի ձեռս նորա։ Զոր լուեալ թագաւորին Ռոմանոսի, զրէ նմա զիր հաւանական. և առնէ զնա[3] Անթիպատոս պարիկ, և զկին նորա պատէ մեծ և երևելի պատուով։

Իսկ քաղաքացիքն իբրև լուան զձայն ազաղակին և զնչուն փողոցն, սրտաթափ լի դողութեամբ՝ ի դուրս ելանէին զարհուրեալք և խռովեալք, իբ-

1. Մի օր. օգտեն։
2. Մի օր. տեղեացն
Ա. Լաստիվերտցի
3. Երկու օր. անթիպատոս պատրոնիկ։

*րև զալխս ձմեռ կուտակեալը զմիմեամբք զեղուին, եւ իբրև ոչ կարէին զեզ իրացն խմանալ, որք մահմեսական օրինաքն սովորեալ էին, եկեալ ի քե-
չերի՝ անկանէին ի ծոտուր քաղաքս, պատմելով նոցա զչանկարծահաս չուդ տագնապին որ եհաս նոցա: Իսկ նոքա իբրև լսան, ձայն տուեալ ի մի վայր ժողովեցան բազմութիւնք զօրաց. և եկեալ ի վերայ քաղաքին՝ խրամատեցին զպատբեալ նորա, և մնալ ի ներքս՝ բազում կոտրուածս առնէին: Ուստի բազումք ի քաղաքէն ի մեծ կամթուղիկէն եկեալ ամրանային, և այլք յաջորմեալ կամ յաշտարակս: Իսկ պաշարիչքն զբազում մեզս հրով[1] այրեցին, մինչև ի նոյն ինքն ի տուրբ կամթուղիկէն հուր ընկեցին. և բացեալ զդանձարանս սանն սրբութեան՝ զոր[2] յառաջին թագաւորացն Հայոց ամբարեալ էր ի սպաս պիտոյից տաճարին տեառն, և հանեալ զամենայն մեծաւ չտապով՝ գնացին ի տեղիս իւրեանց: Եւ յայնմ օրէ և այսր նուաճեցաւ քաղաքն ի ձեռն Հոռոմոց:*

ԳԼՈՒԽ Ը.

Մահ Ռուսաւուսի:

Իսկ թագաւորն ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի լեալ, յաւուր մեծի հինդշաբաթին եկեալ ի պալատանն՝ հրապարակախօս լինել ընդ զօրս էր, մինչև ի հասարակ աւուրն տալ բան իշխանութեան[3] պարքունատուր պարգևան. և տպա պարապեալ ի գործոյն՝ հրամայ տայ տակի լականաւ չուր պատրաստել առ ի[4] լուանալ

1. Այլ օրինակք ապականեցին:
2. Մի օր. յառաջ:
3. Մի օր. արքունական:
4. Երկք օր. Լոգանալ:

նման: Եւ իբրև նմուտ յոտիկ ծովակին լցեալ ջերմ ջրով, սպասաւորքն բուռն հարեալ զգիսոյ զվոյ նորա ծածկեցին ընդ ջրովն, մինչև վճարեցաւ ի կենաց՝ թագուհոյն կամակից լինելոյ նեղեցան, որ կալաւ զիշատարութիւնն ամն եօթն:

ԳԼՈՒԽ Թ.

Թագաւորութիւն Միխայելին:

Դանիէլ յիւրում մարգարէութեանն՝ զոր եւ տես, որոյ գլուխ ոսկի էր, և թիկունքն և ձեռքն արծաթի, իսկ մէջքն և կողքն պղնձի, սրբա անցեալ են. իսկ սրունքն և ոտքն երկաթի խառնեալ ընդ խեցի, որ է Հռոմոց թագաւորութիւնն. զի ոչ ըստ ազգի վարի, որպէս և այլ ազգաց թագաւորն և որդի թագաւորի: Որ ի հարց և ի հասուց ունի զիշխանութիւնն՝ այն երկաթին է. իսկ եկամուտն՝ որ ոչ է ի թագաւորական տոհմէ՝ այն խեցին է: Եւ այս յոտիկն լինի առ նոսա, որպէս և այժմ իսկ տեսանեմք առաջի կացեալ թագաւորս: Սա ոչ ի թագաւորական տոհմէ, և ոչ որդի թագաւորի, և ոչ իշխանութեամբ յերևելի ապային. այլ այր մի աննշան ի պալատին պաշտօնէից, յոր սրինացեալ թագուհոյն պատնականն մելեքին ախաին, ի պատճառս նորա ջրահեղձոյց արար զայրն իւր, որ և ի սպանողացն մի զա առեն լինել: Իսկ զինն տաճանայական դրծոցն ի գլուխ[1] ելանելոյ, հրամայէ թագուհին զգլխաւորս քաղաքին կոչել առ ինքն. և ցուցանէ զթագաւորն վախճանեալ՝ յանկարծամահ պնա համբաւելով. և ապա հուպ ընդ հուպ զմի-

1. Մի օր. հիշելոյ. Ա.յլ օր. հղեկլոյ:

խայէլս զայս յառաջ ածեալ թագաւորեցուցանէ՝ այր իւր առնելով, որոյ գործն յայտնի եղև ամենեցուն: Սա քանզի բազում ազգականս ունէր և եղբարս, զգևլատարապոյն իշխանութիւնն առ ի ձեռս նոցա: Զմի յեղբարցն առնէ Մագիատրոս, և տայ զԹէսաղոնիկն ի ձեռս նորա, և հաւատայ ի նա զհոգս Բուլղարացն և արևմտական կողմանցն. և զմինն անուանէ Դեմետրիկոս, և առաքէ ի մեծն Աննոիոք, զաճկատանի և զհարաւային կողման զհոգան յանձն առնելով նմա: Իսկ զերկրորդն յեղբարցն՝ որ էր այր նենգքինի և աբեղայ, որումն անուն կոչէր Օռթանոռոս, կացուցանէ զնա ի թագաւորական քաղաքն ի Կոստանդնուպոլիս՝ առնելով զնա Սինկլիտոս, զամենայն հոգս և զերաւունս պալատին տալով ի ձեռս նորա:

Եւ ինքն քանզի չարապէս հարաւ ի դիւէն, մինչև յեկեղեցիս և ի հանդիստ արբոյն ընթացաւ. բայց ոչ գիտեմ եթէ վրէժխնդրութիւն էր այս Ռոմանոսին մահուն՝ որ անիրաւապէս մեռաւ, եթէ[1] ի բնէ ունէր զդիւահարութիւնն: Բայց ասեն և այլ պատճառս, եթէ վասն զի չէր անգ նմա թագաւորութիւնն, վասն որոյ երթեալ ի քաղաքն Թեսաղոնիկեցւոց առ կին մի կախարդ, որպէս ի հինան առ Բարպիւ՝ երիտասարդին պատմին գործք ի ձեռն կախարդին, տուեալ զինքն ի ծառայութիւն հօրն ամենայն չարեաց. որ ի ձեռն պոռնկական դիւին ջեռեալ թագուհւոյն՝ առ գնա և կայոյց գնա թագաւոր ի վերայ[2] աշխարհաց: Իսկ յետ գործոյն ի գլուխ ելանելոյ, ըստ օրինի թագաւորաց յեկեղեցիս ի հարկէ երթեալ ի տօնս տէրունականս, ոչ կարացեալ համբերել չար դիւին, յիւրմէ ապստամբ գնա կարծելով: Եւ զայս այնու հաւատարմացուցանեն՝

1. Ի միում օր. ի բնէ անտի: 2. Միկու օր. ի վերայ ամենայն աշխարհաց:

որ ասեն, զի յառաջ թագաւորն ի թէսպոնիկն կայր, զոր կարծէին առ կախարդին լինել։ Այլ թէպէտ այսպէս, թէպէտ այնպէս, սակայն մինչ ի վախճանն ոչ հեռացաւ ի նմանէ այն[1] որ լըլկէր գնա։

Ի սորա թագաւորութեան եղև մեծ կոտորած զօրացն Հոռոց՝ ի բերդապատէրն որ կոչի Բերկրի, որ է ի վիճակի Արծրունեաց աշխարհին, զոր վաղնջուց յափշտակեալ էր Պարսից՝ հանդերձ իւրովք զաւտակերօքն, և ունէին ընդ ձեռամբ։ Յորոց վերայ եկեալ Կաւատիկայ որդի՝ որ Վասպուրականի գաւառապետն էր՝ բազում զօրու, առ զքաղաքն և կացոյց գունդս հեծելոց պահապան քաղաքին։ Յայնժամ այլ որդի վոխանորդեաց զիշխանութիւն նորա։ և առեալ զզօրան երթեալ գաղարեաց հեռագոյն ի տեղւոջ ուրեք որ կոչի Արծակ, վասն առատութեան դարմանին և այլ պիտոյից հեծելոց։ Իսկ ութր քաղաքին, որում անուն կոչեր Խարիկ, ի բերդին արգելական եղեալ՝ ազդ առնէ առ գլխաւորս Պարսից աշխարհին։ Ողք յանկարծակի ձայն առեալ միմեանց՝ ի մի վայր ժողովեցան, և հասեալ ի վերայ քաղաքին պաշարեցին զնա պատնիշս։ Իսկ զօրքն Հոռոմոց յանառակ գործոց և ի գինւոյ լծմըրեալ, ոչ կարացին զգուշանալ անձանց։ Այլ և պահապանն Խրայելի զերծ ի նոցանէ զգնականութիւն իւր։ Յորոց վերայ սուր եղեալ կոտորեցին զոմս իբրև քսան և չորս հազար։ Եւ այս եղև ոչ վասն արդարութեանն Պարսից, այլ վասն անօրէնութեան մերոց զօրացն, զոր հարան ի սուր դառնութեան ըստ առաւն բանի, եթէ «Չչարան չարաւ կորուսցէ»։ Իսկ զօրքն որ յԱրծակ՝ ոչ ժամանեցին նոցա յօգնականութիւն։ Եւ առեալ զօրացն Պարսից զկապուտ և զաւար սպանելոցն՝ չգան յաշխարհն իւրեանց։ Այլ ի ճանապար-

1. Երկրորդ օր. այսպէս չար։

հին, զանգի ունէին բազում կալանաւորս, հրամայէ Թարխին յիջևանին զսա անձին փորել զերկիր, և զկապեալսն զենուլ ի վերայ փորուածոյն՝ մինչև լի իսկ լինել, և մեռա լուացաւ արեամբ ոտանեցոյն սա ի հանդուցանել զայրուց սրտին։

Իսկ ի գալ երկրորդ ամին, դարձեալ այլ զօրք առաքեցան ի Թագաւորէն, որք եկեալ մեքենայս և մանդիսիս եդեալ, սկսան փլուզանել զպարիսպ ամրոցին։ Եւ տեսեալ որք ի բերդին էին՝ թէ ոչ գոյ նոցա հնար ապրանաց, զանգի և բազումք իսկ մեռան ի նոցանէ, ապաչեցին զզօրապետէն՝ զի արձակեացեն զնոսա առանց վնասու յաշխարհն իւրեանց. և ինքեանք կալցեն զամուրս և զպատանեկսն նորա։ Օրք երբեմն լուան՝ արարին սրպէս և ուսանն. և յայնմ օրէ և առ յառաջ բարձաւ սէրս Պարսից ի տեղւոջէ անտի։

Ի սոցա ի սկզբան Թագաւորութեանն՝ խաւարեցաւ[1] արեգակն յաւուրն Աւրց, յաւուրն ուրբաթու ի դառնալ աւուրն, էր և Թուականիս մերոյ չորեք հարիւր ութսուն և երկու ամ։ Զոր տեսեալ բազումք ի պիտոյ, կարծեցին զալ զձնունդ Ներսէհն զօրն զայն, կամ մեծամեծ չարեաց գուշակ։ Որ եղև իսկ յաւուրս մեր, յորս պատմութիւն բանիս առաջնորդեալ տանի զմեզ, զոր տեսաք աչօք մերովք զառաւածատատ հարուածան, և զնորանշան պատուհասն որ եհաս ի վերայ տանս Հայոց վասն մեղաց մերոց։ Նաև յառաջ ժամանակաւ այլ ինն մեծ նշան երևեցաւ, որ յոյժ հիացուցին բերէր տեսողացն. որ էրնման նշանացն վերջին աւերածին Երուսաղեմի, զորմէ սպառնալով փրկիչն ասէր, թէ «Եղիցին աւուրքն այնոքիկ նեղութեանց՝ որպիսիք ոչ եղեն ի ներքոյ ի սկզբանէ արարածոց, և մի՛ այլ լիցի»։ վասնորոկ զի ի սէրն և յարարչին իւրեանց կատեցան մարդիկ կարծելով զնա։ Այլ մի Աստ-

1. Երկու օր։ արեգակն յառնելոյն տեսանց։

նիստ անուն ի մէջ քաղաքին Երուսաղեմի կա-
ցեալ՝ քարձրաձայն ազազակաւ ողբս առեալ, ա-
սէր. վայ Երուսաղէմ, վայ քաղաք արեան. Հասին
աւուրք վրէժխնդրութեան քո, և որ այլ եւ. զոր
մեծն Եսայի յեկեղեցական պատմութիւնս նշա-
նակէ: Նոյնպէս և ասա ի մերում ժամանակիս,
նմին նման այր մի անձանօթ ամենեցունց, անդր,
անաւրէն, յարևելից կողմանէ գալ, ընդ Ապա-
հունեաց և ընդ Հարբայ գաւառն անցեալ, ի
Մանանտալ իջեալ և յեկեղեց անդաւնալի գնա-
ցիւք, զայսոսիկ ի բերան առեալ ասէր անդադար
ի տուէ և ի գիշերի. եղուկ պիս, եղուկ պիս,
բարձր բարբառով, և այլ աւելի չասէր ինչ: Եւ
եթէ ոք հարցանէր թէ Ուսո՞ւ համ յորմէ գա-
գառէ ես, համ ուստ էր ասեան գայդ, չտայր ինչ
պատասխանի. այլ հանապազ զնոյն ասէր և յա-
սելոյն ոչ դադարէր: Զոր տեսեալ անմիտ մար-
դիկ՝ իմացան անկեալ ի մոտացն. բայց իմաստունքն
ասէին. Այդ եղուկդ ամենայն երկրի լինելոց է:
Արդ այս ասացեալ զկայ առջե բանս. այլ մեք
ի կարգ պատմութեանս դարձցուք յառաջ ասա-
ցեալ թագաւորս:

Սա զբեռորդին իւր կեսար անուանէ. և կե-
ցեալ ի թագաւորութեան ամս եօթն և ամիսս
ևս, հիւանդացեալ զբուն մահս չերանի: Իսկ
թագուհոյն զկեսարն՝ իւր յորդեկիր արարեալ,
թագաւորեցուցանէ ի տեղի առն իւրոյ. այլ նա
փոխանակ չնորհ առնելոյ նմա վասն բարեացն՝
զոր արար նմա թագուհին, խորհեցաւ ազգակա-
նօք իւրովք ի հեռաբնակ կողմս յաքսորս առաքել
զթագուհին, որպէս զի սեփհական իւրեանց լի-
ցի իշխանութիւնն, զոր և արարին իսկ: Իսկ քոյր
թագուհոյն՝ որում անուն ճանաչիւր Թէոմու-
րա, կոչէ զդստերս քաղաքին և ձանուցանէ նա-
ցա զնեղեալն: Ոչք իբրև լսան, ձայն առեալ ա-
բանական զօրուն՝ առ ինքեան հաւաքեցին.
և բանութեամբ ի վերայ հասեալ, խնդրեին թէ

ցոյց մեզ զմեր ծիրանեփառ թագուհին, որ ի հաւուց և ի հարց ունի զժառանգութիւն թագաւորութեանդ. քանզի բազմայց կարծիւր թէ մեռեալ իակէ։ Իսկ նա իբրև եառնս զբռնութիւն նոցա, յերկիւղի լեալ վտարեալ զարձուցանել հրամայեաց յաքսորանացն զթագուհին։ Զոր իբրև եառնս Թէոթուրա զբոյրն իւր, իակոյն հրամանատայ ունել զթագաւորն իւրեանց ազգականօքն և որք նոցա մտերիմք էին, իսկ թագաւորն փախուցական եղեալ՝ կամէր յաւազ եկեղեցին մտանել, և ընդ սեղանովն թագչել և այնու ապրիլ։ Բայց ոչ կարաց ժամանել. քանզի հետամուտքն փութով հասեալ և կալեալ զարձուցին, և յանտուրբ տեղւոյ յերկիր ընկեցեալ խաւարեցուցին զլուսառանս նորա, և որ Դիմեալիկան կոչիւր և զայրց բազմաց. և հրամայէ զտունս նոցա յաւար, յաւեր և յապականութիւն զարձուցանել։ Զոր չարժեալ քաղաքն առ հասարակ, բազում աւարառութիւնս արարին. և զմեծամեծ և զպեղեցիկ ապարանս մինչև ի հիմունս քակեալ՝ յապականութիւն զարձուցին։ Եւ այնպէս[1] ծանրացաւ խռովական ամբոխն յաւարառութիւնս խանձեալ, մինչ զի զարարիսն պալատին խրամատեալ՝ բազում դանձս ի թագաւորական գանձուցն արտաքս պեղեն. զոր հաղիւ կարացին դադարեցուցանել զամբոխն՝ գլխաւորքն քաղաքին, արեգական օգնական լինելովնոցա՝ զծայրս արևուն առ ինքն ժողովելով։

Իսկ թագաւորն որ երէկ յոսկի աթոռ նստեալ՝ հրամանս տայր սիրելեացդ, այսօր խաւարեալ ի լուսոյ՝ նստի յաթոռ նահրութեան և նախատանաց. և որ կարծէին ծովու և ցամաքի տիրել յաւիտենից, ի միում վայրկենի և զանձանց և զփառսն զիրկութիւն։ Եւ եղեն արդարև բանք մարգարէին, որպէս խոտ տանեաց, որ մինչչև ի բուռն եկեալ էր՝ չորացաւ. յորմէ ոչ լցաւ բուռն

1. Երկու օր. այնքան։

հնձողին և ոչ լցան գերկք բարձողաց զորայն. նաև բարեբանութիւն անցաւորացն ոչ կարծեաց ի լսելիս։ Այսոքիկ են առօրեայ պատմութիւնք կեսարուն, որ թագաւորեաց ամիս վեց։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Թագաւորութիւն Կոստանդեայ որդւոյ Թէոդոսի, որ կոչի Մոնոմախ։

Եւ սա լսեալ մարգարէին տեսողութեան՝ ի լեցի մտանէ. քանզի հայր սորա ի պալատին[1] զգայեսութեան ունէր զպատիւ, յորմէ ամենայն գաւառք աշխարհին առաքին։ Յետ անկաւոր թագաւորութեան կեսարու՝ մնչեալ մատակ աւուն ի վերայ ընկերին ի խշտիս իւր, քանզի ոչ սակաւ տարակոյսք ընծա պաշարեալ պահէին, զի զոք յիւրայնոց չունէր արժանաւոր թագաւորութեան. և զոր առ յորդեգիրս, և սրտի տէր և թագաւոր աշխարհաց, նա փոխարէնս զայն հասոյց նմա, զոր խուն մի յառաջ նշանակեցաք։ Եւ ապա զի՞նչ առնէ. ելանէ արտաքոյ կանոնական կարգաց, և կոչէ զայրս զայս յառաջ և առնէ այր իւր, և նաւուցանէ զնա յաթոռ թագաւորութեան։ Զոր բազումք կարծեցին սեղեխ զոլ նմա, բայց ես ոչ գիտեմ, եթէ այսպէս է և եթէ այնպէս. որպէս ինքն յիւրում հրովարտակին գրեալ էր յերախտիս աշխարհի, եթէ վասն աշխարհի խաղաղութեան ոչ խնայեցի յիս, և վասն այսորիկ յանարժան գործ համարձակեցայ։

Ի սորա առաջին ամին ապստամբեաց որդին Մանեակ, որ ունէր զարևմտեայ կողմն, այր քաջ և անուանի, և զբազում միաբանեաց ընդ իւր։

1. Ա՛ր. զդայիսուրքեան.

Եւ եկեալ բազում ժողով մինչև ի դուռն թագաւորական քաղաքին, այնքան բանացաւ ի վերայ լսոյ ուժոյ քաջութեան, մինչ զի բազումք ակամայ կամօք եռուն զանձինս նմա ի հնազանդութիւն. քանզի կարծեցին զնա գոլ թագաւոր վասն բազում պատեհութեանցն որ երանէին նմա։ Քանզի երկիցս և երիցս եղին զօրք թագաւորին և ճակատեցան ընդ նմա և պարտեալ[1] ի նմանէ, դարձան առ թագաւորն մեծաւ անարգանօք։ Իսկ ի գալ վերջին պատերազմին, յորում ուշ եգեալ էր ամենեցուն, զի զկնի այնր յաղթութեանցն՝ ամէնն նմա հնազանդեսցին և արասցեն զնա թագաւոր. բայց քանզի չկարհեցաւ Աստուծով թագաւորել, այլ ի զօրութիւն ուժոյն իւրոյ ապաստան եղև, զԱբիսողոմայն ի հեռուստ ախտացեալ, արբեալ ամբարտաւանութեամբ, վասն որոյ զնորայն հատոյց զդատաստան։ Ի մէջ ճակատուն գտին զնա անկեալ, հզօր հրեշտակի ասանդեալ զոգի նորա, առանց ուրուք նմա ի դիմի հարեալ։ Զայս արարեալ և առնէ ամենիմաստապէս ամենեցուն աէրն և արարիչն, որ կարօղն է քակել զոգիս իշխանաց, ահաւոր դողով քան զամենայն թագաւորս երկրի. զի մի՛ պարծեսցի հզօրն ի զօրութիւն իւր, և մի՛ մեծն ի մեծութիւն իւր, և կամ իմաստունն յիմաստութիւն իւր, որպէս ի գրոց լսաք. այլ սերամբ պարծեսցի որ պարծին և առասցէ իրաւունս և գործեսցէ զարդարութիւն ի վերայ երեսաց երկրի։ Որ է արդարև յոյժ պարծանաց և գովութեանց արժանի, և յիշատակ նորա կայ միայ յաւիտեան, և եղկիւր նորա բարձր եղիցի փառօք, որպէս ի սաղմոսարանի անդ գրեալ է։ Այսպիսի էր և մեծն Դաւիթ. որ թէպէտ ի տեսանողէն օձաւ թագաւոր, և ընդ օձութեանն ընկալաւ ոգի զօրութեան և մարգարէութեան, որ զգաստանան ի բուռն հարեալ իբրև զուլս այ-

1. Երկու օր. պարտաւորեալ։

ձեց ճեղքեր. յոր վատահացեալ, անպարտելի ակայանեն ընդդէմ ճակատեալ, զեեւլատատակ նորա պարտաքարիւ ջարդեալ յերկիր ընկենոյր, բառնալով զնախատինս յիսրայէլ. բայց սակայն բազում անգամ հալածեալ ի Սաուղայ, ներէր և անսայր կոչողին հրամանի. ոչ միայն չինդրէր բանուԹեամբ սիրել ԹագաւորուԹեանն, այլ և երկեայր ի ձեռն անկեալ հալածիչն, խնայեաց ի նա իբրև ի բարեզործ. և որ ապանանէն կամէր, սատեալ նմա ասէր. «Մի՛ մխեր զձեռն քո ի դմա, զի օծեալ տեառն է»: վասն որոյ հաճեալ Սաուղ ընդ կամն նորա ասէր. «Գոհ այր ըստ սրտի իմոյ, որ արասցէ զհաճոյս իմ»: իսկ սա ոչ ած այսպիսի զմտաւ ինչ, և ոչ անսաց Սաուղայ հրամանին. այլ կամեցաւ անձամբ առանց Սաուղայ հրամանին Թագաւորել, մոռացեալ զասացեալն հրամանն՝ որ ի ձեռն մարգարէին զԹագաւորան իսրայելի Թշնամանելով ասէր. «վա՛յ է նոցա զի կամեցան Թագաւորել և ոչ ինև», և որ այն ևս:

Արդ՝ ոչ եթէ Թագաւորս այս զովուԹեանց ինչ արժանի է, և վասն այսորիկ արգահատեալ ի նա Սաուաց, այլ զաՀՌն պատէ, և զամբարտաւանուԹեան աղբիւրն խնու. որպէս առ Հրեայն փրկիչն վարդապետելով ասէր. «ՅաՀՌն Մովսեսի նստան դպիրքն և փարիսեցիքն». որ Թէպէտ ինքեանք կեղծաւորեալք էին, այլ վասն աՀՌոյն՝ հրամայէ հնազանդ լինել: Ուսուի և մեծն Պօղոս իրատեալ երանելի ձայնիւն այնուիկ գրէ առ Հռոմայեցիսն. «Ամենայն անձն, ասէ, որ ընդ իշխանուԹեամբ իցէ, ի հնազանդուԹեան կացցէ. զի ոչ ուսաեք է իշխանուԹիւն, եթէ ոչ յԱստուծոյ». չասէ զիշխանսն, այլ զիշխանուԹիւնն, այսինքն զաՀՌոյն. քանզի ոչ եթէ զամենայն իշխանս Սաուաց յարուցանէ: Եւ ի վերոյ էած, Թէ «Որ հակառակ կայ իշխանուԹեանն, Սաուծոյ հրամանին հակառակ կայ. և որք հակառակք կան, անձանց դատաստանս ընդունին».

որպէս և ամա իսկ եղև։ Զի ոչ լիէ ի մարդկա-
նէ ումեքէ դառնալ, այլ յիրաւացի Աստուծոյ
դատաստանացն, որ զամենայն ինչ կշռով դատի
և իրաւամբք. զի ակն է նա արթուն, և ձա-
ծուկք մեր յայտնի են առաջի ամենատես զի-
տութեան նորա։ Որպէս երանելին Դաւիթ սաղ-
մոսելով խոստովան լինի Աստուծոյ. «Դու ծանեար
զյետին իմ և զառաջին իմ»։ Սմին նման և ա-
ռաքեալն գրէ առ Եբրայեցիան, եթէ «Զիք ինչ
արարած աներեւոյթ յերեսաց նորա»։ Զոր և
մանկունքն ի հնոցին[1] գովելով ասէին. «Որ նըս-
տիս ի քերովբէս և հայիս յանդունդս, գովեսցես
և առաւել բարձրացեալ յաւիտեան». զի ի
բարձրութենէ տեղեացն՝ զտոյզ գիտութիւնն յայտ
արարին ըստ սաղմոսի երգոյն, եթէ «Տէր յերկ-
նից յերկիր հայեցաւ»։ Այս կերպ և բարձրն
Եսայիաս. «Աչք տեառն բարձունք են, և մարդ
տառապեալ. և խոնարհեացի բարձրութիւն ամ-
բարտաւանից, և բարձրացի տէր միայն իրա-
ւամբ և արդարութեամբք, և տուրբն փառաւորեա-
ցի»։ Այսոքիկ եղեն ի սկզբան թագաւորութեան
Կոստանդեայ, յորում էր թուականիս մերոյ ամք
չորեքհարիւր ինեսուն։

Իսկ զկնի երից ամաց եհաս կատարած կենաց
տանս Հայոց. քանզի ի միում ամի գրաւեալ յա-
տեաց՝ բարձան ի կենաց երկրին հարազատ
եղբարքն Աշոտ և Յովհաննէս, որ ունէին զիթագա-
ւորութիւն մերոյ աշխարհիս։ Յորում չարժեցաւ
աթոռ հաստատութեան նոցա, և այլ ոչ էառ զգ-
կայուն. յորում եղին իշխանքն ի հայրենի ժա-
ռանգութենէ իւրեանց, և եղեն պանդուխտ յօ-
տար երկիր. յորում աւերեցան գաւառք և գնա-
յին յատար տանն Յունաց։ Եղեն չինանիստ ա-
ւանք՝ բնակութիւն գազանաց, և անդաստանք նո-
ցա յարտ ծաղկոց։ Տունք ցանկալիք, բարձրաձե-

1. Մի օր. գոչեցով։

զունք և մեծամեծք՝ եղեն բնակութիւնք համբարուաց և ուշկապարկաց, զոր ոչխան սուրբ Մարգարէքն զամայեանսն Իսրայելի. «Անդ հան ոչնի ձագս և անոյց առանց երկիւղի պրպեա իւր»: Եղեն հանդիսաւոր տեղիք վանորէից՝ այլք աւազակաց. և եկեղեցիք որ ի նոսա՝ որ զերկնից բերէին զնըմանութիւն վան պայծառ շինուածոցն, և վան զեղեցկաշուք զարդարանացն, և վան անշէջ լապտերացն և ջահիցն վառման, որոց լուսոյն[1] առատութիւն ընդ օդոյն տարածեալ՝ այսր անդր ճոճելով՝ զաչեաց ծուռս բերէր զնմանութիւն, որ ի հանդարտ ժամանակս ի քաղցրաշունչ օդոյն սղոխք աչեացն վէտս վէտս ի վերայ միմեանց շրջապատին. և անուշաբուրակ խնկոցն գոլորշիք, որ ըստ առաքելական բանիցն հրոյններգործեալ՝ զպարանանաբեր ժամանակին բալիցն ցուցանեն զօրինակ, որ ի ձայրս լերանց նաեալ՝ արգելուն ըզճառագայթս արեգականն: Իսկ զբնակոցսն ի նոսա որ բան բաւական էցէ առ ի պատմել զօրինակն. զքաղցրաձայնութիւն երգոցն և զանդադար սաղմոսերգութիւնն, զաստուածային գըրոցն ընթերցմունս, զհրեշտական ոճնից զհանդէս և զվկայից զպատիս, և զմիաբարձ խորհրդացն զկան և զառ ի յաստուածայինսն նկրտումն, և այլն ևս:

Արդ այսպէս և այսքան էին յառաջ ժամանակս. այժմ է տեսանել յամենայնէ թափուր և արտ, յամենայն բարեփառութենէ մերկ և կողոպուտ զնոսա: փոխանակ քաղցրաձայնութեան երգոցն՝ այժմ[2] բուէճք և[3] ագռաւունք դասապրութք են, և փոխանակ սաղմոսական նուագացն, ատրակ և ագռաւիք երգեն ի նմա, ըստ մարգարէին՝ «Քաղցրաձայնութեամբ կարդալ զձագս իւրեանց»: Ջահքն չհնչեալք, և բուրուճն անուշահոտ խնկոցն սպառեալ. և սեղան սուրբ խորհրդոյն՝ որ երբեմն

1. Մի օր. որոյ լուսոյն ա-ռոյգութիւնք:
2. Մի օր. բուքիճք:
3. Երկու օր. դասապետութիւնք:

ժամանակաւ իբրև [1] զնորահարան առագաստի չըքնաղապէս զարդու զարդարեալ էր՝ պակ փառաց ունելով ի դէմս իւր, այժմ է տեսանել տեառն թ՛ն ողջմելի և բազում արտասուաց արժանի, մերկացեալ ի զարդուց, լցեալ վշով, լեալ հանդրտանք ազատուց։ Ամենեքեան երկայնէ [2] պիտոյ բանի պատմուճեան, նաև վերին չնորհին օգնականութեան, որպէս զի կարեցեմք ի [3] նպատակ բանիս ուղղել։ Սրտ ի վերչէ [4] յառաջան տանելի է մեզ զպատմուճեանս։

Յորժամ մեծն Կոստանդին հիւանդացաւ հիւանդութեն՝ որով և մեռաւ նա, հրամայ տայ որը մերձն կային եթէ ելեալ խնդրեցէք զայր ոք ի Հայոց գո՛ր և գտանիցէք, և ածէք այր։ Եւ ելեալ հանդրտակացն գտին զերջին ամն Կիւրակոսն, որ կաթուղիկոսարանին հիւրատէան էր, և բերեալ առաջի թագաւորին [5], ետ զնամակն որ ման Հայոց աշխարհին ցնա, և տէ. ծա՛ր զդէրդ և տո՛ւր ի թագաւորն Հայոց. և աստ, թէ որովհետև հանդոյն ամենայն հոգածնաց մահու հրաւէրս և մեզ ժամանեաց, առ զդէրդս և տո՛ւր զթագաւորութիւնդ որդւոյ քո, և որդի քո որդւոյ իւրեանց մինչև յաւիտեան։ Եւ ինքն առեալ զոտս իւր ի մահիճս վախճանեցաւ։ Իսկ նորա առեալ զնամակն պահեաց առ իւր մինչև ի ժամանակս Մխոյելի թագաւորութեանն, և վաճառեալ նմա՝ առ դանձ բազում։ Ո՛վ դառն վաճառդն այնորիկ. քանի՛ արեանց զանձն պարտական կացոյց. քանի՛ եկեղեցիք ի ձեռն վաճառդն այնորիկ աւերեցան. քանի՛ գաւառք անմարդ, անդայն գարձան. քանի՛ մեծամեծ աւանք մարդամեծ ի բնակչաց եղեն։ Այլ զբովանդակն յիւրում տեղւոջն ասացուք. և մեք զկարգ պատմութեանս սկսաք՝ յառաջ վարեացուք։

1. Այլք. զևոր հարսն։
2. Այլ օր. երկայնի պիտոյի պատուհոգիւն. Մխեն, երկայնի պիտոյքանի պատուհոգեան։
3. Այլք. վիպատակ կամ վէպատակ։
4. Մի օր. յառաջիևան։
5. Այլք յաւելուն. և տեսեալ զևս թագաւորին։

Արդ ի հասանել համբաւոյ մահու թագաւորացն ի լսելիս ինքնակալին Հռոմոց, և պտեալ զգեր նամակին Հայոց, իբրև իւրեան սեփհական ժառանգութիւն՝ հոգ տարաւ առնուլ զքաղաքն Անի և զաշխարհն։ Իսկ մի ոմն ի գլխաւոր ազատացն Հայոց Սարգիս անուն՝ եղ չուք անձինն թագաւորել ի վերայ տանն Շիրակայ և որք շուրջ զնովաւ գաւառք. զի զամենայն գանձս գտեալ ի տան թագաւորին Յովհաննէսի՝ յինքն ժողովեաց. վասն զի ի մահուան նորա նա էր հոգաբարձու նմա։ Իսկ վահրամ այր հզօր և անուանի, և բարեպաշտութեամբ յոյժ վեհ, որպէս թէ ոչ որ հաւասար նմա Պալհաւ[1] հանդերձ իւրով ազգակցօք որդւովք և եղբօրորդւովք իբրև եբեսան[2] ազատք, ոչ միաբանեցան ընդ նմա, այլ կոչեալ առ ինքեանս զԳագիկ որդի Աշոտոյ, թագաւորեցուցին ի վերայ իւրեանց, և խնամութեամբ և հնարիւք մուծին ի քաղաքն։

Իսկ Սարգիս իբրև եաես զեղեալսն, զգանձս թագաւորութեանն առեալ՝ ի ներքին ամուրսն մտանէ յանառն Անի։ Այլ Գագիկ այրական քաջասրտութեամբ միայն իջեալ առնա, և ողբական բանիւք հաւանեցուցանէ զնա. և նա ելեալ յամրոցէն երթայ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Սուսմարէ. այլ զամուրն ոչ տայ ի Գագիկ, և ոչ զայլ ամուրսն զոր ընդ ձեռամբ ունէր. և երթեալ անդ՝ դարձեալ խորհի զխորհուրդ նանրութեան, տալ զոր ունէր՝ ընդ ձեռամբ Հռոմոց, և ելանել առ նոսա։ Իսկ Գագիկ սակաւ արամբք երթեալ մտանէ ի մէջ բանակին՝ ի խորանն ուր էր Սարգիսն, և ձերբակալ արարեալ զնա, մտանէ ի քաղաք թագաւորութեան իւրոյ։ Եւ զոր պարտ էր պատասխանն բառնալ ի կենաց, նա զՍաւուղայն խորհեցաւ, զերկերդ Ագապ խնայեալ՝ ընդ իւր ի կառն նստուցանէր. վասն որոյ զՍաւուղայն

1. Երկու օր. ազգաւ պալհաւ։ 2. Մի օր. ազգաւոք։

ընկալաւ զհատուցումն, կեանք որ քան զմահ գառնագոյն է։

Յայսմիկ[1] աւուրս հետամուտ եղեալ զօրքն Հռոմոց, չորս անգամ զկնի միմեանց մտին յաշխարհն Հայոց, մինչև մարզպետի արարին զերկիրն ամենայն սրով և հրով և գերութեամբ։ Զոր զինչ անկանակ չարեացն[2] յորժամ զմուտս ածեմ՝ յիմարի անձն իմ և ափշին միտք իմ, և յահապին զարհուրանացն զդող առեալ ձեռինս՝ զոճ տողիս ոչ կարեմ յառաջ խաղացուցանել. զի գառն է պատմութիւնս, և բազում ողբոց արժանի։

Աշխարհ՝ որ երբեմն ժամանակաւ իւրև ըզդրախտ անկախիս առակի իւր, կանաչագեղ, տեւրևալից, պտղաբեր, զեղեցկաշուք և երկանիկ անուսուցն ցուցանիւր. քանզի իշխանք նահէին յիշխանական գահու զուարթահայեաց դիմօք, և զպարնանաբեր ծաղկանոցաց բերեալ զնմանութիւն՝ վառ ի վառ գունովք առակի կացեալք, ուրախական երգոց և բանից միայն լինէին հանդէպ. ուր և ձայնք փողոցն և ձնծղայից և այլ երգեցողական արուեստիցն զլսողացն անձինս լինէին առնէին ուրախական բերկրանօք։ Անգանօր և ձերք նահէին ի հրապարակս հարկևոր և պատուական ալեօք բարգաւաճեալ. այլ և մարք զմանկունս ի գիրկս ընկալեալ, և մայրենի գիծովքն աղէնարշեալ, վանն առատ ուրախութեանցն մոռանային զտխրական ժամանակս երկանց, զօրէն աղաւնեաց զնորափետուր ձագօքն միշտ թռթռելով։ Զի՞նչ ասացից և զհարատացն ի անեկի, և զինեայիցն յառագաստի զուրհարուստ ըղձից զբորբոքումն և զանժոյժ բնութեանն զհակամիտութիւնս։ Այլ և վեր տանելի է մեզ բանս, առ հայրապետական զիտուն և ի առ թագաւորական պատիւն. զի մինն զօրէն առնու խաղացեալ ի պարտևացն Հոգւոյն՝ ի ձեռն վարդապետական շնոր-

1. Մի օր. յետ այսորիկ յաւուրս։
2. Մի օր. յաւելու, վերոյ աշխարհին։

հին, յօղէր զյօղ կենացն. որով պարարտացեալ պաղատեցեր եկեղեցւոյն դըրախտ, արժան պահատանս ի վերայ պարապաց նորա կարգելով զառ ի յինքենէ ձեռանատրեալն։ Իսկ Թագաւորն յառաւօտինն յորժամ ի քաղաքէն ելանէր, զոր էն վեհայն որ ելանէ յառապատէ իւրմէ, կամ որպէս առնկինային արուսեակն որ ի գլխոյն արարածոց բարձրանալովն զամենայն տեսանելիս յինքն ձգէ, այսպէս և նա պաղպաջէր փայլուն հանդերձիւք և մարդարտահուռն Թագին, և զամենայն մարդ ի տեսութիւն և ի զարմանս յուսյանէր. որ և սպասակամատ նժոյգ՝ ոսկեզօծ զարդիւք առաջի ընթանալով, և ճառագայթից արեգականն որ գնամաւ հարկանէր՝ շլացուցանէր ըզտեսողացն տեսանելիս։ Իսկ զօրացն բազմութիւնն խառն առաջի ընթանալով՝ զօրէն ձայնային աբեր[1] զմիմեամբ կուտակելով։ Նաև[2] անապատական վայրքն լցեալ և խճողեալ էին կրօնաւորական դասուք, մինչ զի և զպարակս զգեօղս առ բարձնաձանձ քահեալ՝ առնէին բնակութիւն կրօնաւորաց։ Զայս և որ տոչինանան է, առաւել ունէր աչխարհս մեր։ Եւ զայս զի դրեցի, զի յորժամ զտցին հակառակն պատմեցից, ամենեցունց չարժեցից զարտասուան։

Արդ այժմ Թագաւորն անկեալ ի պատուոյ, իբրև զգերի կալանաւոր նաւի ի հեռաբնակ տեղիս. այսպէս և հայրապետական ամբոն ամայացեալ ի բնակողէն՝ ցուցանի սխալ զիմօք իբրև զկին նորահարսն՝ ծնայեալ յայրիութեան։ Հեձելազօրն անաէրունչ չրջեալ ոմն ի Պարս և ոմն ի Յոյն, և ոմն ի վիրս։ Սեպուհ գունդն ազատաց ելեալ ի հայրենեաց, անկեալ ի ճոխութենէ, մանչեն ար և են իբրև զկորիւն առիւծուցն ի կչախս իբրեանց։ Ազգունական ազարանքն առեալ և անմարդի։ Մարդաբնակ աչխարհն Թա-

1. Մի օր. զմիմեանս։ 2. Երկու օր. անապատագոյն։

վտր ի բնակչացն։ Ոչ լսի ձայն ուրախութեան
ի կուիմս այդեաց, և ոչ բարեբանութիւն առ կո-
վսող հնձանի։ Ոչ խաղան մանկունք առակի ձնո-
ղացն, և ոչ նուագին ամենուին ձեռք ի հրապարակս։
Ոչ լսի ձայն հարսանեաց, և ոչ զարդարին առա-
գաստք[1] հարսնարանին։ Պակասեաց այս ամենայն
և կորեաւ և ոչ ևս յաւելուցու յառնել ըստ[2] սաղ-
մոսին ձայնին։ Այժմ յորս վտխեցաւ մեզ ա-
մենայն, և ուրախութեան պատմուճանն այն յարչ-
նազգեաւ խորդ վտխեցաւ։ Ո՛ր լսելիք տանկցին
գիշատութեանս մերոյ գպատմութիւն։ Ո՛ր սիրտ
քարեղէն, որ ոչ լքանի հառաչմամբ և բեկանի
հեծեծալով։ Ժամ է ինձ յերեմիայի ողբոյն խառ-
նել ընդ մեր հառաչանս. «Ձանապարհք սիոնի,
ասէ, սգան, գի ոչ գք է որ մտանէ»։ Այսքիկ
ասացան յայնժամ յաւերն երուսաղէմի, բայց
կատարեցաւ այժմ։

Արդ այս ամենայն ի վաճառէն յայնմ հանգի-
պեցաւ Հայոց՝ զոր յառաջ ասակաւ մի յիշեցաք.
այս վաճառ անմարդապոյն գոլ թուի ինձ քան
զՅուդայեն. քանզի անդ թէպէտ վաճառօղն ընդ
պարսաւանօք, այլ վաճառն եղև գինք փրկութեան
ամենայն աշխարհի։ Որպէս մեծն Պետրոս յընդ-
հանրական թուղթն գրէ. «Ոչ ասէ ոսկեղինօք
և արծաթեղինօք գնեալ ազատեցայք ի ձեր[3] հայ-
րենաւոր անօթի պաշտամանցն, այլ արեամբ որդ-
ւոյն Աստուծոյ»։ Իսկ սոյն վաճառօղն յայժ ապա-
ռումն և ամարդի, գի այսքան չարեաց գանձն
պարտական կացոյց. գի այդի զոր անկեաց տէր,
և մշակեաց Լուսաւորչն մեր իւրով հնգետասա-
նամեայ քրանալիր աշխատութեամբն, նա քա-
կեաց գցանկ նորա և կործանեաց զաշտարակ
նորա, և արար զնա կոխան անցաւորաց. մինչև
ապականեաց զնա խոզ անտառի, և կինճ վայրի

1. Մի օր. հարսանից, յայլ. լիւմ, առագաստի։
լիւմ, հարսանեաց։ 3. Մի օր. հայրենական։
2. Մի օր. Ողոմոնի, յայլ.

ճարակեցաւ ի նմա, ըստ պաւթական[1] երգոցն։ Այլ այսոցիկ ամենեցուն լուր առ սէր հասցէ, և իրաւունք նմա ի տեառնէ եղիցի. և մեք ի մերն դարձուացուք զոճ բանիս։

Այլ ի չորահարիւր յինեաւն և չորս թուականին առաւ Աթի, ոչ պատերազմի օրինիւ, այլ պատիր բանիւ. քանզի երդմամբ և խաչիւ հաւանեցոյցին զԳագիկ՝ հրամանաւ թագաւորին, թէ Միայն ի տեսանելն զքեզ, դարձուցից ի քեզ զթագաւորութիւնդ քո, և գրեցից զքեզ ժառանգ յաւիտենից աչխարհիդ և քաղաքիդ քոյ. քանզի իմաստունն երգնու և անմիտն հաւատայ, որպէս[2] իմաստնոցն բերին բանք. և դարձեալ, թէ «Բանք ստոց պարարտ են իբրև զլոր, և անմիտք կլանեն զնա». հաւատայ վասն երդմանցն և խաչին, եթէ վասն խաղաղութեան մտացն եթէ վասն երկիւղածութեան վարուցն՝[3] ոչ գիտես. առեալ ըզբանալի քաղաքին ի Պետրոս, որ յայնժամ ուներ զաթոռ հայրապետութեան Լուսաւորչին մերոյ, և յանձնեաց ի նա զամենայն հոգս աչխարհին մեծաւ գաչամբ և ուխտիւ. եւ ոչ եկաց ի պատուէր վահրամայ և այլ ազատացն որ թագաւորեցուցին զնա, այլ նենգաւորին Սարգսի սպրելոյն լուեալ՝ եկ ի քաղաքէն, և չոգաւ ի Յոյն զանդարձ ուղևորութիւն. իբրև զձուկն ի կարթէ ըմբռնեալ կամ իբրև զհաւ ի ծուղակաց։ Զոր տեսեալ թագաւորին՝ ոչ յիշեաց զերդմունսըն, և ոչ զխաչի զմիջնորդութիւնն. այլ առ իբր արգել, և խնդրէր թէ Տուր զԱնի, և ես տայ քեզ փոխանակաւ զՄելիտինէ և զգաւառան որ շուրջ զնովաւ։ Այլ նա ոչ առնու յանձն։

Եւ յերկարել խնդրոյ այսորիկ, Գրիգոր որդի քաջին վահակայ, եկեալ և նա գնաց առաջի թագաւորին. քանզի այր իմաստուն էր և խելամուտ յոյժ աստուածային գրոց, որպէս թէ ոչ այլ ոք։

1. Երեք օր. ողբոցն։ բանիք։
2. Մի օր. իմաստնոյն բերին
3. Յերկ. օր. պահասէ ոչ գիտեմն։

Իբրև եառա եթէ ոչ են թողլոց պղատիկ ի տեղի
նը, յառաջ կացեալ տայ զբանալին քէնոյ ցթա-
պատարն, և զամենայն զիւր պհայրենի ժառանգու-
թիւնն. և մեծարեալ ի նմանէ՝ առնու զպատիւ
մագիստրոսութեան, և զտեղին բնակութեան ի
սահմանս Միջագետաց գետոյ և քաղաքս, գրով և
ոսկի մատանեաւ յազդէ յազդ մինչև յաւիտեան:

Իսկ քաղաքացի գլխաւորքն որ նստէին յԱՆի,
իբրև տեսին թէ արդեալ Գատիկ ի Յոյն, խոր-
հեցան երթեալ ի Դաւիթ տալ զքաղաքն[1] ի Դա-
նայէն, քանզի քոյր Դաւթի կին էր նորա.
երթեալ ի Բագարատ թագաւորն Սփխազաց:
Իբրև եառ հայրապետն Պետրոս զայնպիսի խոր-
հուրդս, թէ ուր և իցէ՝ ի գնալ է քաղաքս, ա-
ռաքէ առ այն որ ունէր զիշխանութիւնն արևելից
կողմանն, որ նստէր ի քաղաքին Սամոսատ, զոր
ասէն ի հինն չինեալ Սամփսոնի և գրէ, թէ
Ծանո՛ր թագաւորին թէ մեզ զինչ հատուցանէ
փոխարէնս, և ես տայ զքաղաքս և զայլ ամուրս
որ յաշխարհիս են: Իսկ նա իբրև լուաւ փութա-
պէս ձանոյց թագաւորին. և լուեալ թագաւորին,
դանձիւք և իշխանութեամբ հաճեալ զկամս նորա,
և այնու սիրեցին Անուոյ և ամենայն աշխարհին:

Իսկ Գատիկ աներակատի մնաց առ թագաւորն,
յորում առ մարդասիրութեան տեսեալ նմա սե-
ղս, զոր ինքն կամեցաւ, որ յայլ պակասէր ըստ
արժէից Անուոյ և այլ աշխարհին, զնորհակալսն
և զարիս տուրսն կամուղիկոսին հատուցին, յոր-
մէ զքաղաքն առին: Եւ Գատիկ հրամանաւ թա-
գաւորին առնու իւր կին զդուստր Դաւթի որդ-
ւոյ Սենեքերիմայ, և սիրէ նորին բաժնին. քան-
զի Դաւիթ վաղճանեցաւ չունելով այլ զաւակ ժա-
ռանգաւոր:

Իսկ իշխան ոմն Ասիա անուն, որ յառաջ կա-
լեալ էր զտէրութիւնն արևելից, և գնա առաքէ

1. Երկ. օր. երթեալն ի դռևնացին:

թագաւորն տեղակալ քաղաքին Անոյ՝ Որոյ եւ կեալ՝ անչափ պատուով մեծարէ զհայրապետն պետրոս, եւ նուաճէ զաշխարհն ընդ ձեռամբ. եւ ինքըն բազում զօրօք խաղայ ի վերայ քաղաքին Դաւնայ՝ իսկ Ապուսաւր առ քաղաքին պատեր բազմ տեւեալ ընդ նմա, անչափ կոտորած առնէ ի դուռն քաղաքին, յորում տեղւոջ մեռաւ մեծ իշխանն Հայոց Վրահամ հանդերձ որդւովն որ մեծ տուգ հասոյց Հայոց: եւ կեցեալ Աբխան ի տէրութեանն Հայոց, փոխանակէ զիշխանութիւն նորա կամենաս ոմն, ի չորս հարիւր ինեաւն և երեք թուականիս մերոյ. և եկեալ ոչ բաս առաջին պատուոյն մեծարէ զհայրապետն, եւ ականի զրով ամբաստան լինել զնմանէ առ թագաւորն, և խաբանօք հանէ զնա ի քաղաքէն ասելով. Եկէ հրամայեալ է քեզ թագաւորն առ քն բնակութեան ի Պարին գաւառ յԱրծէն առանի: եւ եկեալ հայրապետին գալ մեծանիա և ի շահաստան քաղաքս մեր, և մեծաւ ուրախութեամբ լցոյց զանձինս տէտղայն, որ յանկային նմա: եւ էր ժամանակն մերձենալ ի տօն սրբոյ Աստուածայայտնութեանն. իսկ ի գալ մեծի տոնին իջեալ[1] այնչափ բազմութեամբ ի յորդանան գետ ջուրն՝ որ իջանէ ի լերանցն որ ի հիւսիսոյ կողման գաշտին են. և կատարեալ զխորհրդածութիւն աւուրն վաստատապէս, որպէս և վայել էր. իսկ ի ժամ հեղոյց զաէրաւնական լուսն ի ջուրն, այր մի[2] սահիկ յատակ եկեալ ի բազմութենէն՝ խնդրէ մկրտել ի ջուրն: իսկ նորա հարցեալ պատճառն վասն որոյ զայն խնդրէր, տեղեկացեալ ի նմանէ զանկալ նմա լինել քրիստոնեայ. և հրամայէ նմա իջանել ի ջուրն: իսկ մեռանալիրն մերձ կալով նմա, առեալ զչինն ի ձեռն և հարեալ[3] զձեռամբն, եբեկ զչինն՝ առատապէս

1. Ա.յԼ օր. եղեալ այնչափ բազմութիւն . . . հիւսիսակողմն:

2. Մի օր. այր մի այլազգի տուժիկ:

3. Ա.յԼՔ. ձեռամբն:

հեղլով զնա ի վերայ նորակնքին և ջրոյն. և յապակւոյն բեկոր ինչ հարեալ կարճվէր խոցեաց զձեռն նորա, յորմէ թիւն արեան յերկիր հեղ- լով. զոր տեսեալ բազմայ ընդ խարանօք արկեալ զեղեալն, ասելով՝ թէ Չէ բարւոյ ինչ նշան. որ և ի նոյն աւուրս կատարեցաւ իսկ։ Քանզի մինչ- զեռ ճաշաժամուն ի սեղանն էին, հասին կալա- նաւորք և առին զնա, տարան եդին ի բերդն՝ որ կոչի Խաղտոյ Աւիճ։ Եւ ապա ածեալ ի Հայոց զբեռնորդի նորին զԽաչիկ անուն, և եդեալ ի բերդին որ կոչի Սեաւ քար. և ճնացին անդ մին- չև մերձ ի զատիկն։ Եւ ապա հանեալ զնոսա ան- տի, տարան ի կոստանդնուպոլիս առաջի թագա- ւորին. զանգի և զԱնանիա զերէց եղբայրն Խաչ- կայ յառաջ տարաւ ընդ իւր նեղբինի ոմն, որ ունէր զպատիւ կէս թագաւորութեան։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Յաղագս կոտորածին որ եղեւ ի գաւառն Բասենոյ և ի լեառն որ կոչի Սմբատայ։

Ի սոյն ամս բացաւ դուռն բարկութեան յերկ- նից ի վերայ աշխարհիս մերոյ. և չարժեալ զօրք բազումք ի թուրքաստանէ, որոց երիվարք արա- գունք իբրև զարծուխս, և ամբակք նոցա իբրև զվէմս հաստատունք. աղեղունք լարեալք, և սլա- քեալ նետք նոցա, գօտևորեալք քաջապէս և ան- լուծանելի ունելով զկերացս կռչկաց։ Եւ եկեալ ի գաւառն վասպուրականի, յարձակեցան ի վե- րայ քրիստոնէից իբրև գայլք քաղցեալք անյա- գեալք ի կերակրոյ. և եկեալ մինչև ի գաւառն Բասենոյ, և մինչև ի դաստակերտն մեծ՝ որ կոչի Վաղարշապատ, քանզեալ ապականեցին գաւառս քան և չորս սրով և հրով և գերութեամբ։ Ողոր-

մագին և բազում ողբոյ և արտասուաց արժանի է պատմութիւնս։ Որք իբրև պահուծս ընթացան, և իբրև կորիւն առիւծուց անողորմաբար արկին զիակունս բազմաց գէշ գազանաց և թռչնոց երկնից. և կամէին այնու ձեռնարկութեամբ գալ ի քաղաքն կարնոյ։ Բայց որ ձուլու եղ տհմանն՝ ասելով, «Ցայդվայր եկեայս, և այլ մի՛ ևս յաւելուածս, այլ այդրէն ի քեզ խորտակեացին աւելիք քո»։ Նա արկ զևսաւոր թանձրամած առաջի նոցա, և արգել զնոսա յընթացից իւրեանց։ Զայս առնէ ըստ իւրոյ անճառ իմաստութեանն, որպէս զի ահիւ նոցա մեք խրատիցիմք, և նոքա ուսանիցին թէ ոչ իւրեանց զօրութեամբ ինչ արարին. այլ ձեռն որ արգել զնոսա հզօրապէս, նոյն արար ճանապարհ գնալոյ նոցա։

Արդ հեղ զբարկութիւնն իւր ի վերայ մեր ի ձեռն ազգի օտարի, վասն զի մեղաք նմա. և դարձեալ զղջացաւ ի չարեաց[1] իւրոց ածել ի վերայ մեր, զի ողորմած է. վասն որոյ ոչ ի սպառ բարկանայ և ոչ յաւիտեան պահէ ինա։ Մինչև ի մէնջ բռնագաւաի՝ զիրաւացն դատաստան ի մէջ բերելով, զի դատաւոր արդար է. և մինչև կանխէ յողորմութիւն, վասն զի հայր գթութեանց է. և մինչև զղջանայ ի վերայ չարեաց մերոց, քանզի Աստուած ողորմութեանց է։ Որպէս և առաքեալն իսկ երկոսեան՝ եղոյց առ մեզ, ըստ արժանահաս վրէժուցն ձանրացոյց զձեռն իւր ի վերայ մեր. և գարձաւ փութապէս անցոյց զբարկութիւն իւր, զի մի՛ ի սպառ սատակեացէ զմեզ։ Այլ մեք զփառաւորն ի խոտացաք զձանրաձրութիւն, և զյոյժ յիմարին յիւրոց[2] ախտակցաց, որ երբեմն անջեալ՝ խոստովան լինի ասելով «Մա՛ն Աստուծոյ է այս». և յանցանել բարկութեան պատուհասին՝ արբեալ ամբարտաւանութեամբ ասէ. «Ո՛չ գիտեմ

1 Մի օր. վերոց։
2. Այլ օր. ախտակրաց, և այլ. ախտաւորաց։

*պահը, և պիտոյէլ ոչ արձակեմ»։ Մինչև ուղեր-
ձեաց լինքն վերջին պատուհասն՝[1] բնակից լինելով
անդնդային խորոցն։ Բայց բարւոք առէր վաստ-
չուէրն, թէ մնան Աստուծոյ է այս. զի ձեռն
տան մատամբք ունի առ գործն գկատարելու-
թիւն. որպէս և անդ զմիոջէ սկսեալ՝ ի տան
աւարտեաց հարուածոց զիւրաքանչիւրսն պիտոյ
կեաց գիտելով։*

*Արդ ի հասանել բարկութեանն և ի բորբոքել
հրատին և ի չարժել եղեռնաւոր չարեացն, ահիւ
ահաբեկ եղեալ՝ յոյժ զդողլ հարեալ զարհուրե-
ցաք. բայց ողորմեցաւ Աստուած, և խաւարտ
փակեաց զճանապարհս նոցա, և խափանեաց զըն-
թացս արշաւանաց անօրինացն։ Կարծակաւ եղև
մեզ բարին, և չմարդոյ գործ առ չնորհակալին.
զի զոր պարտ էր ի ձեռն խրատու եղբարց մե-
ծոց ողջախոհանալ մեզ, և փութալ կանխել առ
մարգարէն, և ուսանիլ ի նմանէ զկեցուցանօղն
խրատն, «Դադարեցէք, ասէ, ի չարեաց ձերոց,
և ուսարուք զբարիս գործել», և որ գհետ ասացն
գան բանք. և յանձանց ուղղութենէ հաչեցու-
ցանել զԱստուած, և չիկուցանել զդիհենաբորբոք
պատուհասն, և զբարձրացեալ ձեռն խնարհե-
ցուցանել ի բարկութենէ ի ներումն. նա ի մե-
ռացօնս եղև մեզ այս, և ոչ ծագեաց անգամ ի
սիրտս մեր գիտութիւն նորա. այլ որ անօրինելոցն
էր, անօրինէր, և որ անիրաւելոցն էր, անիրա-
ւէր. մինչև ըստ օրինակի վարագայն՝ ի վերայ
երոյն մերկեալ գանձինս, զբովանդակն ի մեզ բե-
րելով։ Թուէր մեզ թէ նոքա մեղաւոր գոլով՝ կը-
րեցին զպատուհասն, և մեք ըստ արդարութեան
մերոյ ապրեցաք. և ոչ գոյր ի յիշատակ մեզ ա-
րուեստական պատուէրն և իմաստնացուցիչ խրատն.
«Գալխեացէքն, ասէ, զերոյ արիւնան Պիտառոս
խառնեաց ընդ գոհս նոցա, համարէք թէ նոքա*

1. Մի օր. բնակակից։

մեղաւորք էին քան զամենայն մարդիկ, ոչ. այլ թէ ոչ ապաշխարեցեք, նոյնպէս ամենեքեան կորընչեցեք»: Իսկ մեք ըստ ամենայնի բանիցն, որովք նախատէր պիտոյել, որք պարզեալ գինին ըմպէին, և անոյշ խղովք վախկանային, և ի գահոյս փղոսկրեայս հանգչէին, և որ այլն ևս, և ոչ յաւէր նոցա վասն բեկմանն Յովսեփա: Քանզի խնդրէ Աստուած՝ զի յորժամ զամենս տանջանաց մատնիցէ, մերձաւորքն ընդ նոսա վշտակից լինիցին. ըստ այնմ, «Լալ ընդ լայողան»: Այլ նորա զինուորին հակառակն առնէին. ի միջէ յարեան էին, և ընդ գերութիւն ցեղի Յովսեփա չցաւէր նոցա. վասն այսորիկ յերդ արկեալ մարգարէն՝ ամբաստան լինել զնոցանէ: Այսպէս և ի մերում հանդիպեցաւ:

Քանզի յամի չորեքհարիւրերորդի իննսներորդի եօթներորդի թուականիս մերոյ՝ որ էր երկրորդ ամ գերութեանն մերոյ, չարժեալ միւսանգամ մրուր գառնութեան ի բարկութեամբ ի տանէն Պարսից՝ ահագին ձփանօք, և եկեալ հեղաւ յընդարձակ դաշտն Բաաենոյ և կարնոյ. և ցայտուկս հեղեղատին կալաւ զչորս անկիւնս երկրին. յարեւմուտս՝ մինչև ի խաղտեաց գաւառն. իսկ ի հիւսիսի՝ մինչև ի Սպեր և մինչև յամուրս Տայոց և Աշխարհանեաց. իսկ ի հարաւ մինչև ի Տարօն և մինչև ի գաւառն Հաշտենից մինչև յանտառն Խորձենոյ: Եւ[1] զեղ առեալ գաղարեաց աւուրս չորեքտասան, և ձուլացեալ ձածկեաց զլերինս և զմայտս վայրս, և կալաւ բնաւ զաշխարհս. որ ինձ Թուի յանապակ գինեայն յայնմանէ զոլ նմա որ մանուկն Երեմիա ի տեսողութեան իւրում ոսկի բաժակաւ մատուսակեալ արբոյց Թագաւորաց, ազգաց, քաղաքաց, իշխանաց և զօրաց նոցա. և յետոյ արբոյց սանն Սիսակայ. ահա յայնի կատարումն մարգարէութեանն զնպատումն: Քանզի արբ առն Հայոց յանապակէն յայնմանէ

1. Մի օր. գտեղի:

և արբեցաւ յարբուճն չար. արբ և թմրեալ յիմարեցաւ. արբ մինչև զբովանդակն յինքն ընկալաւ. և այժմ անկեալ կայ ի կէտս ամենայն ճանապարհացն մերկ և խայտառակեալ, և կոխեն զնա նախատանօք անցաւորք ճանապարհաց: Եւ լեալ ի տանէ, օտարացեալ ի ձանօթից. հեռացեալ յընտանեաց և ի բարեկամաց և յազգակացս գերի և կալանաւոր ամենայն ազգաց:

Ժամ է ինձ զմարգարէականն զայն բարբառել բանս, եթէ «Զինաւորդս թրթրոյն եկեր մարախն, և զինաւորդս մարախին եկեր ջրեակն, և և զինաւորդս ջրեկին եկեր զրուխճն»: Թմ են և այտքիկ, քանզի ի մեզ կատարեցան ամենայն կանխասացիկ բանք մարգարէիցն. արդ թրթուրն և մարախն այն անցեալ են. իսկ ջրեակն և գրուխճն տակաւ են վասն որոյ ճառս մեր արկեալ է: Քանզի յառաջին անգամայն՝ յորժամ եկին Պարսիկք և այլ խուժադուժ ազգք հեթանոսաց, և մարդակատար սատակմամբ ապականեցին զդաւառս բազումս, և առ և գերի բազում առեալ էջին յաշխարհն իւրեանց, աւետաւորք եղեն ազգաց և թագաւորութեանց. և հրաւէր առեալ նոցա՝ սահն ըստ մարգարէին, թէ «Գազանք անապատի եկայք կերէք զայս որ յանտառիս է»: Եւ ի գալ միւսում ամին ժողովեցան իբրև արծուիք ի վերայ կերակրոյ անհամար բազմութիւնք զօրաց պահնաւորաց և[1] սուսերամարտից. և մեծաւ խրախուսանօք ճեպ ի ճեպոյ եկին յաշխարհս մեր յամենեսեան սեպհեմբերի, ի ծանի սրբոյ խաչին յաւուր չորեքշաբաթիս:

Ասացաւ մեզ պատմութիւնս ազգաց և աշխարհաց է. և[2] զամենեսեան հանդէպ պատմութեան ի կոծ հրաւիրէ: Զի թէ նինուէացիքն ի վերայ սպառնալեաց մարգարէին, և այն զի մի

1. Մի օր. սուսերամարտիցն: սատեր. մրտն, զաւեւեռեան
2. Այլ օր. զաւեւոյն հանդի- հանդիսատեր պատմոգրին:

անձն եմուտ ի քաղաքն, օտարաշխարհիկ և անծանօթ յամենեցունց և առանց նշանաց, այնքան ահիւ ահաբեկ եղեալ՝ մինչ պէս ի թագաւորէն ակաեալ մինչև յայն որ՝ յաղօրիան նաեր, մինչեւ եղև ամենեցուն կոծ, ամենեքեան խորտազդացք, ամենեքեան արկնազդեսք, ամենեքեան հառեալք ի կերակրոց, և զբնութիւնն բռնադատէին առանել ողբով, նաև զեղերումայր կանայս ձայնակից ընթանց կոչէին. «Թերևս, ասէ, զղջասցի Աստուած, և դարձցի սրտմտութիւնն նորա ի մէնջ: Մեր քանիծն առաւել ողբոյ արժանի է, որ ոչ սպառնալիք միայն, այլ պատուհաս բարկութեան հասեալ և ի գլուխ եղեալ, և մեք չարապանեալք և կործանեալք և տեառնէն աչխարհի եղեալ. զոր Աստեղն ի վերայ սրբոցն առնու զբանս, և չար պատմութիւն թողեալ զկնի մեր ազգայ յազգս: Քանզի քաղաքք մեր աւերեալք և տունք սրբեցեալք, ապարանք հնոցացեալք, և արքունաչէն սրահք[1] աճիւնացեալք: Սրք ի հրապարակս կոտրեալք, և կանայք ի տանց գերի եղեալք, և կաթնասուն տղայք զբարի հարեալք, և գեղեցիկ դէմք պատանեկաց թառամեալք: Կոյսք ի հրապարակս և խայտառականս անկեալք, և երիտասարդք առաջի ձերոց սրախողխող եղեալք. պատուական ալիք ձերոց ընդ սրին և ընդ սպաժոյժ եկեալք, և դիակունք նոցա թաւալգլոր խաղացեալք: Սուրբ թշնամեացն չլացեալք, և ձեռք նոցա ի գործուածն պակասեալք. ազեղանց նոցա լարք հատեալք, և նետք ի կապարճից նոցա սպառեալք. անձինք նոցա ձանձրացեալք, և սիրտք նոցա յողորմութիւն ոչ եկեալք:

Ո՛վ ողորմութեան գո Աստուած, որ այնքան ներեցեր անօրինացն խրոխտալ ի վերայ խաչին արօսի գո: Յիշեա՛ զժողովուրդ գո զոր ստացար ի սկզբանէ գալստեան միածնի գո, և փրկեցեր

1. Ա՛ր օր. սենեակացեալ:

արեամբ օծելոյդ։ Ընդէր մերժեցեր Աստուած ի սպառ, բարկացար սրտմտութեամբ քո ի մատնեցեր զմեզ ի ձեռս արանց անօրինաց, խաւսող և ապստամբաց։ Մի՛ յիշեր զմեղս մեր, և մի՛ վասն մեղաց մերոց պարձուցաներ զերեսս քո ի մէնջ. այլ յիշեա՛ զձեռն քո հզօր զբազուկ քո բարձր, որով ազատեր մեզ, և անուն քո կոչեցեալ էր ի վերայ մեր։ Եւ արդ ահա դու բարկացար, և մեք մեղաք. վասն այնորիկ մերոցեաք զերեսաթեամբ ի բազում ազգս, և եղաք իբրև զպիղծս ամենեքեան։ Հոգմք մերժեցին զմեզ, և ոչ ոք կայ որ կարդայցէ զանուն քո, և որ յիշեսցէ ապաստան առնել զքեզ. զի դարձուցեր զերեսս քո ի մէնջ և մատնեցեր զմեզ վասն մեղաց մերոց։ Մի՛ յաւիտեան բարկանար մեզ, և ի ժամանակի մի՛ յիշխեր զմեղս մեր։

Մհ և աւաղ աւուրն այնորիկ լսանելոյ. զի լոյն որ յաւուրն առաջնումն անմարմին սեաւակաւ ի բանէն Աստուծոյ գոյացաւ, և ի չորրորդումն աւուրն ընդ մարմնոյն պարուրեալ՝ ի լուսաւորս բաժանեցաւ, լուսան տունկեան և գիշերի լինելով, և աշխարհի ճանապարհորդք յաւիտենից. մինն զմարդ ի գործ յարուցանելով, և միւսն գապաստ հաւատարմութեան տալով։ Այսօր միջօրեայ աւուրն այնորիկ՝ մեզ ի խաւար վհատարկեալ գիշերայս [1], գազանաբար ազգն հեթանոսաց որք ի վաղընջուց ի [2] լուսոյ իւրեանց մնէին, քան մարգարէին ձայնի, և յԱստուծոյ հօտէն կընդրէին կերակուր իւրեանց, և գիշերանալ մեզ աւուրն այնորիկ՝ ելին և տարածեցան ընդ երեսս երկրի, և զոր բազում և յագեցան կերակրովք, և նշխարեցին տղայոց իւրեանց յամբազումս։ Արդ թէպէտ և յամենայն տեղիս որս բազմանան, բայց մանաւանդ ի մեր աշխարհիս, զի ոչ ոք կայ որ զանուն քո կարդայցէ, և որ յիշեսցէ զքեզ ապաստան առնել։ Զի դարձուցեր զերեսս քո ի մէնջ և մատնեցեր զմեզ վասն մեղաց մերոց։ Մի՛ յաւիտեան բարկանար մեզ, և ի ժամանակի մի՛ յիշեր զմեղս մեր։

Մհ և աւաղ աւուրն այնորիկ լսանելոյ. զի լոյն որ յաւուրն առաջնումն անմարմին սեաւակաւ ի բանէն Աստուծոյ գոյացաւ, և ի չորրորդումն աւուրն ընդ մարմնոյն պարուրեալ՝ ի լուսաւորս բաժանեցաւ, լուսան տունկեան և գիշերի լինելով, և աշխարհի ճանապարհորդք յաւիտենից. մինն զմարդ ի գործ յարուցանելով, և միւսն գապաստ հաւատարմութեան տալով։ Այսօր միջօրեայ աւուրն այնորիկ՝ մեզ ի խաւար վհատարկեալ գիշերայս [1], գազանաբար ազգն հեթանոսաց որք ի վաղընջուց ի [2] լուսոյ իւրեանց մնէին, քան մարգարէին ձայնի, և յԱստուծոյ հօտէն կընդրէին կերակուր իւրեանց, և գիշերանալ մեզ աւուրն այնորիկ՝ ելին և տարածեցան ընդ երեսս երկրի, և զոր բազում և յագեցան կերակրովք, և նշխարեցին տղայոց իւրեանց յամբազումս։ Արդ թէպէտ և յամենայն տեղիս որս բազմանան։ Բայց մանաւանդ ի մեր աշխարհիս, զի ոչ ոք կայ որ

1. Մի օր. գազանուսաւ։
2. Երկու օր. ի խորհուրդս, և այլ օր. ի խաւս։

ըև զդրախտ վախճուԹեան լի պտղով գաւառ երկիր առաջի նոցա. բայց առաւել ի գաւառն Մանանալոյն ի լեառն՝ որ կոչի Սմբատայ բերդ. քանզի անդ ժողովեալ էին բազմուԹիւն անԹիւ վախատէյին, և[1] անասուն որ ոչ գոյր Թիւրքաց վերայ հասեալ անօրինացն ապականեցին զամուրս նորա, և մտեալ ի ներքս՝ սուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին զամենեսեան։

Մնդ էր տեսանել տեսուԹիւն ողորմելի և բազում ողբոց արժանի. զի զոմանս ի նոցանէ որ ի բուռն անկանէին՝ սրամա՛հ[2] ապանանէին. և որք յառապար տեղիս անկանէին և ամրանային, նեաւԹուք խոցոտեալ սատակէին. և զբազումս յանձաւէն վերայ եղեալք մեծամեծ վիմօք զլափարդ առնէին, որոց դիակունքն գլաԹաւալ ի վերայ միմեանց չեղջեալ իբրև զկոյտս փայտահարաց՝ զաոսկիակայ զձորն ընուին։ Վա՛յ և աւաղ չատ գառն լուոյ աւուրն այնորիկ. զի քա՛ղ արքն վառեալ զինու և սրամուԹեամբ եռացեալք, և վատքն Թալկանային, կանացիք յիմարէին և երիտասարդք խիզախէին, այլ եւս իրացն ոչ կարէին իմանալ։ Քանզի յամենայն կողմանց պատնէշ Թըշնամեացն պաշարեալ էր զնոսա. ոչ գոյր անդ սէր սիրելեաց և ոչ աւաղ բարեկամաց. մոռացաւ հայր զգուԹ որդւոց, և մայր զսէր նորածին մանկանց։ Ոչ կարէր յիշել անդ կին նորահարսն զսէրն փեսայի, և ոչ զմուտ ածէր այր զդեզ յանկալի մանկան իւրոյ. պակասեցան երդք պաշտօնէից, և հատան ձայնք սաղմոսաց ի շրԹանց սաղմոսողաց. կալաւ առ հասարակ զամենեսեան դողումն և երկիւղ։ Եւ ի սաստիկ տագնապէն, բազում կանայք յոլով՝ վիժէին զմանկունս. և այսպիսօրէն գործով՝ իբր վարմաւ որսորդաց ԹակարԹեալ էին զբեառն ամենայն մինչև լքան և հատան ի գործելոյն։

1. Մի օր. անասունքն։ 2. Երկա՛ր օր. առնէին։

Իսկ ի գալ երեկոյին, առեալ զառ զգերի և ըզկապուտ սպանելոյն, չոգան ի տեղւոյն։ Իսկ ըզկընի ելանելոյն նոցա, անդ էր տեսանել տեսուիլ ինչ ոգորմելի, և քան զառաջինն ողորմագոյն և բազում ոգւոց արժանի։ Քանզի բազմագիմի էին օրհասք մահուն. ոմն սանդք յանկելոյն դեռ յոգիս կէին, և լեզուք նոցա ի ձարւոյ ցամաքեալք, նեղ և նուրբ ձայնիւ հայէին հայլթայլանս ձառնալ, և ոչ ոք էր որ տայր. իսկ կէսք չարապէս վիրաւորեալք, և ի ձայնէ պակասեալք, ուժգնակի չնչէին. և այլք ընդ փողոյն գենեալք՝ կիսամեռ գոլով, դժուարաւ խռնչէին. իսկ ոմանք ի դժուարին խոցուածոյն մարմանջեալք՝ աքսաւէին սաիւք, և եղնգամբ ձեռացն զերկիր դափր հատանէին։ Բայց առ նոսա և այլ ահագին էր տեսիլ տեսանել, որ և զգերինս անգամ և զայլ անչունչ արարածս չարժէին ի յողբս և ի հառաչանս. քանզի անօրէնքն յորժամ զգերեան հանին ի լեռնէն, զտղայս առեալ ի գրկաց ձնողացն՝ յերկիր ընկեցին, որովք ի բազմութենէ նոցա եւայր առհասարակ տեղի բանակի նոցա։ Ոմանք յանկելոցն զգարի հարեալ սատակէին, և կիսոց կուշտքն պատառեալ, և փորոտիքն յերկիր հեղեալ. իսկ զկենդանեացն զկատաչ որ լեզուք սանձել կարէին. քանզի որ հեռիտիւք ընթանալ կարէին, այսր անդր յածելով զմարս իւրեանց խնդրէին, յորոց ի բարձրաձայնութենէ լալեացն՝ արձագանք լերինն զհետ հնչէին. իսկ որք այլք չեւս էին հասատեալք յոտս, ի գուճս տղալով կառչէին. իսկ որք քան զնոսա ի տխեղծ հասակին, սակաւք զերկիր հարկանէին. և ի տղալոյն պակասելք ի ձայնս, ոչ կարէին արտաքս բերել զհատգն. և այսպիսի ողորմագին ձայնիւք և անհաս աղաղակաւ՝ զդառնոյ բերէին զնամանեալսն, որ զեռագեա ի մարդոյն բաժանեալ ի հարձէն եւեթս առնէին վան անժոյժ գոլոյ բնութեանն. և անդադար զօդանջիւք վիրաւորէին զօդն, և ձանձրացուցանէին զլսելիս լսողացն։

Այսոքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ով լեառն. լեառն ամուր Մբատայ՝ ոչ ընդ որ հաճեցաւ Աստուած բնակել ի նմա, այլ լեառն արեան, կոխման և կոբատեան։ Ո՛չ է մարթ անուանել զքեզ լեառն, այլ խորխորատ ոգմոց ի կորուստ ամենայն բնակչաց երկրի. քանզի ի քեզ դազանք օթատայանան, և գինք և անգիզք արարին իւրեանց բնակութիւն. ի քեզ աղուեսունք երամակեալք, խայտացեալք, լցեալք ի կերոյ։ Ո՛վ լեառն, ոչ ըստ Հերմնեի ի ցօղոյ երկնից պարարտացար ի քեզ կաթելոց, այլ ի ճարպոց և յարենէ դիականց ի քեզ կոտորելոց։ Ո՛վ լեառն, ոչ ընդ սինեականին Մովսեսի առ Աստուած խօսից եղեր միջնորդ, այլ զբազում քահանայս լռեցուցեր ի սաղմոսական երգոց, որք աղօթիւք միշտ խօսակից Աստուծոյ լինէին։ Եղիա երկուցեալ ի մահուանէ, Յեզաբելայ փախստական՝ ի Քորեբ անկեալ ապրեցաւ. և սոքա ի քեզ ապաստան եղեալ՝ մատնեցան ի ձեռն սրոյ, և բաժինք աղուեսաց եղեն։ Ո՛վ լեառն, համաձայն տեսանեմ զքեզ լերինն Գեղբուայ, յորոյ վերայ անկան[1] ազգաքն Իսրայելի։ Վասն որոյ ժամ է ինձ զառ ի Դաւթայն զառ ի նա զաստացեալսն՝ ի քեզ երկրորդել։ Լերինք Մբատայ, մի՛ անկցի ի վերայ ձեր անձրև, և մի՛ ցօղ. քանզի արբէք դուք յարենէ հաւատացելոց սրանց և կանանց ի ձեզ անկելոց։ Այլ որ վասն լերինն այնորիկ չար համբաւ պատմութիւն էր՝ զկայ առցէ, թէպէտ ի բազմաց սակաւ ինչ ասացի։ Աստանօր ի մերս զարձուցից զոճ բանի պատմութեանս. և կամիմ ըստ ուժոյ իմոյ յամել ի բանս, որպէս զի ամենեցունց չարժեցից զարտասուս։ Կոչեմ և զձայնարկու կանայս ընդ Երեմիայ, զի ընդ իս զոլբս յարդարեսցեն. քանզի ոչ հմէ լերանց և անձաւայ և անապատ տեղեաց առնեմ զպատմութիւնս, յոր սինկերօրք փախստէին երթեալ բնակեցան։

1. Յամենայն օր. ազգութք։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

վասն Արժիևն ասողորմ կոտորածին։

Այլ քաղաքին, և քաղաքն այսպիսուժ, որ հոյակապ և ականաւոր էր ամենայն աշխարհաց, իբրև զքաղաք որ ի վերայ լերինն կայցէ. և ծով և ցամաք երկնէր և առատանայր կրել ի սմա զղօրութիւն իւր. որպէս բարձրն Եսայիա վասն Երուսաղեմի մարգարէանայր։ Այլ սա յառաջինն մինչդեռ բարեացն առատութեամբ պատկեալ էր, ամենայն ինչ ըստ մտի էր տրա. և նման ևս էր նորահարսն կնոջ, որ զեղոյն վայելչութեամբ և զարդուցն պայծառութեամբ՝ ցանկալի զոլ ամենեցուն։ Քանզի իշխանք տրա էին մարդաւէրք, և դատաւորքն արդարատաք և կաշառուցն ներողք։ Վաճառականք՝ եկեղեցւոյ չինողք և զարդարիչք, կրօնաւորաց օթևանք և հանդուցիչք, և առ աղքատս ողորմածք և զարմանիչք։ Ոչ գոյր խաբէութիւն ի վաճառան, և ոչ նենգութիւն ի տուրևառիկ վոխանանն։ Ընդ բամբասանօք էր վաշխից և տոկոսեացն չահքն, և խոտեալ և անարգեալ էր ի նուէրս ընծայից պատարագ նոցա։ Ամենեցուն մի նախանձ էր բարեպաշտութեան. զհանապազ նոցա սրբակացք և աղօթասէրք, և եկեղեցական ապաւհլուք և հլուպատակք։ Վասն որոյ և վաճառականք տրա փառաւորք, և օգնողք թագաւորք ազգաց։ Եւ իբրև ակն մի պատուական լուսազեղ պայծառութեամբ վայլէր քաղաս մեր ի մէջ ամենայն քաղաց, ամենեւեին գեղեցիկ, բոլորովին զարդարեալ։

Բայց յորմէ հետէ մտին յեկեղեցիս մեր Սե-

քարայիք և Պիհռոնացիք,[1] և արդարութեան օ-
րէնքն յանիրաւութիւն դարձաւ, և յարգի եղև
արծաթասիրութիւն քան[2] գաստուածասիրութիւն,
և մամոնայն քան զԲրիստոս. յայնժամ ամենայն
համեստութիւն կարգաց զառածեալ՝ յանկարգու-
թիւն դարձաւ: Իշխանք սորա գողակից եղեն
գողոց, վրիժագործք և արծաթոյ ծառայք. դա-
տաւորք սորա կաշառառուք և վանն կաշառաց գո-
դանային զիրաւունս. և գաւառսան որբոյ ոչ առ-
նէին, և յիրաւունս այրեաց ոչ խոնարհէին: Վաշ-
խից և տոկոսաց օրէնք եդան, և ցորենոյ բազ-
մապատկութիւն, որով երկիր պղծի և արգելու
զարգանդ առ ի տալոյ զպտուղ ի ժամու իւրում
առ ի կերակուր մարդկան: Որ խաբէր զընկերն՝
պարծէր խնաստուն գոլ, և որ յափշտակէր՝ ասէր,
Ես հզօր եմ: Զառնս տնակից[3] աղքատացն, և
զահմանս անդաստանաց նոցա յափշտակէին մե-
ծատունքն, և չկամէր ի լսելիս նոցա աստուա-
ծապատուէր անէծքն գրեալք ի ձեռն Մովսեսի
ծառայի տեառն. «Անիծեալ է, ասէ, որ յափըշ-
տակէ զարտս ընկերին»: Կամ զոր բարձրն Ե-
սայիաս բողոք բարձեալ ասասէ այնպիսեացն.
«Վայ, ասէ, այնոցիկ, որ յարեն զտուն ի տուն և
անդաստան առ անդաստան մերձեցուցանեն, զի
զընկերին հանիցեն: Նա աւանիկ ազգ եղև յա-
կանջս տեառն զօրութեանց այդ ամենայն», և որ
ի կարգին է, լռեմ խնայելով ի ձեզ: Զգոյր ի
յիշատակ նոցա այգին Նաբովթեայ, և ցեզաբել՝
որ յափշտակեաց զայն, թէ զինչ կրեաց, որ մին-
չև ցայսօր փող հնչէ յամենեցունց լսելիս: Բար-
ձաւ և ի քահանայից երկիւղ և ընտրութիւն
արբութեան. նեղին և մղին մերձենալ ի սեղանն
և սպասաւորեն անճառ խորհրդոյն որ հրեշտա-
կաց է զարհուրելի, թուղ թէ մարդկան, և զայն

1. Մի օր. մտին յեկեղեցիս մեր Սիքարացիք և Պիհռոնա-
ցիք:

2. Երկու օր. զաստուածա-
պաշտութիւն:

3. Երկու օր. տնանկաց:

ի ձեռն արծաթոյ և ոչ Աստուծոյ և ի մեռանելոյն եղև սպրմոսական երդն՝ որ ասէ. «Խոտեան ինքն այնպիսիկ որ ընտրեալ են արծաթով»։

Զինչ ասացից և որ առ կանոյս ամբաստանեմ թէն է բաւական են առ ի յԵսայեայ ասացեալք, չկարօտանան մերում բանից։ Քանզի նա պերասպէմի կանոյն վասն զարդասէր լինելոյն այսպէս յանդիմանէ. «Փոխանակ, ասէ դի հպարտացան դստերք Սիովնի, և գնացին ի բարձր պարանոց»։ Նախ զարմանոյն ամենայն չարեաց բուռն հարկանէ, զամբարտաւանութենէն ասելմ. դի նա է մայր և սկիզբն ամենայն չարեաց, դի ի մորդկանէ դևս դործէ, և նոցին տանջանացն վիճակակից առնէ։ Արդ ամենեցուն չարէ ախտս այս, բայց կարեւոր կանանց տղդի. վասն այսորիկ նախ զնոսա դատէ, և ապա ի կարդ արկեալ յիշէ զատուրենան ընդ երկիր զբարշէն, և զդինդան և զմատանիսն, զապարանջան, զթաշտ և զմանիսն և զայլ ամենայն։ Տեառ լոդ, և զհատուցումն նոցին. «Փոխանակ, ասէ, ականի զարդուցն, գլխոյն կնատութիւն»։ Զի ի զարդուցն մերկացուցեալ զդլուխն, զերան հատանէին ձաղր առնելով զնոսա։ «Փոխանակ ականի համարոյն չուան գօտի. և փոխանակ պատուական հանդերձիցն քրձազգեաց, ասէ, լինել». դի ի գերութիւն հանդերձեցան, զերկիրն դոյն չնորհնեցին նոցա։

Ոչ վայրապար եղև ինձ անցանել ընդ այս ամենայն. այլ դի ցուցից, թէ որպէս բան կարդի նոցա յանցանքն մեր, նոյնպէս բան նոցա պարտէր և իրաւ ընդունել մեզ, և առաւել ևս. դի թէ նոքա առանց օրինակի զոյն կրեցին, մերա քանիծն առաւել պատժոց արժանի չեցեն՝ յետ զնոսա մեզ օրինակ ունելոյ, և Քրիստոսի իրաւացն՝ որ ապստակէ և ասէ. «Թէ ոչ առաւելու ցու արդարութիւն ձեր առելի քան զդպրացն և զփարիսեցւոցն, ոչ մտանէք յարքայութիւնն երկնից»։ Եւ մեք ոչ յարդարութիւնն նեղմ, այլ և ի

մեզան առաւել պատնիսն, և զմր ներել թոյլ-
թեան ունիցիմք։

Այլ առ սա զգուշանալ և զգեպ հաւուցմունան։
Ելին պարսիկք ի վերայ երուսաղէմ, ելին և ի
վերայ մեր. աւերեցաւ երուսաղէմ, և աւերեցան
քաղաքք մեր։ Մանն հնթանոք ի տաճարն տուրբ,
և յատարկ տարան զպատերազմանս նորա, և պըղ-
ծեցին զտաճարն տուրբ. մանն և յեկեղեցիս մեր,
և համարձակեցան յանմտանելիսն, և պղծեցին
պիղծ գործովքն զորըութիւնս նորա. և կա-
պատ կողոպտուտ արարին զգործս նորա։ Հրայ-
րեցաց եղև տաճարն տուրբ. այրեցան և ի մեզ
փոխանակ մոյ ոսն՝ բազում եկեղեցիք. և ա-
ռանց հաւատոյ անկան քահանայքն նոցա ի տուր.
և զմերոյս ոչ բերէ զհամար։ Ժամ է մեզ ի գա-
թոական բանան ելանել, և նորին ձայնիւ զմեր
յօրինել զգործս։ Ընդէր տէր կայեր ի հեռաստանէ
և անտես արարեր զմեզ ննեղութեան մերում, յան-
րինել անէրատեն ի սրբութիւնս քո, և ի պար-
ծիլ առեցուցան զքեզ ի մէջ ոճանց քոց. զի ա-
հա մոլն հնթանոք ի ժառանգութիւն քո, և
պղծեցին զտաճար տուրբ քո. այրեցին ի հուր
սրբութիւնս քո, և յերկիր խոնարհեցուցին
զփառս եկեղեցւոյ քո. հեղին զարիւնս ծառոյից
քոց որպէս ջուր, ոչ որպէս յայնժամ՝ շուրջ զե-
րուսաղեմա միայն, այլ՝ ի մեծանն երկիրս
լցաւ արեամբ սպանելոցն, իսկ զթաղելոց նոցա
պհաչիւ և ի միտս անգամ ոչ բերէր։

Բայց զքաղաքիս մերոյ զերուսաղէմի և զանդ-
նարին չարիս ընդ զրով ոչ կարեցեք արկանել.
զի որպէս գրեալ է վասն սպասաւորացն, թէ
«Արեգական ծագեաց յերկիր, և ամբ տեղաց ի
Սոդոմ հուր և ծծումբ, և այրեաց զնա». նոյն-
պանդակ և սա ի ծագել արեւուն յերկիր՝ հասին
ի վերայ անօրինացն ժողովք երբև չունք քաղ-
ցեալք, և չվնասեցին զքաղաքն. և միմն երբև
հնձողք ոճոյ սպասեակն, և սուր առն ի վերայ և-

պետ հնձեցին մինչև անջատեցաւ ի կենդանւոյ քաղաքս: Իսկ պիտխուցեսն ի տունս կամ յեկեղեցի՝ հուր հարեալ այրեցին անողորմաբար, բարեպարծութիւն պիրան կարծելով, որպէս կանխաւ փրկիչն ասէր. «Եկեսցէ ժամանակ, զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ, համարիցի պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ». և զպատճառն ինքն յայտ առնէ. «Եւ զայն արասցեն ընդ ձեզ վասն անունն իմոյ, զի ոչ ծանեան զիս»:

Նաև օգոյ ձեռնտուութիւն եղև կրծանական աւուրն. զի հոգմ ուժգնակի չնչեցեալ՝ բորբոք արկանէր հրաւին, մինչև ծուխն ծառացեալ յերկինս հասանէր. և ջնջուղք լուսոյ հրաւին՝ յաղթէր ճառագայթից արեգականն: Անգանօր էր տեսանել տեսիլ սքանչելի և զարհուրական յոյժ. զի ամենայն քաղաքն լի էր դիակամբք անկելոցն վաճառականօք և նրբավաղօք և ընդարձակ սրահք: Իսկ պայրեցելոցն ոմն կարէիցէ բերել պհամար. քանզի որք ի սրոյ չողալոյ վախճանակ եղեալ՝ ի տուն ուրեք ի թագստի եղեն, ամենեքեան նոքա հրայրեցաք եղեն: Իսկ զքահանայն, զոր յեկեղեցիս ըմբռնեցին՝ հրով ծախեցին. և զոր արտաքոյ՝ զոմանս սպանեալ, և զմեծամեծ խոզեանն եղեալ ի գերկան առ ի նախատինս մեզ, և այլն կատականաց տեսլացն. իսկ զքահանայսին, որք ի տուր և ի հուր վախճանեցան՝ զատ առեալ քան զհարիւր յիսուն, որք վճռակի տեարք էին և եկեղեցւոյ. բայց զեկամըսիցն, և որք յամենայն աշխարհաց անդր հանդիպեցան, զնոցա ոմն կարէ բերել զհամար:

Ա.յսուքիկ են չարաչար պատմութիւնք քո, ոմն քաղաք երջանիկ և երանելի, յղփացեալ, ականատեր ի մէջ աշխարհաց. այժմ ամբարձ զաչս քո, և տես զորդիս քո վարատեալս ի գերութիւն, զաչս քո անդրդմաբար հարեալս զքաջըն, զերեսատարսն քո այրեցեալս ի հրոյ. մեծահարկն և վաստակաւոր ձերք անկեալք ի հրապարակին: Հովա-

սուն և բարեկեցիկ կոյսք և կանայք՝ անկեալք ի խայտառականս, և հետէ սուրբ վարեալք ի գերութիւն, առ մեզ կատարեցան պատիժք ոչ բոլոր երդք. «Մատնեաց, ասէն, ի գերութիւն զզօրութիւնս նոցա. և զգեղս նոցա ի ձեռս թշնամեաց նոցա» և որ ի կարգին է. բայց Քրիստոս յամէ զղարթնուլն, և ոչ որպէս յայնժամ:

Այլ որ վասն Արծինն սիրական պատուհիւնս տատանօր զկայ առյէ. զի մեք զամենայն անցս չարեացն ոչ կարացաք ընդ դրամ արկանել, այլ զիժողեան ի մէնջ՝ յաւերակացն ուսանի խնդրօղն: Այսոքիկ երկուց էր սեղեաց՝ լերինն և քաղաքի, տղոյմելի պատմութիւնս, զոր աչօք մերովք տեսաք և ընդ փորձ չարեացն անցաք, զայն միայն զրեցաք. իսկ զայլ պատուհացն և զքաղաքացս զանցս աղեաւից, այլ միայն բաւեն. այնոքիկ երկայն բանի[1] պիտոյ և ժամանակի. մեք զմեզն լսատ կարի մերում հանճարոյեցաք:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս մեծի պատերազմին որ եղև ի մեծ դաշտին Բասենոյ, յորում պարտեցաւ Հոռոմք:

Արգարէն Եսայիա՝ յորժամ[2] զեգիպտացւոցն աւերանաց մարգարէանայր, զայսոսիկ ասէր, թէ «Յիմարեցան իշխանք Տոյանու, որ էին իմաստուն խորհրդականք թագաւորին». որ և այս մեզ հանդիպեցաւ: Քանզի հեծելազօրք Հռոմայ ոչ սակաւք էին յարևելս պահպանք աշխարհին, որ մինչև ցվաթսուն հազար առնեն եթէ էր թիւ բանակին. որոց գլխաւորքն էին կամե-

1. Երկար օրին. պիտանեւանայ:
2. Ամ օրին. զեգիպտական աշխրագլի:

նաս որ թարգմանի կրակ, որ ունէր պէշխանու-
թիւն տանն Հայոց. և Ահարոն՝ որպէ Բուղտարին
որ ունէր պետութիւն վաստուրականի, և Գրիգոր՝
Հայոց եպիսկոպոս, որ ունէր պատուխ մագիստո-
սութեան: Եւ քանզի դիւր տեսն եթէ՝ բազմիշ-
խանութիւն ամբոխեալ է և անյարմարական և
մերձ ի լուծումն. որ և ոտյա հանդիպեցաւ: Զոր
պարտ է միահաղոյն միաբանութեամբ գլխոյնն
ի պատերազմի զեր Աստուած կարդալ յօգնա-
կանութիւն, որպէս օրէն էր առաջին յաղթո-
ղացն. «Քանզի ոչ եթէ իւրով զօրութեամբ զո-
րանայ հզօրն», այլ ակր քակէ զզօրութիւն հա-
կառակամարտին: Իսկ նորա ոչ այնպէս խորհե-
ցան. այլ որ անօրինելոց էր ի նոսա՝ անօրինէր.
և կարծէին մարդկօրէն հնարագիտութեամբ զբոր-
բոք ահագին հրատն չիկուցանել: Վասն որոյ ի
ծուխս անկեալ, միոյ միոյ բանիւ ոչ հաւանէին.
քանզի եթարձ Աստուած զխնդութիւն ի խորհր-
դոյ նոցա վասն չխնդրելոյ նոցա զնա: Եւ այս ի
գործոցն յայտնի է, զի զվիպարիսն հայէին գալ
յօգնականութիւն, զԱստուածն ախտացեալ առ
վհուկն ընթացեալք. կամ որպէս Հրեայքն, որ
բարձեալ ուղտուց զգանձս իւրեանց՝ տանէին առ
ազգ մի, որ ոչ գոյր ի նոսա յայս օգնականն: Եւ
զայն[1] ոչ ածին ի չիշատակ զԴաւթայն որ առ
մահուէն բլուրն, որ մեծաւ երդմամբ նախա-
տէր զիսրայէլ. որոյ պարտաքար մի միայն բա-
ւական եղև առ ի զինեալսատակ ուղղոյ նորա
ջարդել. կամ զԵզեկիայն՝ որ ապօթիւք միայն
զհարիւր ութսուն հազարան զԱստուծոյ ի ձեռն
հրեշտակին՝ աներեւոյթ սրոճն յերկիր յորոյ-
սեաց:

Այլ՝ եկն Վիպարիսն բազում ապաչանօք և
գանձուց առատաւոր պարգևօք, և ոչինչ վճա-
րեցաւ այնու. քանզի և ինքեանք իսկ չէին մի-

1. Երկու օր. ոչ գիտեին չիշատակ զԴաւթայն:

բանք առ վիմեանս: Ոչ ոք ոչ ի նմանէ պատրաստեալ, որպէս Բուդդարին ետուին ի թիկունս դարձեալ՝ համարձակութիւն տայր թշնամեացն. որք մեծաձայն ազաղակաւ զվիմեանս յորդորէին, և ի մէջ վակեալ զվիսարեան ետուին քաջ առ րամբք, զոմանս սպանանէին, և զերիվարի նորա զվէրս հասեալ սուսերաւ՝ զինքն ձերբակալ առնէին: Զոր տեսեալ այլ զօրացն՝ ի վախուստ դառնային. որոց զհետ մտեալ թշնամեացն, անչափ կոտորած առնէին, զոմանս սրով, և զբազումս՝ ողն զի զվերջին ժամն, ի զահէն և ի քարանձաւաց զահավէժ առնէին. և ճոպեալքն մերկ կողոպուտս հետխոսիք ու կարէին՝ ապրեցան: Իսկ թշնամիքն լցեալ ուրախութեամբ դառնային, և զերկեր զվէրսն ամենայն. իսկ զվիշտն վրաց տրեալ եռուն ցխակիսին ետուն զվեց ինչ և քան զամենայն զերին հաճելի նմա. զոր առեալ և ընկալեալ ի շնորհակալս, և մեծաւ պարգեւօք արձակեաց խաղաղութեամբ դարձուցն ետ: Այս սուս վինչև ցայս վայր:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Թէ ուրչափ եղև հայրապետին Պետրոսի վնաս ի կոստանդնուպոլիս, կամ ուրպէս դարձաւ։

ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ տեսեալ զնա՝ բազում պատուով և մեծարանօք ընկալաւ, և առաջի ոճկօք հրամայեաց պաշտել զնա. բայց առ իւր պահեաց զնա ամս երիս, քանզի կասկածէր թողուլ ի Հայս՝ թէ երթեալ ապստամբեցուցանէ զԱնի։ Իսկ Ատամ սրդին Սենեքերիմայ առեալ զնա յերաշխիս, ած ի քաղաքն իւր ի Սեբաստուպոլիս. և տուեալ նմա տեղի բնակութեան զհանդիսաւ սըրբոյ նշանին, զոր իւր չինեալ էր բազմապարգաւ զարդարանօքն և մեծապայծառ վայելչութեամբ, յորում տեղւոջ կեցեալ ամս երկուս, փոխեցաւ ի Քրիստոս։ Եւ կացուցանեն ի տեղի նորա զԹաչիկ զնորին քեռորդի, որ զձեռնադրութիւն հայրապետութեանն վաղնջուց ընկալեալ էր։ Զոր իբրև լուաւ թագաւորն՝ առաքեաց խնդրակս, և տարաւ զնա առ իւր և զդանձ՝ զոր և զամն թէ անդ և թէ ի Հայս. քանզի յոյժ սիրօղ էր դանձուց Պետրոս, որ և բազումք վասն այնր եպերէին զնա։ Իսկ յետ երից ամաց արձակեցաւ առ Թաչիկ ի Թագաւորանիստ քաղաքէն և հկեալ ի սահմանս երկրորդ Հայոց՝ ի պաւառն որ կոչի Տարընոտայ, անդ դադարեաց. քանզի անդ հրամայեցին նմա տեղի բնակութեան։

Իսկ ժամանակ յամելոյ նորա ի կոստանդնուպոլիս՝ այս է պատճառն, ընդ հարկիւ կամէին արկանել զնա. իսկ նա ոչ առնու յանձն, թէ զոր մինչև յիմ ժամանակն չէ լեալ և ոչ ես հաւանիմ։ Եւ ապա ի հարց և ի փորձ արկեալ, և սպառնալիս ևս յաւելուն թէ ոչ ելանիցես ասեն,

եթէ ոչ պհրամայեալ ի մէնջ յանձն առնուցուս. կամ երանելի անձն այն և մեծի լուսաւորչին մեր փոխանորդն՝ ոչ ինչ զանգիտեալ ի նոցա բանին, այլ ի նոյն և ի նմին եկաց հաստատուն: Ձեզ այսորիկ արդ երկու, մին իշխան և միւսն վանական ի Հոռոմոց, յառաջ կացեալ, եթէ վանն նախանձ արկանելոյ նմա եթէ ճշմարտիւ, ոչ պիտեմ, խնդրեցին զվերակացուվթիւն եկեղեցւոյ և հաստուցանել զհարկն. որ և երկոքեանն չարամահ սատակեցան: Ապա ի գեղջ եկեալ արձակեաց զնա առանց հարկի, տուեալ նմա գրով և տակի մատանեաւ զոր ի Հայս իւրեանց տեղիք էին, և երկու վանս ի Տարընայ:

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Թէ ոյրպէս աճիւնարին հարաւ քաղաքն յորիացեալ, որ կոչի Կարս:

Քաղաքս այս ի բազում ժամանակաց հետէ չէր գիտէ չարեաց առեալ. վասն որոյ յանհոգս և յանկասկածի կէին, հարստացեալք բազում ընչեղութեամբ ի ծովէ և ցամաքէ ամբարեալ: Արդ ի գալ մեծի յայտնութեան տեառն մերոյ, ի գիշերին՝ յորում ուրախական ձայնիւ զամբ քահանայից հանդերձ բազմամբոխ ժողովրդովքն պաշտօն աւուրն կատարէին, յանկարծակի ի վերայ հասին զօրք անօրինացն. և քանզի առանց գիշերապահաց էր քաղաքն, մտեալ ի ներքս, աւր ի վերայ առն եղեալ, անողորմ կատարեցին զամենեսեան, որ յոյժ ողբոց արժանի է պատմութիւնս: Քանզի օրէն է քաղաքաց ի սէրունացն առնուն բազում զարդարանօք վայելչանալ առանց և կանանց, ծերոց և տղայոց ըստ ուժոյ և ըստ կարողութեան, ըստ նմանութեան զարդա-

նաբեր ծաղկանոցայ։ Որ և զտուտ այսպէս գտեալ, յանկարծակի վայրէք և տղրուվք լի եղև քաղաքն։ Զքահանայն և պաշտամանցն լռեցուցին, և զամուսոցան և տղմոսական երգոցն, հատաւ երգ օրհնութեան և բերանոյ գպրաց և տղայոց։ Անդանօր էր տեսանել տեսութիւն տղրմագին որ զքարինա և զանչունչ արարածս անգամ չարժէր յորբս հատուչանաց, թո՛զ թէ զղջայուն և զկենդանիս. քանզի մեծահարկի և պատուական վաճառականք չարաչար մահուամբ ապանեալք. երիտասարդք և ըմբշամարտք և փողոցն սրակոտորք. պատուական ալիք ծերոցն արիւնաշաղախ առնեքզք անկեալք. և այսպիսօրէն գործովք տգեաւ քաղաքն յարանց. և թէ որ ժամանեաց յամուրն ելանել որ և վերայ քաղաքին կայ, նա միայն ապրեցաւ։ Եւ ճեպեալ զօրն տղջոյն և տեղւոյն խլել սրկեալ բրեցին զատնան, և տապա հուր հարեալ այրեցին զքաղաքն, և ինքեանք առեալ զգերի և զկապուտ քաղաքին գնացին յաշխարհն իւրեանց։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Վասն գալոյն Սուլտանայ։

Զհնի այսր պատմելոյ եանն, և գալ տարւոյն էր ի թուականիս մերոյ ամք հինգ հարիւր երեք, և նոյն ամին և ի նոյն քանիս ամսոյն, ուր զատակին աշխարհս գերի տարան, զԱրծն այրեցին, և զայլ քաղաքս զատանս. և խաղայ գազանն մահաչունչ արիւնարբու և մարդախոշոն Սուլտան անհամար զօրօք, վզօք և կառօք և երիվարօք, կանամբք և որդւովք, և բազում պատրաստութեամբ։ Զանց արարեալ զԱրճէշաւ և զԲներկրաւ՝ եկեալ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքաւն, որ կոչի Մանազկերտ, ի գաւառն

Ապահանեաց, և կալաւ բովանդակ գընդարձակ վայրս գաշտացս: Եւ արձակեաց ասպատակս յեբեհն կողմանց աշխարհին, ի հետս մինչև յաւուրն Ափխազաց և մինչև [1] ի լեառն որ կոչի Պարխար և մինչև յաւուրն կովկասու և յարեւմուտս՝ մինչև յանուանեն Ձանեթոյ, իսկ ի հարաւ մինչև յԱխին կոչեցեալ լեառն. և բովանդակ կալեալ գաշխարհս իբրև հնձօղք ոճոյ ագարակի:

Աւրդ գայնմ ժամու զչարիսն՝ որ նոքա աշխարհիս հասուցին, ոմն կարէ ընդ գրով արկանել, կամ այր միտք բաւեն ի համար ածել. զի ամենայն աշխարհս լի էր գիակամբք, չէնք և անչէնք, ճանապարհք և անապատ տեղիք, քարանձաւք և առապարք, անտառախիտ մայրիք, և ափափայ վայրք՝ և յամենայն չինանիւթ տեղիս հուր [2] հաբեալ ապականեցին զամուն և զեկեղեցիս, որոյ բոց հրոտին առաւել բարձրանայր քան զհնոցն Բաբելոնի. և այսպիսի ձեռնարկութեամբ ապականեցին զաշխարհս մեր, ոչ միանգամ, այլ երից անգամ մի միոյ վերայ դարձ արարեալ՝ մինչև առ հասարակ հատաւ երկիրս ի բնակչաց, և բարձաւ կառաչ անասնոց:

Զայս արարուած տեսեալ՝ սուգ առ և կործանեցաւ երկիր, վասն զի կործանեցան բնակիչք նորա. բարձաւ ուրախութիւն յերեսաց ամենայն երկրի. յամենայն տեղիս ողբք և հառաչանք. ամենայն ուրեք կոծ և լալականաց հանդէսք. ոչ ուրեք քահանայից երգք. ոչ ուրեք լսի փառաբանութիւն Աստուծոյ: Ոչ ուրեք բանին գիրք առ ի խրատ և ի մխիթարութիւն տառապելոցն. վասն զի ընթերցօղքն սրտմտեցան ի հրապարակս, և ինքեանք այրեցեալք և աճիւնացեալք: Ոչ ուրեք լսի ձայն հարսանեաց, և ոչ տեսանք նորածին մանկանց. ոչ նաեին ձերք ամուսով ի հրապարակի, և ոչ լսեան մանկունք առակի նոցա. ոչ երամս

1. Ամ օր. ի դռռանն:

2 Ամ օր. հուր արկեալ:

նան անդեայք ի յարօտս, և ոչ խոյատն գառինք ի մարդս: Ո՛չ ընտ հնձող որայիւ զգիրկս, և ոչ ըմբ բարեբանութիւն յանցաւորաց. ոչ ընուն կաթք ցորենով, և ոչ զեղուն գինւով. ոչ լուին ձայնք ուրախութեան ի կութս այգեաց և ոչ ծանրանան[1] պահատք ի առմանաց: Բարձաւ այս ամենայն, կարեաւ և ոչ երևի[2]: Ո՛ր երեմիա ողբասցէ զմեր կործանուածս, ի ճանապարհս և ի լերանց յերկարելով զողբսն. ո՛ր եսայիա անհնազանդի մխիթարչացն զի յապեցի ողբով:

Վայ ինձ որ վիպասեմ զայսոսիկ, հիմնացի եւ բիտառարդին նման զոլով իմ՝ գուժարկու եղէ, ոչ մեռեալ գիւղի կամ մեռեալ քաղաքի, այլ ամենայն աշխարհաց, ազգաց յազգս մինչև ի կատարած ժամանակաց. քանզի չկայ ինչ ժամանակ կամ գործ որ զմեր հնացուցանել կարէ, բայց թէ որ զպղծոյն անապատի զգուշացուցանեն գիրք: Արդ զի՞նչ արարից, թողից ի պատմելոյ զանհնարինս չարիսն որ եհաս ի վերայ քրիստոնէից՝ խնայելով ի ձեզ, եթէ չարժեցից ողբս և հառաչանս ամենեցուն որք[3] հանդիսակից էք այսմ գժուխալուր պատմութեանս. բայց գիտեմ որ կամիք լսել. վասն որոյ և ես ի բայ եղեալ զանձին գանգատաստան, գրեցից զգուխալուր սեղեաց մի քան զմոլէ զանհնարինս չարիսն:

Զխորհեան և զհանձէիմն յորժամ յիշեմ և որ ինչ ինոսա գործեցաւ, հառկլիմ արտասուօք, փղձկի սիրտ իմ, և յիմարին միտք իմ. և զգոյն հարկանի ձեռք և ոչ կարեմ զոճ տողիս յառաջ խաղացուցանել[4]: Բազում և անհամար հոգիք ի վերապոյն գառուացն, վասն սեղեացն ամբութեան՝ անդր ժողովեալ էին. յորոց վերայ հասեալ անօրինացն արտասպես որպէս թռչունք, անտերմնաբար որպէս գազանք, արտուսութեամբ

1. Յոմանս, պակասէ:
2. Յայլ օր. ոչ...ևոր Եսայիայ:
5. Երկու օր. հանդիսաւորէ:
4. Երկ. օր. քանզի բազում ...ի վերապոյն յիշեալ:

եւ այնպէս սրտէս վրեժխնդիրը, եւ խիլ արկեալ ի քարանձաւս եւ յանտառախիտ մայրիս՝ անյապաղ կատարեցին զոր ես պատուիրեցի. մինչ դի աւրնան զօրէն պարնանաբեր ժամանակին, յորժամ ի չերմանալ ծանէ օդոյն չուրն ծորեալ եւանէ՝ ի ձեռն առուս առուս վիժելով, գնող երկրին գնի իւր հեղեղաւեալ, այսպէս և յայնժամ լինէր. արեան առուք ի գիականցն անկելոցն եւեալ, ի զառ ի կող տեղիս ի յորդութեան գնացին գնող երկրին հեղեղաւէին։

Այլ դու յայնժամ եղեալն այծ գնուաւ, գկրօնաւորացն զաս և գքահանայիցն՝ որ անդ հանդիպեցան, կամ զերամս ձերոցն, կամ զերիտասարդացն զբազմութիւնս, որոց գեռաբոյս մօրուսացն՝ իբրև գնկար գեղեցկայարմար զայեան զարդարէին, և խոպոպք վարսիցն փաղփեալք ի վերայ ճակատուն զօրէն վարդի վառ ի վառ գունով գդէրս երեսացն պայծառացուցանէին, թէ արպէս յանկարծակի ի սրոյ թշնամեացն իբրև ի կարկտոյ հարեալք՝ յերկիր թաւալ անկեալ գլոր խաղային։ Քեր ի մէջ և զաղայոցն համար, զորս առեալ ի գրկաց մարցն յերկիր ընկենուին, որ մեծակական հառաչմամբ գմարան խնդրէին. իսկ գնծօղան գանալից հարուածովք՝ առ չոտպ ի նուացանէ բաժանէին։ Ո՛ր սիրտ քարեղէն, որ զայս լսելով ոչ հեղձնու արտասուօք ընդ բազմադիմի չարեացն յաճախութեամբ։ Զոյք ի խայտառականս անկեալք, նորահարսունք յարանց բաժանեալք և ի գերութիւն մատնեալք. ի մէուս վայրկենի երկիրն՝ որ իբրև գբաղաք մարդախիտ ասատութեամբ լճաղեալ էր, եղև անմարդ ամայի, յերկուս բաժանեալ կամ սրակատոր կամ գերի։ Ո՛վ Քրիստոս գո յայնժամ ներողութեանդ, մի մերուս չարեաց, սրբոյն գառն մահու մատնեալ եղեր։

Իսկ զոր ի Դերջան և յՇկեղեաց և ի միջատահմանս նոցա եղև կատորած, զայն և ընդ

պրով արկանել չէ պ բաւական. բայց դու ասա-
յելովքս կշռեա զայն: Իսկ որ ի Տայան մնին, ա-
ռեալ զերկիրն և հասեալք մինչև ի գետն մեծ՝
որ կոչի Ծորոխ, և զկնի գետոյն գարձեալ իջին
յաշխարհն Թաղաեաց. և առեալ զառ և զգերի գա-
ւառին՝ գարձան, և եկեալ մինչև ի բերդաքաղաքն
որ կոչի Բաբերդ, հանդիպի և անդ գունդ մի ի
զօրացն Հոռոմոց որ կոչին Փռանկք, որք յանգէաս
միմեանց ի դիմի հարեալք ճակատեցան. և յա-
ղթեալ Թէոդոս զօրացն գունդն Հոռո-
մոց, և յաղթեալ թշնամեացն՝ զլուխ զօրուն
սպանին և զբազումս ընդ նմա, և զայլսն ի փա-
խուստ գարձուցեալ, զառ և զգերի զամենայն
թափեցին, բայց փախստէիցն զհետ ոչ իշխեցին
յերկարել, քանզի երկեան թէ գուցէ ծանր զօ-
րու հանդիպեացին: Իսկ գերիքն որ ազատեցան,
զոհացեալք զԱստուծոյ, չոգան ի տունս իւրեանց:
Իսկ որ ի վերայ Հայոց գնացին, զոր և գտին՝
ի սուր և ի գերութիւն ծախեցին, և լցեալ ա-
ւարաւ՝ գարձան անդրէն. և եկեալ ի սահմանս
վանանդայ, որոց ի դիմի հարեալ քաջազուն իշ-
խանքն Գագկայ որդւոյ Աբասայ, և բազում նախ-
ճիրս ի տեղւոյն գործեալ: Որոց ի վերայ հա-
սեալ զօրք անօրինաց ի մէջ փակեցին. և քան-
զի յերկարել պատերազմին և յահագին կոտորուա-
ծէն ի զօրութենէ պակասեալք էին ինքեանք և
երիվարքն իւրեանց, վասն որոյ ոչ կարացեալ զպատ-
նէշ թշնամեացն պատառել և ելանել, յորոց տուր
ի վերայ եղեալ կոտորեցին յապատացն արս երե-
սուն:

Իսկ զմի ոմն յապատացն կալեալ, որում անուն
էր Թաթուլ, որ էր այր հզօր և պատերազմա-
սէր զոր առեալ տարան առ Սուրտանն: Եւ քան-
զի կարեվէր խոցեալ էր զորդի Աբասեանայ
Պարսից ամիրային, զոր իբրև եհաս Սուրտանն՝
ասէ. Եթէ դա ապրի, գքեզ ազատեմ. ապա թէ
մեռանի, գքեզ դմա մատաղ հրամայեմ առնել:

Որ յեա տակաւ աւուրց մեռաւ: Իսկ նրա պատահանել, թէ իմ է գարկածն, չէ կենաց. թէ այլում է գայն ոչ գիտեմ: Սուլտանն իբրև լուաւ թէ մեռաւ, հրամայեաց սպանանել զնա, և զոչ բազուկ նորա հատանել, եա տանել Ադրուբանայ ի մխիթարութիւն, թէ ի վատ բազկէ չէ մեռեալ քո որդին:

Ադր զի՛նչ է ինձ մի լսա միջէ գանկանգնելի կործանուածն գրիստոնէից ընդ գրով սահմանել. որ իբրև ծով ի սաստիկ հողմոց յուզեալ՝ ահագին ծփանօք, և փրփրագեղ կուտակօքն յանմանց կողմանց գայ ի ծիանս, այսպէս և մեզ հանդիպեցաւ. աշխարհս ամենայն յանկարծակի լեռնէ խռովութեամբ, և ոչ ուրեք գտանիւր տեղի ապաւինի. զի վասն անհնարին չարեացն՝ բարձաւ յոյս կենաց յամենայն մարդկանէ: Զայս և փրկիչն յառաջագոյն գուշակեաց, իբրև ծովու խռովութեանց նմանեցուցանելով զերեսնաւոր չարիս, յորս բազումք ի մարդկանէ թակեացեալք՝ ոչ կարէին պահել զոտիսն առ ինքեանս, յերկիւղէ և ի կարծեաց եկելոցն:

Բայց գու լծորեալ զայս, եկ զարմացիր ընդ Սուլտանայ անմտութիւնն և ընդ Ադուժոյ բազմապատիկ խմաստութիւն. ընդ նորա անմտութիւնն, զի ամենակալ համբաւէր զինքն և Ադուժոյ ամիռապէից. և ընդ Ադուժոյ խմաստութիւնն, զի միով տամբ խաղաց ընդ նմա, և լի անարգանօք գարձոյց յաշխարհն իւր: Եւ արդ գու միա գիր ասացելոցս. ի կարգի յառաջին անգամին յորժամ եկեալ անհամար զօրօքն չրջապատեաց զքաղաքն՝ և նոքա յանպատրաստի էին ի մարդոյ և յանասնոյ, և յայնժամ թէ տան օր ի վերայ կացեալ էր, առեալ էր զքաղաքն. բայց Ադուժոյ որ ոչ ի տպատ բարկանայ և ոչ յաւետեան պահէ սխա, և ոչ ըստ մեզաց մերոց առնէ, այլ զվէրն հանդերձ, արկանէր ի միտս նորա խորհուրդ նանրութեան, ցեա երկոյ աւուրց չար-

ժեալ ամենայն բանակաւն, խաղայ ելլանէ ի տա-
ւարածոյ տաի, և անտի ելլանէ յընդարձակ դաշտն
Բաաենոյ առ անառ ամրոցաւն որ կոչի Ամիկ,
յորում եառս աչխարհաժողով մարդոյ և անաս-
նոյ, և ոչ ինչ փոյթ արար. քանզի ի հայելոյն
մեայն ձանեաւ թէ անառ է. և անցեալ առ նո-
ա գայ ի գլուխն Բաաենոյ, մերձ ի գետն՝ որ
կոչի Դու: Եւ ելեալ անտի սակաւ արամբք յան-
գեաս ի վերոյ գահէն որ հայի ի կարկին, եառս
զքաղաքն վառեալ ամենայն պատրաստութեամբ.
և նայեցեալ յերկար ժամն՝ դարձաւ անդրէն:
Իսկ արքն Մանազկերտոյ անկասկած ի դուրս ե-
լեալ ի քաղաքէն՝ պատրաստեցին առաստապէս
դարմանս մարդոյ և անասնոյ. քանզի ժամանակն
հնձոց էր: Եւ մինչ Սուլտանն գայաւ գայնու
եղեալ դարձաւ անդրէն, նոքա յանհոպս եղեալ
էին. և ապա եկեալ նորա վառեալ սրտմուա-
ծեամբ, դնէ մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին:
Իսկ իշխանն որ ունէր գհոգ վերակացութեան
քաղաքին, քանզի այր բարեպաշտ էր, զամենա-
կան Աստուած կարզայր յօգնականութիւն՝ պա-
հօք և ազօթիւք հրահանգելով զինքն. և այնու
ապատազինեալ՝ քաջապէս հաւատով արիա-
նայր. և առ Աստուած սաղմոսելով ասէր. «Ոչ
երկեայց ի չարէ զի դու տէր ընդ իս ես», և
զմիւսն, թէ «Ոչ երկեայց ես ի բիւրաւոր զօրաց
նոցա, որ շուրջ են զինեա» և որ ի կարգին է: Եւ
առ արս քաղաքին և առ զօրս իւրախոյս առեալ
ասէ. Քաջալարեցարուք ընկերք և եղբարք իմ,
քաջաերեցարուք և մի՛ երկնչիք. գործ մի գիւրին
է Աստուծոյ այս. նոքա գան ի վերայ մեր կառօք
և երիվարօք, մեք զանուն տեառն մերոյ կարգաս-
ցուք, և Աստուծով պարծեցուք յաւիտեան և
անուան նորա խոստովան եղիցուք, զի նա տայէ
զօրութիւն և հաստատութիւն ժողովրդեան իւրոյ
որ է օրհնեալ յաւիտեան: Զքահանայս յորդորէր
յաղօթս, յերդս ասպնուց, որք անհատական ա-

պալակաւ առ Աստուած կարդային և առէ և ի գիշերի, որ խաչիս և ժամհարաւ բարձրանայ նուիրեամբ և վերայ պարսպացն զԱստուած ապաչէին պալ յօդնականութիւն վտանգելոցն։ Յորմէ ձանձրացեալ լսելիք բռնաւորին, հարցանէր թէ զինչ է այն անհաս ազազակն, և ուսանէր և պնասնոցն՝ թէ առ Աստուած ազազակեն։

Արդ ասսականօք աւուրբք եկաց և վերայ քաղաքին, առ միմի օր երկնից անգամ գնէր մարտ պատերազմի ընդ քաղաքին, մի և լուսանալ աւուրն և մի ընդ երեկն։ Բայց դու առ առ տես զԱստուծոյ իմաստութիւնն թէ ո՛րպէս գիտէ հակառակօքն գհակառակին պատուն չահել։ Արդ մինչդեռ քաղաքն յայս տարակուսի և ի վտանգի կայր, արկանէր խորհուրդս բազուք և սերտ լշխանի միոջ, որ էր յոյժ ի մեծամաց Սուլտանայ, որ զառ և նմանէ խորհեալն ձանուցանէր քաղաքին՝ կամ բանիւ կամ գրով։ Բազում անգամ գրեալ և քարտիղն և սլաք նետին կապէր, և պատերազմի օրինակաւ մերձեալ և պարիսպն՝ ընդնետն և քաղաքն ընկենոյր. և այնու զամենայն կռուոյ օրինական ձանուցանէր նոցա, թէ առ վաղիւն այսպէս և լսա այսմ ձևոյ է կռուոյն օրինակն. և եթէ յայս նիշ տեղւոջ և գիշերին կամին և ներքս պատսպին գերկիւր վտրել և մտանել և ներքս. բայց դուք պինդ և ամուր կացէք, և ի տեղեացն վերայ զդուշացարուք։

Զայս առնէ Աստուած, որ գիտէ և հեռուստ հնին արկանել մեծամեծ իրաց. որ զԲաղաամ առ Բաղակաւ մարգարէ գործեաց՝ և տեսչութիւն ժողովրդեանն, և զանիսօս անառաւնն մարդկեղէն բանիւ ետ բարբառել. և զեղիա և ձորն Քերիթու ապառաւքն[1] գերիս ամն և տավին կերակրեաց։ Զինչ եթէ և առ և ձեռն հակառակորդացն ըզվրկութիւնն քաղաքին անօրինեաց։

1. Մի օր. ի չերիևի՝ գերիս առնս։

Արդ յոր կողմ և նոքա ի պատերազմ կային թէ ի դիշերի և թէ ի տունջեան, սոքա վառեալք և պատրաստք անդր գտանէին։ Ձեռ այսորիկ մեքենայս կանգնեալ, այնու պատերազմէին։ Իսկ երէց ոմն ի մերոցս հնագոյն ունելով զաւուրս, որ յոյժ տեղեակ էր արուեստին, և սա իւր կանգնեալ փիլիկուանն. և լինէր յորժամ նոքա քար եդեալ ի պարսատիկս մեքենային և ձգէին ի քաղաքն, երէցն զիւր քարն դէպ ուղիղ նոցա քարին արձակէր, որպէս զի[1] դիպեալ քար երիցուն ի քար անօրինացն, ի վերայ իւրեանց ընկենոյր։ Զայս արարեալ անօրինացն եօթն անգամ, ոչ ինչ կարացին վճարել. քանզի զօրացաւ քարն երիցուն ի վերայ քարի նոցա։

Ապա այլ պատերազմական գործի պատրաստեալ, զոր ինքեանք բաբան կոչէին, որ յոյժ ահագին էր, զոր ասէին թէ չորս հարիւր սպասաւորք էին նորա, որք զպարանան քարշէին, և վաթսուն լիտր քար եդեալ ի պարսատիկն՝ ի քաղաքն ձգէին. և առաջի նորա պարիսպ կանգնեցին ի բամբակի բեռանց և յայլ բազում կարասւոյ, զի մի՛ քար երիցուն հասցէ ի նա։ Եւ իբրև զայս այսպէս յարդարեցին, արձակեցին քար մի, որ դիպեալ ի պարիսպն ուժգնակի, փլուց և խոռեաց զնա. զոր տեսեալ քաղաքին՝ յոյժ զդողի հարան, և առ Աստուած աղաղակէին մեծաւ հառաչմամբ. գալ յօգնականութիւն, իսկ անօրինացն լինէր մեծ ուրախութիւն։ Իսկ ի գալ երկրորդ աւուրն[2] Որտիմեզ՝ որ զօրուն իշխանն էր, առեալ զզօրս իւր եկեալ մարտ եդեալ կռուէր ընդ մերսն, քանզի այր քաջ էր. եկեալ խոռին կամէր հզօրապէս ի ներքս մտանել, և յանկարծակի զիւրովին երթեալ անկաւ։ Իսկ որ ի վերայ պարսպին էին, ձգեալ զճանկ երկաթի

1. Այլք. Որդեվմէց։
2. Այլ օր. դէպ քար երիցուն, կամ դէպ քարի երիցուն։

կալան զնա և քարշեալ ձգեցին ի նեղքոյ պարսպին. և զօրացն տեսեալ՝ զարձան լի սրտմտութեամբ ի բանակն. իսկ քաղաքին լինէր ուրախութիւն ոչ սակաւ։

Յայնժամ մի ոմն զօրաւոր ի զօրացն Հառմոյ պատրաստեալ հուր նաւթիւ և ծծմբով, արկեալ յաման ապակեղէն. և նետեալ ի վերայ աշնիւ եղիվարի, քաջասիրտ և արի գոլով, վահանաւ միայն զլխիկոնս ամրացուցեալ, և ելեալ ընդդէմ քաղաքին՝ մտանէ ի բանակն այլազգեացն, Մանատաւոր ձայնելով զինքն՝ այնքան լծղիաբեր. և երթեալ մինչև ի բաբանն՝ շուրջ անցեալ զնովա, և յանկարծակի ի վեր առեալ զչին եհեղ ի վերայ բաբանացն, և նոյնժամայն բորբոքեալ հրոյն՝ բոց ծխրանի ի գուրս ելանէր, և ինքն դառնայր փութապէս։ Զոր տեսեալ անօրինացն, ի հիացման եղեալ, հեծեալ յերիվարան, գհետ մտեալ և ոչ կարացին հասանել։ Եւ նորա եկեալ խաղաղութեամբ եմուտ ի քաղաքն, օգնականութեամբ Աստուծոյ ոչ ինչ ունելով վէրս յանձին։ Իսկ Սուլտանն լըրև եառ զեղեալն, յաւժմամբ մեծաւ հրամայեաց զպահապանն սրակոտոր առնել։

Տեսանեմ զԱստուծոյ մարդասիրական խնամսն, թէ որպէս մերձ է առ երկիւղածս իւր փրկութիւն նորա. տեսանեմ, որպէս գիտէ փոքր իրօք մեծամեծացն յաղթել. որպէս առ Մովսեսիւն Ովպայ՝ որոյ բարձրութիւնն էին կանգուն եր հակայի կանգնով. կամ որպէս մանկամարն Դաւթի՝ Գողիաթու. կամ որպէս Սխտարայ սկայազինն այլազգեացդ, ի ձեռն Յայելի՝ կնոջն Քաբերայ. կամ որպէս զՀոլեփեռնէսն՝ ի ձեռն այլոմ կնոջ։ Զայս ասացի, զի մի՛ վհատիցիմք յորժամ ի մէջ անհնարին փորձանաց անկանիցիմք։ Զի սովոր է Աստուած ներել առ վայր մի յայնպիսի վտանգաւորս նեղութիւնս, զի համբերօղքն արժանասցին պսակին փառաց, և անօրէնքն ընկալցին

վերեանց չարեաց պհասուցումն յարդարապատ պատաստանացն։ Զոր և ի հնոցին առ մանկունսն լեալ տեսանեմք, զանգի ներեաց Աստուած մինչև թագաւորն վերս սրտմտութեան զայրացմունսն ի լոյս էած զամենայն, և հնոցն պատրաստեցաւ, որպ բոցն ի քաւատան և ինն կանգուն բարձրանայր. և նա առ աստիկ ամբարտաւանութեանն՝ ասէր, թէ Ո՛վ է Աստուած որ վրկէ զձեզ ի ձեռաց իմոց. տեա առ նմին և զմանկանցն սրտապինդ հաւատաս, թէ ընդ որպիսւմ գազանի կացեալ ի յատենի, առնէին պատասխանի հարձակապոյնս, որ յոյժ զամահանաց բռնաւորին էր։ Ոչ ինչ է, ասէ, վասն այդը տալ մեզ պատասխանի. և ապա զինչ։ Ցորժամ թագաւորի սպառնալիքն վճարեցաւ, և նոցա կապանօքն արկան ի հնոցն, յայնժամ եհաս ի թիկունս՝ որ արագն է յօգնականութիւն, և ոչ ամաչեցուցանէ զայնոսիկ՝ որ կարդան առ նա ճշմարտութեամբ։ Տես սաստիկ զԱստուծոյ իմաստիցն ըզխորան՝ յոր չհասանէ ոք. զի հուրն յերկուս բաժանեաց զբաղդէացիսն. զոր զտանէր կիզոյր. իսկ մանկանցն ցօղէր հրեշտակ, որ ոչ մեձնային ի նոսա, ոչ տրտմեցուցանէր՝ և ոչ նեղէր զնոսա. որ և զբարբարոսն ի զգաստութիւն էած, որ ի վերայ անպատուսմ պրանչելեացն խոստովան եղեալ ասէր. Եկայք արտաքս ծառայքդ Աստուծոյ, զի և ես ընդ ձեզ օրհնեմ՝ որ օրհնեալն է յաւիտեանս։ Նոյնպէս և աստ ի ձեռն աննշան առնն՝ եցոյց մեծամեծ պրանչելիս։ Արդ այս մեզ ի խրատ և ի վարդապետութիւն եղիցի։

Իսկ վասնն՝ որ քաղաքին իշխանն էր. հրամայեաց ասմկին ի վերայ պարսպին մեծաձայն աղաղակաւ անարգել և թշնամանել զՍուրսանն, որ յետ երկուց աւուրց չարժեալ բանակաւն գնաց ի տեղւոյն և երթեալ՝ հանդիպի քաղաքի միոջ, որ կոչի Արծակէ, որ է ի մէջ ծովուն Բզնունեաց, և ունի մօտ յինքն բերդ ամուր և անառիկ. և

քաղաքացիքն յայս ապաստան եղեալ ի ծովն և յամրոցն, յանհոգս կային, իակ արիւնարբու գաղանն ծանծաղ տեղի գտեալ ի ծովուն, եթէ առաջնորդութեամբ ուրուք, և եթէ իւրեանց հնարագիտութեամբն, մտին ի քաղաքն. և տուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին[1] զամենեսեան. և առեալ զգեըրն և զկապուտ քաղաքին, ելին ի տեղւոյնէն: Եւ այս սրտին դիւր եղև Սուլտանին, և գնայց մեծաւ արտաքութեամբ յաշխարհն իւր. քանզի ոչ զոր ինչ կամէր՝ կարայ վճարել ինչ:

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Կատարած[2] *թագաւորութեան Մոնոմախին:*

Գոր երջանիկ և աստուածային Սողոմոն, եթէ թագաւոր արդար կանգնէ զաշխարհս, իակ անօրէն կործանէ[3]: Զոր և իակ աչօք մերովք առաջ առ աւա եղեալ. քանզի թագաւորացդ օրէն է աշխարհի խաղաղութիւն և շինութիւն հոգալ, որպէս Աստուած յիւրմէ եղելոցն նախախնամէ առնեցուն: իակ սա ոչ այնպէս. այլ միշտ ուսելեաց և ըմպելեաց պարապեալ, զալբիս մեծացուցանէր. և զպանձս, զոր ի հարկաց աւենային աշխարհաց ժողովէր, զոր պարտէր ի պէտս հեծելոց բաշխել և բազմացուցանել հեծելազօրս ընդդէմ թշնամեաց՝ որ զաշխարհս ի խաղաղութեան կարէին պահել յաղթելով թշնամեացն, որպէս առնէր և րանելին վասիլ յիւսն ամ թագաւորեալ, ոչ զբ ի թշնամեաց համարձակեցաւ յաշխարհն նորա մտանել. իակ սա զպանձան զոր ժողովէր, ի բազից ծախան վճարէր և ոչինչ ցաւէր նմա աշխարհի աւերուածն. քանզի այնքան պառնիկ և բազատէր էր՝

1. Երկար օր. զաւեւնայն:
2. Երեք օր. կոտորած:
3. Այլ օր. զոր և. այժմ իսկ:

վինչվի կատանդնուպօլսոյ կանամբքն չյապեցաւ, այլ ի հեռաւոր աշխարհաց տայր ածել կանայս, և զօրն ամենայն նոքօք վարանէր։ վասն որոյ հաւատարձակեալ թշնամեացն որպէս զայլք քաղցեալք ոլք յորժամ գտանեն զհօտն առանց պահապանի՝ յանխնայ կոտորեն, նոյնպէս և ի տուրա ժամանակս եղև յարնելից և յարևմտից առ հասարակ կոչանումն քրիստոնէից, զոր ի վերոյ փոքր ի շատէ նշանակեցաք։ Եւ առ այսպիսի դնացիւք վարեալ զկեանս իւր՝ վախճանեցաւ. որ թագաւորեաց ամն երեքտասան, ոչինչ բարի յիշատակաց արժանի եղեալ։

Իսկ Թէոդոսն որ էր դուստր թագաւորին Կոստանդեայ, կալաւ զթագաւորութիւնն իբրև զիւր սեպհական ժառանգութիւն հայրենի՝ որում ոչ զք կարացեք ի վերայ յառնել։ Այլ որ առաքէ Սուլտանն տաճկաց՝ դեսպան, և գրէ առ նա հրովարտակ, որ ունէր օրինակ զայս. Եթէ կամ տուր զքաղաքս և զգաւառս ինձ, զոր նախնիքն քո տարեալ են ի տաճկաց, կամ տուր յամենայն աւուր հազար դահեկան։ Իսկ նորա առեալ ձիս և չորիս սպիտակամազս, և բազում գանձս և հանդերձս ծիրանիս և առաքեաց նմա։ Իսկ նորա վեր ի վերոյ ընկալեալ՝ զատրօղ գանձին առ իւր արգել, ճանապարհ առնելով նովաւ յաշխարհն Բաբելացւոց. և էր թուականիս ժերոյ ամք հինգհարիւր չորս։

Եւ ի սոյն ամի եղեն Պարսից զօրքն յանուն Սուլտանայ, բայց ասեն թէ Ապուսուարայ էին, այն որ զԴաւին և զգանձակ ունէր, և էր վեսայ թագաւորին Հայոց Աշոտոյ, որ եղեալ էին յաշխարհն Հայոց։ Ցորոց հինէ՝ մարդաբնակ տեղքն վախուցեալ՝ ի քաղաքն Անի ժողովեցան, և ոչ ժամանեալ ամենեցուն ի ներքս մտանել, քանզի երեկոյացաւ ժամն և ածէն զդրունս քաղաքին, իսկ զօրքն Պարսից դէշերապնայ եղեալ, կալան զդուռն քաղաքին, և աւուր ի վերայ եղեալ

անհնարին կատարուածս առնէին, որում ոչ պէտ էր օգնական. զորոյ առեալ զառ և զպերն, գնացին յաշխարհն Իւրեանց։

Իսկ ի կողմանս Տարօնոյ թէոդորոս որդի Ա-հարոնի, զոր Աւանն կոչէին ըստ Իւրեանց լեզուին, զպերն պակաս[1] ունելով, որ նա էր իշխան գաւառին. առ որ եկեալ գունդ մի ի թուրքացանէ՝ հնազանդեցան նմա, և կամեցան ըզմիաժուռթիւն ցուցանել. մնալ ի գաւառն խլաթայ և առեալ ասար բազում, ածին ի Տարօն։ Իսկ ժողովեալ զօրք ի Պարսից և ի Թուրքաստանէ յղեցին առ Թէոդորոսն՝ թէ կամ տուր զապատամբեալ ի մեզ, կամ թէ ոչ՝ զերկիրդ գերի առնեմք։ Որում ոչ առեալ յանձն, յետ որոյ եկեալ ճակատեցան ընդ միմեանս երկիցս և երիցս, և բազում արուեստիւնս ցուցեալ իշխանին, յետոյ կարեւէր խոցեալ՝ յետսակաս աւուրց վախճանեցաւ. որ յոյժ ապաշաւանաց արժանի էր նորա վախճանն մանուկ հասակաւ և գեղեցկաշուք կերպարանօք զդաւթի մարգարէին ունելով զնմանութիւն, և քաջութեամբ առաւելքան զբազումս, որ տարաժամ բարձաւ ի միջոյ.

Իսկ ի գալ ձմերանին, յաւուրս աստուածայայտնութեան տօնին՝ դիշերապնայ եղեալ զօրք անօրինացն, և ելեալ ի քաղաքապիւղն Հարքայ որ կոչի Մանկան գոս, և կալեալ զնոսա անհաւատքն, զեռ նոքա զդիշերական պաշտօնն կատարէին, աւուր ի վերայ եղեալ կատարեցին զամեաեան, և որ չուրջ զնովաւ գիւղք և ագարակք էին. և առեալ զգերի և զաւար, չորան ի գեօղն Աբաժանի, քանզի ընդ այն իսկ անցանէին։ Եւ հանեալ ի վերայ պատին զառն և զգերին, յանկարծակի հասեալ պատին, զորս ի վերայ կային՝ զամենեսեան ընդ իւրեաւ ածեցին։

Ով քանի զառն է պատմութիւնս ի ոչընդ ար-

1 Ուլխ պակաս։

ժանի. այլ թերևս ոչ մեզադիր լինելյն մեզ, թէ
մինչև ցե՞րբ զվշտաց և գնեղութեանց արկանես
առաջի մեզ զոյցս[1]։ Մարգարէքն քանի սպառ-
նական բանս մարգարէանային, որ յետ ժամա-
նակաց լինելոց էր. ժողովուրդն ընդ այն դժկա-
մակս լինէին. իսկ ես ոչ թէ սպառնալեաց եմ
քարոզ, այլ գեղեալ և զգուխս եղեալ իրս պատ-
մեմ. որպէս զի ամենեցուն՝ որք լսեցեն, չարժե-
ցից արտաստս թէ ուրքան գառն ժամանակի հան-
դիպեցաք. կարծական եղև մեզ այս կեանքս։ Ե-
թէ մեղք հարցն մերոց ընդ մեզ ելին, որպէս
մարգարէն ողբալով զկուրցն ամբաստանէր, ապա
աւանդ է մեզ որ մեք զպարտիս հարցն մերոց վճա-
րեմք։ Եւ ո՞ր է այն Աստուած ընդ եզեկիելի
խօսելով ասէր. «Որդի՛ մարդոյ զի՞նչ է առակդ
այդ զոր ասեն ի մէջ Իսրայելի, թէ հարքն ա-
զին կերան, և որդւոցն առամունքն առին։ կեն-
դանի եմ ես, ասէ տէր, եթէ լինեցի առակդ
այդ ի մէջ Իսրայելի. զի ամենայն անձինք իմ
են, որպէս անձն հօր նոյնպէս և անձն որդւոյ»,
և որ ի կարդին. և ապաեաց զորդի ի պարտուց
հօր։ Եւ եթէ վասն և մերոց չարեաց եկին այս ա-
մենայն ի վերայ մեր, ապա ողորմելի եմք քան
զամենայն մարդիկ. աշխարհ ամենայն ի խաղա-
ղութեան բնակէ, և մեք դերիք և կալանաւորք,
սրակոտորք և տնաւերք, և յընչից կողոպտածք։

Զոլք ամուր թագաւորութեան ունէր Հայք,
Թուղ[2] թէ զկնիւրապաղատեան իշխանութիւն, և զոր
ի Հռոմոց։ Եւ հայրապետութիւն մեծ և նախան-
ձելի ամենայն ազգաց. և վարդապետք[3] ճշմար-
տախօսք, հանգոյն առաջին վարդապետացն՝ ի
խորս գիտութեան հասեալք. յորոց բանից ամե-
նայն վաղանդք հերձուածոցն կորակնեալք և
ընդ գետին մտեալք, ոչ կարէին ի վարագ հո-

1. Երկա՛ր օր. Ասեմ. մարգարէքն։ դատին իշխանութեանէ։
2. Երկ. ար. զի ի Կիւրապա- 3. Երկա՛ր օր. ձարտարապետս։

ու հատատոյելոց մոտանել. քանզի և զռնապանն ոչ
ընդունէր զնոսա, որ ճանաչէ զիւրան և ճանաչի
յիւրոցն, եւ եկեղեցիք մեր իբրև զնորահարսն
զարդարեալ ամենայն վայելչութեամբ առ ի հա-
ճել զկամս անմահ փեսային. և նորածին ման-
կունք յանախատ արգանդէ մօրս մերոյ Սատոյն
իբրև զձագս աղաւնեաց երամայեալք կոկորդա-
իր ձայնիւ զհրեշտակական երգէին զերգս:

Այդ՝ եկ և տես զչար և զառանց մխիթարու-
թեան զվոխարէնն զոր ընկալաք: Ո՛ր թագա-
ւորացն ասիոյ, ահա ոչ երևի. ո՛ր զօրացն բազ-
մութիւն որ իբրև զամպս խոացեալ առաջի նո-
ցա, զօրէն զարնանային ձաղկանց զունակ զու-
նակ հանդերձիւք վայլէին. ահա ո՛չ են, և ոչ ևս
երևին. ո՛ր հայրապետական աթոռն մեծ և հրա-
շալին զոր երանելի այրն Աստուծոյ մեծն Գրի-
գորիոս լինել ի խորութիւն վիրապին՝ քրանա-
լիր աշխատութեամբ զննպետական ամ փոր-
ձեաց, և ի վերայ առաքելական աթոռոյն եղ զա-
թոռ իւր. այսօր տեսանի թափուր, զատարկ ի
բնակչաց, մերկ ի զարդուց, փշուով և տարդիս-
տայնիւ լցեալ, և ժառանգ աթոռոյն յօտար աշ-
խարհ հեռացեալ իբրև զգերի և զկալանաւոր:
վարդապետաց ձայնք և քարոզութիւնք լռեալք.
և հերձուածոցդ զաք, որ առ նոքօք իբրև ձա-
կամուտ մկունս այր անդր թաքչէին հալածեալք
ի նոցա աստուածաբանական բանիցն և յուղղա-
դատան խոստովանութենէն, այսօր իբրև առիւ-
ծունս հզօրեզապէս աներկիւղ ելանեն ի խշոխ
բերանաբաց թէ զի՛ կլանիցեն յանձանց մեզաց:
Զինչ ասացից և վասն եկեղեցւոյ, որ յառաջն
այնպէս զարդարուն էր և վայելուչ, բազմածնունդ[1]
դերեզմանիկ. որ և զմարգարէն[2] ի հիացումն չար-
ժեաց. իսկ այսօր նաւի անշուք, անզարդ, մեր-

1. Ար օր. և երջանիկ:
2. Ար օր. ի զարմացումն այլ օր. բարկացումն:

կացեալ յամենայն դեղեցկութենանց իբրև զկին
մի այրի անուրկ, մերկացեալ ի զարդուց, ան-
կեալ խաւարուց, պատառատուն հանդերձիւ նըս-
տեալ առանց մխիթարի. այնպէս և աստ տեսա-
նի. ջահ չկայաւը, ճրագունը անցեալը, խնկոց
բուրմունք և անուշահոտութիւնք ազատեալը, պակ
աէրունական սեղանոյն փշրուի և մխրճուի ծած-
կեալ: Զոտ ի սմանէ մանկունս է տեսանել, որ ի
դրունս տրա բնակիս ի ձեռս առեալ զդաւթա-
կան երգս երգէին, այսօր ի դուրս դիւաբնակ
կաղապանացն՝ զոր մկկիմն կոչեն, անդր կաքա-
ւեն ասանելով զնահապետական զաւացեալն: Նաև
կանայք պարկեշտք և ողջախոհք՝ որ զօրինաւոր
ամուսնութենն յարանց իւրեանց մեծ թախան-
ձանօք ընդունէին, այսօր յանառակ և յայլանդակ
խառնակութիւն սովրեալք են:

Ա՛րդ եթէ այս ամենայն զոր պատմեցաք, վասն
մեր չարեացն եհաս ի վերայ մեր, ձայն տուք
երկնի և որ ի նմա և որ ի վերայ նորա. ձայն
տուք երկրի և որ ի նմա կենդանիք. ձայն տուք
լերանց և բլրոց, ծառոց և անտառախիտ մայ-
րեաց, թող լան և ողբան զմեր կործանումն:
Զայս և մարգարէքն առնէին ի յուրախութենան.
լերանց և բլրոց խայտալ հրամայէին, և գետոց
ծափս հարկանել և ծովու զուարճանալ և մայրից
ցնծալ. քանզի որպ ամենեքեան համատոհմք են
մեր, յուրախութենս մեր ուրախակից մեզ լի-
նին, պարտին և ազգն հաղորդել. զոր օրինակ
և յառաջինան՝ խնամարհեցան ընդ մեզ յաւուր
խոնարհութեան և տառապանաց մերոց, ղի վասն
մեր լակ եղեն: Բայց և այս չէ մեզ օգուտ ի մխի-
թարութիւն, ղի զմեռեալ՝ թէպէտ բազում ժա-
մանակ լան և կոծեն և ի խաւարն փակին, չբե-
րէ ինչ նմա օգուտ. ղինչ եղև օգուտ հրէից՝
երեմիայի լացն, և Քրիստոսին՝ երեսատեմի
համ Ցուդային. սաւ ինձ. և ոչինչ. վասն որոյ զայս
պատճառ, պարտիմք յանձանց ուղղութենէ հաշ-

տեսուցանել զԱստուած. զի թէ այս յորդորել, և թշնամեայ սուրն պակասի ի սպառ, և զբաժառքնէն մեզ ի դիւրինս փոխել, և առապարքն ի հարթ ճանապարհ. և տեսցէ ամենայն մարմին զփրկութիւն Աստուծոյ: Զի թէ Աստուած ի մեր կոյս լինիցի, ո՞վ կարիցէ կալ մեզ հակառակ. քանզի ինքն յօրէնս հրամայեաց, թէ «թշնամեայ քոց թշնամի եղիջ, և պատերս քո առակեցից». և դարձեալ, թէ «Ոչ թողից զքեզ և ոչ ընդ վայր հարից». միայն թէ ընդ Աստուած խաղաղութիւն ունիցիմք, և առ նա սրտի մտօք կարդայեմք՝ զգործս բարիս ի միջի գրաւականն ունելով, չէք ինչ ի հակառակացն որ զմեզ տրըտմեցուցանել կարիցէ: Տէրունի է և այս զոր յեսայեայ պատանեմք ի գիրսն, թէ «Մինչչև իցէ քո կարդացեալ, ես լուայց քեզ. և մինչդեռ խօսեցիս, ասացից եթէ զի՞նչ խնդրես». որ ընդ առնայն[1] չերմագութ հարամբ անցանէ այս բան: իսկ յանարժանիցն ձեռնթափ լինի ասելով. «Ոչ եղիցի անձն իմ ընդ նոսա». և դարձեալ, «Իցէ զի կարդացեք առ իս, և ես ոչ լուայց ձեզ. խնդրեսցեն զիս չարք, և ոչ գտցեն». և դարձեալ. «Յորժամ համբառնայցէք զձեռս ձեր ի վեր, դարձուցից զերեսս իմ ի ձէնջ. և եթէ յաճախիցէք յաղօթս, ոչ լուայց ձեզ». քանզի զի՞նչ հաղորդութիւն է լուսոյ ընդ խաւարի:

Երկիցս[2] եղբարք և ակնածեցուք յերկնաւոր կողման պատգամացս. մի՛ լիցուք յանծանօթից նորա, զի մի՛ ասիցէ, թէ Ոչ ճանաչեմ զձեզ. այլ լիցուք ի բարեկամաց կարգի նորա, զի ասիցէ ցմեզ. Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպատրաստեալ զկեանն:

1. Յոր. մրուտ. ջերմագոյն հարուածովք:
2. Մի օր. երկնային կոչման:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Թագաւորութիւն Թէոդոսիոս որ բարգմանի [1] Աստուածտուր։

Յետ մահուանն Մոնոմախին, մնչեալ առիւծաբար զազանութեամբ մատակ առիւծն ի խշտխուր, այն որ յառաջ գուցաւ Դանիէլի ի տեառզութեան իւրում, և կոչեալ զվկայուրս քաղաքին, և զմեծամեծս յիշխանացն, առէ ցնոսա. Թէ զի ի ձէնջ վատահանայ եւանել զօրօք յարևելս և [2] զազարեցուցանել [3] զզոռն Պարսից, և նուաճել զաշխարհս ի խաղաղութիւն, յայնժամ թո՛ղ համարձակ գայ նաև Թագաւոր. Աստուծոյ իրաւանց նա է արժանի Թագաւորութեան. իսկ Թէ զի չառնու յանձն զասացեալս, տեղապահ ես բաւական եմ։ Զայս լուեալ իշխանացն, գնացին առանց պատասխանի տալոյ յիւրաքանչիւր [4] պալատս։

Իսկ Թագուհոյն զՍուլտանն իբրև զբաղցեալ գազան՝ որոց առաւութեամբ յագեցուցեալ մինչև մոռանալ նմա զ'ի վերայ մեր զյառնուածն. այլ անդրէն ի Բաբելոն և որ զնովաւ կողմամբքն յուզէր զմարտն. քանզի յոյժ պատերազմասէր էր այրն։ Բայց որ մեր էին սահմանակից և դրացիք՝ խանձեալ, ոչ գազարեցին զամսաւն և զձմեռն յապականելոյ զաշխարհս Հայոց. քանզի գիտէք որոնէին, և ուր լէին զմարզաբնակ տեղեաց, գիշերապնաց եղեալ՝ յանկարծաւտ ի վերայ անկանէին, և նորանշան հարուածով անողորմաբար զամենեսեան առհասարակ աւտակէին. և անհոգա-

1. Երկու օր. աստուածտուր։ յար. ի միւսն գրայար այն է տեղիս։ Եւ մին և երթ արբագըբեալ ունէր ի պալատ։
2. Մի օր. դարձուցանել։
3. Այլ օր. զգուռզն։
4. Յամենայն օրինակս գրա-

ցեալ յերկինս՝ բազում աւուրս անդէն ի տեղւոջն, մինչև լիլ արկեալ տանցն, եթէ ուրուք կայր ինչ ի թաքստեան զամենն հանեալ, և բնաբարձ աւերմամբ քանդեալ զվայրն, առեալ զառ և զդեղի՝ յաշխարհն իւրեանց դառնային։

Եւ քանզի աւան մի էր ի գաւառին Բասենոյ՝ մերձ առ ստորոտով լերինն որ կոչի Ծիրանիս, և անուն նորա Օկոմի, մարդաշատ և ընչաւէտ. յորոյ վերայ դիշերապնայ եղեալ անօրինացն յաւուր մեծի աստուածայայտնութեան տօնին, և քանզի ի սաստիկ ստնամանեացն զաշխին[1] բըրատացեալ էին ձեռք և ոտք մարդապէմ գապանացն, որք յորժամ հասին մօտ ի չէնն, գտին խոտ բազում ի դարմանս անասնոց դիզեալք, որոմ հուր հարեալ, և ի հրատին բորբոքմանէ առհասարակ գաշտն ամենայն իբրև միջօրէիս լուսաւորեցաւ. առ որ կացեալք չեռան ինքեանք և երիվարք իւրեանց։ Եւ ապա լարեալ զաղեղունան և մերկացուցեալ զղէնսն՝ յարձակեցան ի վերայ չինին, հեշտացեալք իբրև յամրայնէ, և աւուր ի վերայ եղեալ կոտորեցին առհասարակ զամենեսեան ոպիս իբրև երեսուն հազար, ոչ ծնալով ի բնակչաց տեղւոյն և ոչ մի, բայց թէ ի ճանապարհի ուրեք ոք կայր։ Եւ առեալ ի տեղւոջն աւուրս երիս, և բարձեալ զանց և իշուց և ձիոց զամբարս ցորենոյ և գմբեթս ընչից, և սակաւ ինչ ի պիտանեաց, զորս առեալ գերի, գնացին յաշխարհն իւրեանց։ Ալլ[2] զբազմապէմ չարիսն, զոր նոքա անդ գործեցին ընդ դրով ոմ կարիցէ արկանել. և այսպիսի ձեռնարկութեամբ ամայացաւ ի բնակչացն երկիրս ամենայն, ոչ ծնալով կենդանի՝ բայց եթէ յամրոց ուրեք։

Իսկ թագուհւոյն կալեալ զիշատութիւնն ամն երկուս, և հասեալ ի խորին ծերութիւնն, հիւանդացաւ զհիւանդութիւն, որով և մեռաւ

1. Երկու օր։ գրուագեալ։ 2. Երկու օր։ զրագոյժ։

լակ. որում եկեալ առաջի գլխատրզք քաղաքին՝ լնդրեն, թէ Մինչդեռ կենդանի եա, կայ՛ զոք թագաւոր, որպէս զի ճետագէ առանց խռովու- թեան քաղաքս: Որում հաւանեալ թագուհւոյն, հրամայէ զոմն ածել ի գլխատրաց քաղաքին Մե- խայէլ անուն, որ իւր հարանցն ժամանակատ- լեալ էր ի պաշտօնէից պալատանն, այր հաստակա- խանարհեալ յալիս, և ընչաէտ յոյժ, և կայու- եանէ զնա թագաւոր հաւանութեամբ քաղաքին. և լնքն զկնի երից աւուրց չոգաւ[1] զճանապարհ ամենայն երկրի, ուր ի միասին թագաւորք և անանկք ըստ դաւթական երգոյն: Իսկ լշխանք աշխարհաց մեծամեծք և փոքունք յորժամ լսեան զնորա թագաւորելն, եկին ամենեքինեան ի հնա- զանդութիւն: Եւ զոր պարտ էր նմա ողբական բանիւք և պարգեաց առաւութեամբ զամենե- սեան ուրախ առնել, և ընդ լնքեան լշխանու- թեամբ ի հնազանդութիւն նուաճել. իսկ նա չը- մարդի գոլով՝ զՈրբովամնէն ախտացեալ, զոմանս լշխանաց պահէր՝ անարժան գոլ լշխանութեանն. իսկ ընդ մեծամեծան առենախօս եղեալ, ասէ. կամ ելէք ընդդէմ պարսից ի պատերազմ, և մի՛ տայք զերկիր ապականել. կամ թէ ոչ, զձեր հոգն հարկեցէք պարսից, և պահեցէք զաշ- խարհս ի խաղաղութեան: Որում ոչ հաւանեալ լշխանացն՝ ելին առանց պատասխանւոյ յերե- սաց թագաւորին, և միաբանութեամբ գաշն ա- րարեալ՝ անցին ընդ Ծոփս, և ժողովեցան զօրք բազումք, որոց ոչ գոյր թիւ: Որոց առաջնորդք էին Կամիանան որ և թագաւորեցաւն իսկ և Կամենան. և ապստամբեալք ի թագաւորէն երկմտեալ չափ ոչ հնազանդել նորա թագաւո- րութեանն: Եւ այս եղև ի հինգհարիւր վեց թա- ւականի մերոյ, յորում Հռոմ գլխաւոր էր տան- վայ տարւոյն, վայ աշխարհաւեր խորհրդոյն,

1. Մի օր. գկնի որք ի միասին եև. դաշնեալ:

յորում կրթանեալ ապականեցան բնաւից երկրի. քանզի պարձաւ յառաջին անպարտութիւնն ըստ աշխարհապատում բանին. «Երկիր, ասէ, էր ամայի և անպատրաստ. վասն դի մարդ չէր որ պտրաէր զերկիր», Զի զոր օրինակ գեղեցիկ դէմք առն՝ ի ծաղկի հասակի սիրուն և յանկալի տեսողացն ցուցանի, իսկ յորժամ պարտիցի հոգին մահուամբ բաժանի ի նմանէ, յառաջին պայծառ և գեղեցիկ զարդուցն ահարկելի և անուք ցուցանի տեսողացն, նաև գումին ընդ նմա հառանի. ըստ այնմ, թէ «Մոռացեալ եղէ ես որպէս մեռեալ ի սրտէ». ըստ նմին օրինակի[1] զերկիր է տեսանել. զի յորժամ մարդաբնակ չինութեամբ հարստանայ, յայնժամ երկրագործք աստուածեամբ[2] սերմամբ զանդաստանս ընուն. որք յորժամ բուսանին, կանաչագեղ տեսլեամբ զվայրան վայելչացուցանեն, և բարձրաբերձ աճմամբ ի վեր ընձիւղին. և յորժամ պտհասկիցն զկերպարանս ի գագաթունան երևեցուցանեն, յայնժամ թանձրախիտ բարձրութեամբն ամպաձև տեսողացն ցուցանի, և ի քաղցրաչունչ օդոյն՝ ճոճի, ճեմի զօրէն ծովային ալեաց. այսպէս և հօտք անդէից արօտականաց ի հովիտս դալարաբեր բուսոց առ ցուրտ ալբերակամբք խայտան խաղան, և երկիր իբրև զպայեակ՝ գեղեցիկ դիմք զարդարի նոքօք, ըստ այնմ, եթէ «ցնծացեն դաշտք, և ամենայն որ է ինոսա»։

Իսկ այժմ զնորին հակառակն տեսանեմք. երկիր աւերակ, թափուր ի բնակչաց. քաղաքք կործանեալք, և անպատանք խոպանացեալք և վշաբեալք, ահապին և զարհուրելի անցաւորացն ցուցանի։ Նաև քաղցրաձայն հաւուց սարսք, որք մարդասէր բարոյիւք ընտանի գոլով մերոյին աշխին, որ քաղցրանուագ եղանակօք զվայրան կընծեցուցանեն, և յառաւօտինան ճառագայթիւք

1. Մի օր. երևի ցուցանի։ 2. Մի օր. սերմանի։

և բարձրաձայն[1] կարկաչիւք ջերմակրպութեան ի դանդաղանաց իբրև խթանաւ զարթուցեալ, ի բարձանչիւր արուեստից պատրաստաբար յարդարէին. բայց այժմ չէնք աւերակք և ամայիք և անմարդիք, և նոցա ոչ գոյր տեղի բնակութեան. զի ոչ աւետեացն բոյն կառուցանեն, և ոչ ակարք ի թռչնոց ի նոսա ապաւինին բայց տղմասին ձայնի. և կամ ոչ ծիծառն զիւր վանից բունիկն յարդարէ՝ աներկիւղ նուագանել զառ ի յինքենէ ձնեալն։ Արդ այս առանձինք զտեղի կալցէ բանս. մեք ի գլխոյն սկիզբն արասցուք զժուարալուծ և չար պատմութեանն։

Արդ յորժամ յերկուս բաժանեցաւ աւն ցոնաց, և գաւազանն երկաթի՝ գաւազան՝ եղեգնեայ չախչախ եղև, զոր Աստեաանեայն զեղխատացուց թագաւորութիւնն նախատեալ՝ այսպէս անուանէր. և կաթսայն որ Երեմիայի յեռանդն ցուցցայ՝ որ ի հիւսիսոյ ի հարաւ ձգէր յայնժամ զցնցուղս եռանդեանն, այժմ ի հարաւոյ ի հիւսիսի ահագին եռանդեամբ, և կիզեալ ապականեաց զազգս քրիստոնէից։ Քանզի ըստ տէրունի հրամանին՝ թագաւորութիւն բաժանեալ ոչ կարէ կալ, այլ կործանեալ է, արդարև եղև իսկ. քանզի յորժամ Պարսիկք գհատացին զոտքս մարտ և զհակառակութիւնս առ միմեանս, համարձակապէս եղեն ի վերայ մեր անդադար երթևեկս առնելով[2], տարաբնդ զաշխարհսն կործանումն։

Արդ ի սկսանել տարւոյն, զորոյ զյիշատակն վայել արարաք, և նոքա իբրև զպայլս գիշախանձս՝ որք հանդիպին հօտի՝ որոյ ոչ գոյէ հովիւ, զի ոչ թէ իւրեանց կերուակս միայն չատանան կոտորել[3], այլ զամենայն չանան։ Նոյնպէս և ի պարսից եկեալ զօրքն՝ ոչ թէ աւարաւ յագենային, այլ անյագ քաղց մերոյ աստակմանն ունէին. զի

1. Երկաթ օր. կարկաչանիօք. մրմունջ, տարաբաղդ յանգեալ։ այլ օր. կարկանչիւք։ 3. Յերկ. օր. պակասէ, այլ զամենայնի չանան։
2. Մէ օր. տարեաւ յանգեալ. զամենայնի չանան։

զոր աչօք տեսանէին, անհնար էր նմա ի ձեռաց նոցա պրծանիլ, մեծ բարեպարծութիւն հաշուեւ լով պայն։

Արդ ի լինել մարտին Հռոմոց, որպէս Լիպարտն խելանէ անուն, որում տուեալ էին ի պարգեւ տեղիս բնակութեան մեծ ասանն Երիզայ ի պատառին Հաշտենից, և որ շուրջ պնուաւ պատերբ, սա իբրև լաւ պայն՝ թէ թագաւորութիւն յերկուս բաժանեալ է, դնաց և խաբանօք էառ զամուրն Եղանց բերդ կոչեցեալ, և արբեալ պայն ընդ իւրով ձեռամբ՝ դառնայ անդրէն ի պատառն Աղորի, և յամուրն որ կոչի Հաւաճիչ. և բարեկամաբար ել քաղաքն ընդ առաջ նորա. և պատառուրն որ ունէր զհոգս արեւելից՝ որ յայնժամ անդ հանդիպեցաւ, զոր իբրև եառնա՝ վաղվաղակի ունել հրամայեաց. և առեալ ի նմանէ դանձ անչափ, և ձիս և ջորիս և զամենայն զոր ինչ և նա յարեւելից ժողովեալ էր, և զինքն եդ ի յերկնուան ի բանտ. և ինքն փոյթ ընդ փոյթ չորս ի վերայ ամուր քաղաքին կարնոյ։ Եւ առժամ մի ջանայր խաբանօք, ասելով թէ ի թագաւորէն հրաման ունիմ, իմ է քաղաքդ, բայեք զբուն, զի մերոյ։ Եւ իբրև այնու ոչ կարաց հնազանդեցուցանել, ապա մարտ եդեալ, պատեբ զամաւ կամէր տիրել քաղաքին. իսկ որ քաղաքին էլխանն էր, վաղվաղակի ձանուցանէր էլխաններն որ նստէր յԱյնի, և ունէր զպատիւ մագիստրատութեան. որ իբրև լուաւ, զմի ի գլխաւորացն հանդերձ զօրաւ առաքեաց ի վերայնորա։ Իսկ նա իբրև ձանեաւ զայն, ասպատակաւ առ գերկիրն և գարձաւ ի տեղի իւր. և առաքեաց ի Պարսիկս բերել զօրս յօգնականութիւն իւր. այս եղև սկիզբն անհնարին չարեաց որ անդ ընդ մեզ։

Զոր իբրև լսան անօրինաց ժողովքն զհրաւէրն, ձայն տուեալ միմեանց, առժամայն ի մի վայր եկեալ, փութապէս առ նա հասանէին. իսկ նա ի-

բրև եաես զբազմութիւն զօրացն, զահի հարաւ. և քանզի ոչ դայր հակառակ ոք, քանզի էշխանն այն՝ յորոյ պատճառս նոքա եկին, յորժամ զիւշհան առ զնոցա զալոյն, մնեալ ի մեծ ամուրն, ամրանայ։ Յայնժամ եկեալ զօրքն ասեն. մեզ ճանապարհ ցոյց աւարի[1], զմեզ զատարկ մի՛ զարձուցաներ. իսկ նա անճարեալ, ասէ նոցա առաջնորդ լինելոյն, որք եկեալ զէշերատնոյ եղեալ ընդ անապատս վայրս, հասին և վերայ զատուեալ տեաց. և յանհոգս կալեալ զնոսա, ըստ իւրեանց արհնաբերս բարուցն, որոց պատահեցան՝[2] զարան զամենայն սրակատար արարին մինչև ի խրթի անառն Ձանելթոյ, և առեալ անչափ առ և զերի, զարձան մեծաւ յաղթութեամբ. և եկեալ առ չարեաց առաջնորդն՝ մեծաւտր պարծանօք չնորհակալ մատուցին նմա վասն ճանապարհի յաջողութեանն որ պատահեաց նոցա. և ապա զնացին յաշխարհն իւրեանց։ Եւ քանզի տեսին զերկիրն անտէրունչ և առանց պահապանի, վասն այսորիկ հուպ ընդ հուպ զարձ արարեալ ելին ի նոյն՝ չարին արբանեակք. և լինել ի գաւառն Մանանաղ, բաժանեցան յերկուս։ Մի բաժինն չոգաւ ի յԵկեղեաց, և անկեալ զէշերայն ի վերայ քաղաքին որ ի նմա, և զոր ի նմա զտին անպատրաստ և առանց զգուշանալոյ. զորոյ զաղեաւսեր և զոմանցն չարեացն չեմ բաւական ընդ գրով արկանել. զի ի լուանալ առաւօտուն՝ լալագին էր տեսանել տեսութիւն լի խռովութեամբ, որ և ըզքարին անգամ և զանշունչ արարածս բաւական էր յորբս հատուցանոց չարժել. զի ոյր ուրուք ի տեսողացն ոչ բեկանէր սիրտն, և ոչ զգուռն հարկանէր անձն, և ոչ խաւարամած միգաւ մթանայր լուսարանք երեսացն. զհրապարակս լի գիակամբք տեսանել, և զառուն և զընդարձակ սրահս և զընդարձակարձակս տանց. և զբեմթէ ամե-

1. Երկ. օր. աշանի։ 2. Երկ. օր. զօրսն։

ևայն սահմանք քաղաքին ներկևալ էր արևամբ կո-
տրելոյն. ուր և պրպտեմն պետ ի հոգիս էր առ-
անել, հատեալս ի ձայնէ պժուարապես չնչելով,
և պայլս անողորմելոյս չարաչար վիրաւորեալս. ըզ-
կևսոյն զխորոտիան հեղեալ և պետրդն հանեալ և
ի բերանն եդեալ, էր պի կենդանւոյն լակ ատել
բանապատէին: Ով քո, Աստուած, յայնժամ նև-
րոտութեանդ. ով մերոյ չարեացս առատերութեան.
պի այս երեքատասան ամ է որ պայապիսի անհան-
դուրժական կերս կրեն ազգ քրիստոնէից, և չգի-
չաւ սրտմտութիւն բարկութեան տեառն. այլ տա-
կաւին ձեռն իւր բարձրացեալ է՝ ի բաժակաւ
անապակ պինոյ արբուցանել՝ արբուցումն չար:
Ոչ ևս ի ներումն և յողորմութիւն, այլ ի հա-
տուցումն առելոց. այսքիւք պաշարեալ զքա-
ղաքն և որ շուրջ պնովաւ գիւղք և ագարակք,
մինչև չմնալ կենդանւոյ ուրուք ի մարդկանէ, բայց
եթէ յամուրս սրեք: Իսկ անօրինացն լցեալք և
յապեցեալք ատրան, հուր հարեալ քաղաքին,
առեալ զպերն և զկապուտ գառանն, գարձան
անդրէն: Այսքիկ վշտամբեր պատմութիւնք քո,
ով քաղաք, ոչ ևս քաղաք ապատանի, այլ խոր-
խորատ կորստեան ի քեզ բնակողացն, ի բազ-
մապիմի չարեացն սակաւ ինչ նշանակեալք:

Եւ եկեալ անօրինացն, հատեալք ի գառան
կարնոյ մերձ ի գիւղն որ կոչի Բլուրս, և քան-
զի բնակիչք տեղւոյն չկրկապատեալ պարսպաւ ըզ-
բլուրն՝ ի վերայ հոգոյ եղեն զհիմունս նորա, ըստ
տէրունական առակին, վասն որոյ ի գալ անօրի-
նացն զօրէն յորդեռանդն հեղեղի, ի բախեն ըզ-
նա՝ ոչ կարացեալ վայրկեան մի կալ ընդդէմ, այլ
վաղվաղակի կործանեցաւ, և եղև կործանումն նո-
ցա աշխարհասլուր և անմուռաց մինչև ի կատա-
րած յաւիտենից: Արդ զոր նոքա յոյս վրկանաց
և տեղի ապաւինի կարծէին, եղև նոցա գուբ ա-
պականութեան, և զանդի որ յոյս կոյս գառոյն
Եփրատայ էին գետոյք և կրօնաստանք, ամենեքեան

անդ էին հաւաքեալք, այլ և յՄրծինն աւանէ բա-
զումք, յորոց վերայ հասեալ թշնամեացն՝ առ-
ժամայն առակեցին զամուրս նորա. եւ մնեալ ի
ներքս՝ ի փայլուն սուսերացն և ի ձայնէ լարից
աղեղանցն, զղօղի հարեալ ամենեցուն յերկիւղէն՝
իբրև չղթայիւք կապեալ եղեն: Եւ քանզի ոչ
գոյր իշխան և առաջնորդ, որ ահիւ և իրաւու-
մանօք զնոսա յոգի զօրութեան վառէր ընդդէմ
թշնամեացն, և նահատակս քաջս յորդորելով՝ որ-
պէս օրէն է ամենայն պատերազմողաց. վասն այ-
նորիկ անտերունչք գոլով, ի տեղենէ միայն լքան-
լուան, խռովեցան, սասանեցան, և ամենայն ի-
մաստութիւն նոցա ընկալաւ. և սկսան ի միմեանց
գողանալ զանձինս. ոմանք ի գալ դիշերոյն ընդ
պարիսպն իջեալ՝ փախստական եղեն, եւ այլք կա-
մօք անձնատուր եղեալ. իսկ որք ի ներքս ճնա-
ցեալ, զպատերազմի հոգս թողեալ, խորափիտս
փորեալ, ընդ հողով ծածկէին: Յորոց վերայ հա-
մարձակեալ անօրէնացն՝ սկսան կոտորել զնոսա,
ոչ պատերազմի օրինակաւ, այլ իբրև զոչխարս
արդելեալս ի բակի. զոմանս բռնն հարեալ և
բերեալ առաջի, սուսերաւ զգլուխն հատանէին:
Կրկին մահուամբ բառնային ի կենաց. չոգալով սու-
սերին ի վերայ՝ որ քան զմահ դառնագոյն է, և
մահու վճռաւ. և զոմանս ի դիմի հարեալ սուր ի
ձեռին ունելով, և ի պատահելն գազանաբար ի
վերայ[1] յարձակեալ՝ հարեալ սուսերաւն զերբան,
առժամայն սատակէին. իսկ զմանձրամարմինսն
և զհարստահոգսն յերկիր ի գուճս արարեալ, և
պարզեալ զձեռսն ի ցից վարելոյ՝ ի գետինն
պնդէին, և կորզեալ զմորթն եղնդամբքն հանդերձ
յայսկոյս և յայնկոյս ընդ բազուկ և ընդ թիկունս
մինչև ի ծայրս ձեռինն երկրորդի բռնաբար քար-
շեալ և հանեալ, լար ազեղանցն առնէին: Ո՜հ.
քանի դառն է պատմութիւնս:

1. Երկու օր. հաւեալ:

Իսկ զերկնայինն և զկրօնաւորայն ո՛ր լսելիք տանին զնուրանչան չարիան՝ զոր նոքա կրեցին. զորոց ի կրծելն ի վեր քերթեալ զմորթս՝ տա- րեալ երեսաքն հանդերձ զգլխովքս չէրչէին, և այն- պիսի զատն տանջանօք տանջեալ, յետոյ սպա սպանանէին. որ զի քան զայս զինչ այլ ոք գտանի և անհնարին տանջանս իմանայցէ, որ և ի սրբոց վկայութիւնս չերևի ուրեք եղեալ:

Արդ այսիսօրէն գործով հատին սպառեցին զամենեսեան ի կենաց, մինչև խիլ արկեալ, և ըզ- կենդանւոյն թաղեալս աչեաւքն չարաչար խոյտ- տելով սատակէին. որ և տանջելոյն վայրկեանք հնչէին առ հասարակ արձագանգք լերանցն: Եւ յորժամ վճարեցին զամենեսեան ի կենաց, ապա պանկե- լոցն զամենեցուն գլուխս ածակեալ և գլեղեան հա- նեալ՝ ի յամանս ժողովէին, զերի կանանցն գետ իւրեանց եառն տանել: Այսպէս եղև վաղճան կրծանական բանտին. այսպէս մատնեալք ի ձեռս արանց չարաց և անողորմից. և ո՛չ եղև մեզ այլե- լութիւն ի տեառնէ, զան զի ոչ լսաք նմա մինչ ի խաղաղութեան էաք. նա կոչէր զմեզ աղերսա- կան ձայնիւ ի ձեռն մարգարէիցն. «Եկայք, ա- ս է, լսարո՛ւք ինձ, և կեցցեն ի բարութեան անձինք ձեր, և եթէ ախորժելով լսիցէք ինձ՝ զբարու- թիւնս երկրի կերիցէք»: Մեք ապախա արարաք զբանս նորա. զան այնորիկ և նա ոչ լուաւ մեզ ի ժամանակի նեղութեան, այլ դարձոյց զերեսս իւր ի մէնջ. և մատնեալ եղաք ի ձեռս թշնա- մեաց մերոց, և առելիք մեր նեղեցին զմեզ, և արբեցաւ նետ նոցա յարեանց մերոց, և սուր նոցա եկեր զմիս անկելոց վիրաւորաց՝ արանցն պատերազմողաց մերոց. և գնացին այսու յաղ- թութեամբ յաշխարհն իւրեանց: Իսկ զմիւս հա- մարոյ անկելոցն և զերեսացն՝ եօթն հազար աս- ցին, և կրօնաւորս վաթսուն:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Վասն աշերաւնաց երկրին Միջագետաց և որ ինչ ի նմա քաղաքք և անչափ կոտորածին։

Ա.յն զոր յառաջն յիշատակ արարաք՝ թէ յորժամ ինչին ի սահմանս Մանանազոյ բաժանեցան երկուս, առաջինն զայս գործեաց զոր գրեցի. իսկ երկրորդն[1] ձիաթափ արագամէտ ընթացեալ ընդ Հանձէթ և ընդ Խորձանն, ոչ խառնելով յայլ կամ յահեակ, այլ արագս նետս որ ի ձեռաց աղեղնաւորին ելանէ, ուժգին ձգմամբ երթեալ նպատակին հանդիպի. նոյնպէս և նոքա, ոչ առլով զուն աչաց և նինչ[2] արուեստից, զիչերատըն եղեալ, յանկարծակի յեղակարծումն ժամուն երբ զկարկուտ քարակոտն՝ հեղան ի վերայ բնակչաց քաղաքին Հարաւոյ։ Եւ զանազի անպատրաստ քարան վայրս ունէր քաղաքն, վասն այնորիկ ձուլվային ձեաց նմանեալ բնակչացն՝ ձուլս առեալ յեռ յառաջ, բայց ելս երացն ոչ գտանէին։ Ասէ զորձոցն որ յայնժամ անդր գործեցան։ Յորոց վերայ սուր եղեալ անօրինացն՝ կոտորեցին զմայրս առ մանկամբ և զորդի առաջի հօր. և առ ժամայն եղև քաղաքն բարեչէն՝ գուբ արեան։ Եւ քանզի ի սաստիկ խուճապէն, և յանկարծահաս օրհասէն մուացեալ եղև աչք սիրելեաց և գուլ արեան, ևրաքանչիւր զբ հնարէր հայթայթանս գտանել՝ զի թերևս կարիցէ ապրեցուցանել զինքն և զհետնաբարբք բարկաւթենէն. վասն որոյ փախըսական եղեալ ի յայգիան՝ որ շուրջ զքաղաքաւն էին, յայնս անկեալ ընդ արեւախիտ որթովքն թաքչէին. զոր ծանուցեալ անօրինաց, խոյզ ար

1. Յայլս թուի ձի արագ։ 2. Երեք օր. ևիրհ։

կեալ, աշտէւք խոցեալ զամենեսեան սատակեցին. որոց արեամբքն ներկան ոզկոյզք խաղողոյն. որք յեսոյ սինկքորը որք ճնացեալ էին, զմեռեալս իւրեանց գտանէին ընդ որթովքն, զնոսա ձաձկէին ընդ հօտով. բայց զայդոսիկ լաղճէին կլթել կամ ի խաղողոյն ճաշակել, ասելով թէ մարդոյ արիւնք են[1]. իսկ անօրինացն պարապեալ ի կատարուածէն, դարձան ի քաղաքն, և իսկ արկեալ տանցն՝ եթէ որ զկոր[2] ընչուկն թագուցեալ էր ուրեք, և կամ ի դարանս, մեծաւ հնարագիտութեամբ արտաքս պեղէին. և ապա հուր հարեալ քաղաքին, կիզեալ սպականեցին, և առեալ զառ և զդերի՝ ելին ի սեղանոյէն. նոյնպէս և որ շուրջ գնովաւ գիւղք և տունք՝ զամենեսեան սպականեալ սրով և հրով և գերութեամբ, մինչև ոչ մնալ կենդանւոյ ուրուք՝ որ բանայր զբերանն և ճիկ հանէր։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Թագաւորութիւն Կումիանոսի։

Կոմիանոս, քանզի առաստաձեան էր և գանձիւք հարուստ, բազում զօրս ժողովեալ իւր։ Թագաւորն իսկ եւս եաթ թէ պատերազմիցեն նմա ի դէպ պան[3] և ելանեն, յաղերս անկեալ՝ սկսաւ դեսպանս առաքել. պարգեւս խոստանայր և զկիւրապաղատին իշխանութիւնն յարևելս՝ տալ նմա, միայն թէ ի խաղաղութիւն դառնաս, որ քրիստոնէից արեանն խնդիր առնիմք. այլ նա ոչ հաւատաց և ոչ առ յանձն։ Ապա ի սպառել դեսպանացն, որ Թագաւորին էին մտերիմք յանայլն պատերազմի յաղթութեամբ հնազանդեցուցանել զնա։

1. Եբկ. օր. յաւելուն, ի յոտոել։ 3. Եբկ. օր. կան։
2. Մի օր. քիչոզցն. միւսն, քիչոզքն։

Եւ հանդէս արարեալ բազում զօրաց՝ եկին ի վերայ նորա, և հասեալք առ Միմեանս՝ ճակատեցան ի պատերազմ. ուր բազում արեանհեղութիւնք եղեն, զորոց ասեն եթէ այնպիսի կոտորած ի մի տեղի ի Հռոմն չէ ոք տեսեալ. յորում տեղւոջ և բազումք ի գլխաւորացն խակ անկան, և այս յերկոցունց կողմանցն. բայց յաղթեաց զօրն Կոմիանոսին: Եւ քանզի պատրիարգն ի կողմն Կոմիանոսին էր, որ զբազումս ի գլխաւորաց քաղաքին միաբանեաց ընդ ինքեանս, և տարեալ ի ներքս զԿոմիանոս, թագաւորեցուցին. և զՄիխայիլն աբեզայ արարեալ, ի կղզի անցուցին. բայց ասեն թէ ինքն յօժարութեամբ չոգաւ: Այս ամենայն յաշխարհաւեր տարւոջն գործեցաւ:

ԳԼՈՒԽ ԻԱ.

Կործանուհւմն Մելտինոյ շահատտան քաղաքի:

ԳԱԻԱՋԱՆ տանջանաց և ոչ խրատու՝ առ ի ձեռն Աստուած զԹուրքաստան և զտունն Պարսից,[1] և նոքօք գատեաց զմեզ ըստ իրաւի իւրոց գատաստանացն. զի խրատու գաւազանն՝ հայրական է, իսկ տանջանացն՝ գատաւորի, որպէս Դաւիթ գտանջանս մեզաւորաց ասէ. «Բազում տանջանք են մեզաւորաց. և խրատք քո ուսուցէ զիս». ամին Համաձայն և Պօղոս Եբրայեցւոցն գրէ. «Զի թէ ի խրատու կարգի կայք, ասէ, իբրև յորդիս մատուցեալ է ի ձեզ Աստուած»:

Արդ Քրիստոս ի կենարար իւրում աւետարանութեանն, իւրում երկնաւոր հօրն տարեալ մերձ կացոյց զմեզ նմա յընտանութիւն, և պատուիրեաց ամենայնիւ նմա նմանօղ լինել, և բարոյիցն

1. Մի օր. յաւելու և ակիւթացւոց:

քաղցրութեամբ զպղպականութիւն պահել հատուսն. բայց մեք ապատամբեցաք ի մեր քաղցր և ի բարի հօրէն, և յընտանութենէն օտարացաք. վասն այնորիկ ի ժամանակի նեղութեան և չարչարանաց մերոց՝ անտես արար զմեզ, և մատնեալք եղաք ի ձեռն ազգի օտարի. և զօրացան ի վերայ մեր թշնամիք մեր, և առելիք մեր[1] ազատանեցին զմեզ. և խոնարհ եղեն մինչև ի հող անձինք մեր, և յերկիր մաձան որովայնք մեր: Եւ որպէս առ Մովսեսէ ասաց Տէրն ցայգ զօրանալ զեգիպտոս ասէր Աստուած, թէ «Այս է զօրութիւն իմ մեծ». այժմ ամենայն մեզ հանդիպեցաւ: Նոցա ջուրն յարիւն փոխեցաւ, մեր գետք և ջրաշեղք և գրեթէ բովանդակ հող երկրիս՝ յարիւնն ներկաւ յաբեանց մերոց. ի նոցա մարմինս խաղաւարտ եւ ռաց[2], մերս բովանդակ մարմին սրակոտոր եղեալ, անդամ անդամ յօշեցաւ. ի նոսա չանճանճն և մժեղն, որ զարհրական դէմս երեսացն իմոցդն հարեալ կուրացուցանէր. իսկ ի մեզ ոչինչ յարձակմունքն, որ ևս զառնագոյն վիրաւորեցին. նոցա զերիս աւուրս լոյն ի խաւար խոխեցաւ, իսկ մեզ չիմն իսկ լոյն, զի լուսոյն իսկ ընդունարանն անկեալ մահուամբ, և ոչ ևս յաւելու տեսանել զրարութիւն տեառն ի կեանսն. ի նոցա տունս զժուարահայեաց ժխժանկն տղեալ մտանէր, մերս տունք և եկեղեցիք, որ սարսափումն զայ ինձ ասել, ապականագործ ախտիւք այլ և զժուարաւ՝ հոտեալ ապականեցան[3]. ի նոցա անդրանիկան ղընդայ մահաբեր հրեշտակն, մերս բովանդակ տունն բնակչօք սպառեալ սատակեցան: Ծովն միայն էր պակաս ի մէնջ. բայց թէ կշռես լաւ գործոյն, և զայն ևս տեսանես ի մեզ եղեալ. զանգի՞ր անդունդք անհնարինք[4]

1. Երեք օր. յարիշտակեցին:
2. Մի օր. խաղաւարտս գորս:
3. Մի օր. այպանեցան:
4. Մի օր. յաւելու ասել զգ- պարսկաստան:

քան զԹուրքաստան կամ զեղերս երկրի խորա-
պոյն է, յորս մեր գերիքն հեռացեալ կորեան ի-
բրև ի կարմիր ծովուն, որ արեամբ նոցին գե-
րեացն ներկեալ էր։ Ի նոցանէ զարդ ոսկւոյ և
հանդերձից խնդրեցին Իսրայէլացիքն ի վարձ՝
ընդ որոց ծառայեցին նոցա. զմեզ ի բնաւից
կապուտ կողոպուտ արարին, և մեք նոցա չեմք
ինչ մեղուցեալ։ Ո՛հ, ասէ և վայ ի վերայ անմը-
խիթար կործանմանն։ Եղիպտացւոցն երկդիմի
էր պատուհասին իրաւունքն. մի՝ վասն դառն
ծառայութեան, որով նոքա զԻսրայէլ նեղեցին,
որոց ի դառ եկեալ Աստուած ասէր. և երկրորդ՝
զի ծառայեցին արարածոց, և ոչ արարչին որ է
օրհնեալ յաւիտեանս. մեք խոստովանիմք լեզու ու-
նիմք, թէպէտ և բարի գործոց թափուր եմք, և
զնոցա կիրս կրեմք, քանիցն ողորմելի եմք և ողոյ
արժանի։ Ով աէր և արարիչ և Աստուած, ըն-
դէ՞ր մերժեցեր զմեզ ի սպառ, և արարեր զմեզ
կոխան հեթանոսաց, ծաղր և այպն կառակառաց
թշնամեաց մերոց։ Զարթիր և զարթո՛ զզօրու-
թիւնս քո, և եկ ի կեցուցանել զմեզ. Աստուած
զօրութեանց դարձի՛ր առ մեզ, և հառո՛ զբա-
ցեաց մերոց եօթնապատիկ ի ծոց նոցա։

Արդ այլ քաղաքաց և գաւառաց աւերանաց
ժամանակն ի պակաս ասելս յանգէր, ի տան
կամ ևս աւելի կամ պակաս. իսկ քաղաքս այս՝
զորմէ մեր զճառս արկեալ է, սա մինչդեռ ի շի-
նութեան էր՝ երկնչ երեմեան զոլով յատեխ ուժի
քաջութեան, ըստ Մովսէսու, զերդ և փափուկ
զոլով. որով վաճառականքն փառաւորք երկրի, և
օգնօղք սորա՝ թագաւորք ազգաց, որք ի գահոյս
փղոսկրեայս հանդչէին, և միշտ զպարգեալ զինեն
ըմպէին և [1] անոյշ իւղով օծանէին։ Եւ քանզի ա-
մենայն չարեաց սկիզբն ասի առնու, որպէս և
Մովսէս զԻսրայէլ ամբաստան լինի, «Գիրացաւ,

1. Երեք օր. առաջին։

ասէ, առաւարցաւ և առնքացաւ, եթող զտէր Աստուած զարարչն իւր». նաև Սողոմայեցիքն այսպիսի կենաց խանձեալք՝ անկան յանհնարին չարիսն, որպէս եզեկիէլ իսկ յայտ առնէ ի հայի լեալթենէ և ի յղծութենէ կենաց՝ զմայրեալս պնաս. նաև առաջին մարդն ի դրախտին բարիսն մին օր անարատ չկարաց վայելել։ Եւ զի այսպիսիկ են բնութեանս մերոյ սահման, յաղթառանին արանջեամբ և մեզապիր լինիմք Աստուծոյ, և ի հարատանալն՝ ամբարտաւանիմք, և իբրև զանմահս՝ զայնարհիս բուռն հարկանեմք. վասն այնորիկ փոխ առ փոխ փոխհատուցանէ զմեզ ի չափս ունել զանձինս, և քան զմեր սահմանն աւելի չամբառնալ, զի մի՛ մեծագոյնս անկանիցիմք։ Քան զհոգ անարդ և խոնարհ այլ զինչ ոք իմաց. և մեր ակիզբն ի նմանէ է, և զարձն անդրէն ի նոյն. և որ բնութեանս մերոյ ստեղծիչն է, չկամի թէ ոք կորիցէ, վասն այնորիկ չմոռաս արձակատուն զոք. որքան և տեղի լինի խրատուն՝ քաղցրութեամբ և հայրաբար խրատէ. և յորժամ անլուր խրատուն լինիցիմք, տիրական իշխանութեամբն տանջէ. զկէսս ի մեզատրաց աստղաստի, զի անդ թեթևագոյն առնիցէ զտանջանան. և զկէսն հանդերձելոյն պահէ. և են որ աստ տանջին և անդ, որպէս Սողոմայեցիքն. և են՝ որ աստ միայն, որպէս Ղազարոսն. և են՝ որ անդ միայն, որպէս մեծատունն։ Այլ այս աստանօր զկայ առցէ բանս. մեք ի կարգ պատմութեանս դարձցուք։

Այդ վշտաբեր տարուցն յաշունն հասանելոյ, մինչդեռ Հռոմք զմիապետութեան գամփռան էին[1] պատանդեալ, ի մահանալ արեգ ամենեցուն, դարձեալ այլ զօր ել ի Պարսից, թէ[2] յաւելնոցն և թէ նոր՝ ոչ գիտեմ. և ընդ անապատ տեղիս այն-

1. Մի օր. պատանդեալ պա- 2 Մի օր. յաւելչագոյն։
տանդեալ։

պէս զգուշութեամբ չոգաւ, որ չկարաց ոք իմանալ՝ մինչև եհաս ի դաւառն որ կոչի Կամախ. և ապա անդ բաժանեալ յերկուս, կէսն չոգաւ մինչև ի Կողոնիա, և ըստ իւրեանց սովորութեանն առեալ զերկիրն յաւարի. զոր մեք ի գարձին գտանէին ապա խնացաք։ Իսկ կէսն՝ ուշ եղեալ Մելխինոյ, հասին ի վերայ նորա գիշերաւ. և քանզի գունդ մի հեծելազօր ի Հռոմոց կայր պահապան քաղաքին, ի հասանել հինէն, յանկարծակի գրոհ տուեալ արտաքս ելին. և ի պատահելն իւրեանց՝ բազում կոտորած առնէին յերկոցունց կողմանց. և ի լինել պատերազմին, քաղաքն՝ որքան ելանել կարաց, նա զերծաւ. և[1] մնացեալ արքն որ մնացին, այն գիշեր փախստականին չոգան. իսկ զոր ի քաղաքին ըմբռնեցին, զամենեսեան սրակոտոր արարին, կացեալք ի քաղաքին աւուրս երկոտասան, և ի հինանէ բրեալ ապականեցին զնա և զպատսակերտս նորա չուրջանակի։ Եւ այս եղև ամբարտաւանութեան նոցա հատուցումն յանկաշառ և յարդարադատ[2] տեառնէ, որ հատուցանէ իւրաքանչիւր զարժանն ըստ գործոց իւրոց։

Բայց գաւառք յԵկեղեաց ի վայր, ընդ որ գիշեր անցին, յորժամ գիտացին զեղեալ չարիս Մելխինոյ, ժողովեցան բազում զօրք ազեղնաւորացն և կալան զկիրճս ճանապարհին։ Իսկ անօրինացն՝ քանզի այլ ճանապարհ անտեղեակ էին, և զերկինն թանձրամած ձիւն ծածկեաց, նոքա անճարացեալ հինգ ամիս զձմերոցն ի գլուխ մինչև ի նաւասարդի ամիս՝ ի տեղին գտապարեցին, և զերկիրն ի յուսոյ կենաց բարձին. և զանհնարին չարիսն՝ զոր անգ գործեցին, թողին յիշատակ ազգաց յազգս. զի զտղայսն և զայլ ապաժամեանն նշաւակ եղեալ, աչեխիւք և նեռիւք խաղալով, չարաչար խոցոտելով՝ սատակէին, և ոչ

1. Յամենայն օրինակս Վ.բի- պակաս մարտի կարգն։ 2. Երեք օր. դատաստանիւ։

կաթէը ի բնութիւն նոցա զօրէ ողորմութեան, թողում ասել զոր ի գրոց ծնողացն առեալ պաղատանք վարդի հարկանէին. իսկ զբարեշուք կանանցն և որք ի սենեկի անեալ էին աղջկունք, զնոցա խայտառականս զի՞նչ պիտոյ է մեզ և ընդ գրով արկանել. տեսանե՞ս զչափ չարեացն յորժամ Աստուած ի ձեռաց թողու, թէ քանի՜ անհնարին է։

Եւ վասն զի պակասեաց կերակուր մարդոյ և անասնոյ, նոքա ի բռնութենէ կարեացն հարկեալ, ելին ընդ Յորդանան ի վեր. և քանզի ի նոցա երկիւղէ ճանապարհն զոր հասեալ էր, և ձիւն թանձրութեամբ զեռ ունէր զերկիրն, նոքա[1] կրկին առնէին զընթացսն. յառաջ զձի և զկուրի երամակ արարեալ՝ զառաւրկ վարէին, և ճանապարհ բանային, և ապա զգերին և զաղխն յետոյ առնէին. և այնու ընթացիւք եկին մինչև ի գլուխ գառառին ի գեօղն որ կոչի[2] Մորբան։ Եւ նոքա՝ քանզի բերդ ունէր գեօղն, ժողովեալ էին ամենայն բնակիչք տեղւոյն։ Իսկ Պարսիկն յորժամ եհաս անդ, իջևանս արար, քանզի կարծեաց՝ թէ հեծեալ կայ ի բերդին. կուռ հարեալ[3] ձայն՝ պատրաստութիւն արար պատերազմի։ Եւ երթեալ, որ նոցա գլխաւոր էր՝ բերդին առաջի, սկսաւ բանս ինչ խօսել առ որ ի բերդին իշխանն էր. բազում չարութեանք ծանծկեալ էր զձիւնն. յորոց վերայ նստեալ ասպար առակ ունելով, և մեծամիտ ամբարտաւանութեամբ գժոխալուր բանս բարբառէր. և որ ի յամրոցին իշխանն էր՝ գիպող ժամու ճնացեալ, ի թիւրիլ ասպարին, և նա գիտողին հարեալ նետիւ՝ առ ժամայն սատակեաց։ Եւ քանզի զօր ի հառանց գայր ի յետոյ, որք առժամայն վազս հնչեցուցին, զոր անօրինացն լսեալ, փախստական եղեն. իսկ որ ի բերդին էին, ելեալ զգերի և զաւար որքան կարացին՝ ի

1. Մի օր. կոխան։
2. Մի օր. Մորմաքխեան։
3. Երկար օր. ձեան։

ներքս տարան. բայց Հուռմն չէր եկեալ յառաջ։ Իսկ Պարսիկն յոլժամ եառնս ելիէ չկր այլ ըօր, դարձ արարեալ ի վերայ՝ և յատրաուսացն ուրոյ հանդիպեցաւ՝ զնոսա կոտորեաց, և զճանապեան առ և դարձաւ. և երթեալ մերձ ի սահմանն Եղնատին, ելին և նոքա և մարտ եղեալ Թափեցին բազում զերիս, և լյան աւարաւ, զոր առեալ մտին ի բերդն։ Իսկ արիւնարբու զաղանացն պարտաւորեալ[1] ի չիկս եղեալ, և ի մտանել նոցա ի սահմանս Տարօնոյ, լխին զօրք ի լեռնէն Սիմն կոչեցեալ, զոր մարդկան սովորութիւն[2] Տանաւանք առնեն ըստ անուան նախնոյն իւրեանց. և ի զիմի հարեալ, յաղթեցին և կոտորեցին զամենեսեան. և զաւ և զգերի Թափեալ, զարձան ուրախութեամբ փառաւորեալ զԱստուած։

Ի սոյն ամի այրեցին զգեղեցիկ ագարանս տուրք Կարապետին, զոր Հրահատ սկն ի գործակալացն մեծին Գրիգորի ըղուց վաստակայ՝ մեծաւ չանիւ հինեալ էր, վին, Երկրին տէր էին. զժամատունն որ առաջի տուրք Կարապետին, զոր գեղեցկայարմար պատրաստելեամբ յարդարեաց ի վաս և ի պատիւ մեծի վկային և Կարապետին Քրիստոսի. Նաև զայլ շինուածան և զիսյատակերտ եկեղեցին, զոր տուրք Գրիգոր կոչեն, եւ էր Թուական հանիւ մերոյ ամք հինգ հարիւր եօթն յոլժամ այս այսպէս եղև։

1. Ա՛ի օր. *ի շիխս եղեալ.* և *և մեռս շիխս եղեալ։*
2. Ա՛ի օր. *անուանովք, և մեռն զանուանովք։*

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Վասն չար աղանդին Թոնդրակեցոց որ երևեցաւ ի գաւառն Հարքայ և զրազոշոն խռովեաց։

Յակոբոս եպիսկոպոս ոմն որ ունէր զվերակացութիւն եկեղեցեաց տանն Հարքայ, սա ի սկզբան իւրոյ իշխանութեանն առաքինական կերպարանս յանձին յուցանէր. զրաղպաժ, պահեցօղ, բարկապնաց. և ընտրեաց իւր քահանայս, որ չար ընդ ինքեան չըլլէին, խաշտրապղեաս և անպատճոյճս, հասեալս ի հեշտալի կերակրոյ, և միշտ[1] աղմուկական երգոցն պարապէին։ Եւ այսու կերպարանօք ի զարմանս չարժեաց զհետաւորս և զմերձաւորս, և ամենայն ոք ցանկայր զնա տեսանել. և որք յայժ վիսացեալք էին ամբարտաւանութեամբ վասն իշխանութեան, այնքան եառն ի հնազանդութիւն նմա զանձինս, որ թէ և զհոգիս հանել հրամայէր՝ չէր ոք որ ընդդիմանայր, և կամ իշխէր բանալ զբերանն և ճիկ հանել։ Բայց կեղծաւորութիւն էր այն, և ոչ ճշմարտութիւն. քանզի պտուղն է ծառոյն ծանուցիչ՝ որպէս ի տեսանէ իսկ լուաք։ Նաև Աստքեալ նմին համաձայն գրեալ, ասէ, թէ «Եւ սատանայ իսկ կերպարանի ի հրեշտակ լուսոյ. զինչ թէ և պաշտօնեայք նորա կերպարանին ի ձև առաքելոյն Քրիստոսի։ Զի որ օրինակ զմահաբեր գեղոն յընտանի կերակուրն խառնեն, և որք առնուն՝ իբրև զկերակուր ճաշակեն, և ի մահաբեր գեղոյն ըմբռնին. այսպէս և կարծընկէզ կերովք թաքուցանեն զկարծն, զի և կերոյն խաբեալ՝ ձուկն

1. Ա՛ի օր. սաղմոսասացոչբեան. այլ օր. սաղմոսատեաւն...
և այլ կերպարանօք.

ի կարճի ըմբռնեցի, նայնպէս և անօրէնութեան մչակքն. քանզի իւրեանց կորստեան վիհն չհամարձակին յայտնի ցուցանել ումեք. վասն զի և ոչ իակ հաւանէր այնմ[1] լմէ և կարի ի մուտ անկած էր, խորատուփլ կամօք ի խորխորատ, յորմէ չիք հնար ելանել. վասն այնորիկ մերով բարեպաշտ կրօնիւք կերպարանին աւ ի պարզամիտն խաբելոյ, և քաղցրական բանիւք պատրեն զմիտս անմեղացն. քանզի բանք նոցա իբրև զբաղկեղ ճարակին. զի որպէս ախան այն դժուարին է աւ ի բժշկել, այսպէս և ի նոցանէ ըմբռնեալքն հազիւ կարեն կալ յակատանի:

Վասն նոցա իակ պատուիրէ տէր մեր ի կենարար իւրում աւետարանութեանն. «Զգո՛յշ լերուք ի սուտ մարգարէիցն որ գան աւ ձեզ ի հանդերձս գառնենս, և ի ներքոյ են գայլք յափշտակողք». նաև Առաքեալն զնոյն ուսուցանէ փիլիպպեսոցն, խրատեալ ի տէրունական հրամանացն. «Զգո՛յշ լերուք ի շանս անտի, զգո՛յշ լերուք ի չար մշակաց անտի»: Քանզի յարտաքին թշնամեացն զգուշանալ դիւրին է. բայց ի ցեղակցութենէ պատերազմացն դժուարին է ապրիլ, որպէս Հաբելի և Յովսեփայ դիպեցան իրքն. արդ սոքա թէ յայլազգւոյ ցեղից էին, յորմէ և էին, մեզ զգուշանալ դիւրաւ էր. բայց որպէս զրէ երանելին Յովհաննէս, թէ «Աւ ի մէնջ ելին, այլ ոչ էին ամենեքեան նոքա ի մէնջ». և այժմ դիտուն լինել դժուարին է: Համալեզուք և համացեղք, ի մէյ յականէ բղխեալք զաղբր ջուր և դառն. թէպէտ սուրբն Յակոբ յանհնարինս առաց զայս, բայց սակայն աւ մեզ եղև այս. ի զաղբր ականէս յայտանէ՝ զոր զերափառ առաջնորդն մեր հնդեասանամեայ զրանալիր աշխատութեամբ ի չեալ ի խորս երկրի, և ի խորութենէ փորուածոյ բղխեցոյց մեզ ազբիւր յորդախաղաց ուղխիւք,

1. Մի օր. իբրև:

ըստ եղեկիէլի տեսողութեանն՝ ականակիտ և յասակ, յոր հերձուածողական ժանգաբուղխ առուքն ոչ կարացին մուտ առնել։ Քանզի պատուար ճշմարտութեանն ի վերայ վիմի հաստատ տապէս ամրացեալ էր, մինչև ի ժամանակս վերջինս. զոր և ինքն իսկ Լուսաւորիչն մեր մարգարէական հոգւովջն տեսեալ, զի գառինքն գայլք եղեն և արեան ճապաղիս հանէին. և այս եղև ի բազմանալ անօրէնութեան մարդկան ի վերայ երկրի, և ի ննջել բարի տանուտեառն որ ցորենոյն էր սերմանօղ. ապա թշնամւոյն ճարակ դտեալ, ցանեաց որոմն ի մէջ ցորենոյն ըստ աւետարանական առակին։ Խառնեցաւ և դառնութեան մըրուրն ընդ կենեզուտ ջրոյն որ ի տանէ տեառն աղբիւրանայր. բայց կանուխ յայտնեցաւ վարդապետաց եկեղեցւոյ, որք զորոմն ջնասակար արմատըն խլեցին ի յանդէ հաստատոյս մերոյ, և զմրուրն դառնութեան քամեալ ի բաց պարզեցին՝ առողջացուցանելով զկուրան աղիւն ճշմարտութեան, ըստ սրբոյն Եղիսէի կանխայարդար յարմարման։ Եւ այսքիկ այսքան. բայց ժամ է ի գլուխ ճառին դարձուցանել զբանս, որպէս զի հաւատարիմ լիցի մեզ ասացեալս։

Արդ անդրանիկ արբանեակն և համաշունչ հօրն ամենայն չարեաց՝ յորժամ յաստխ յուժի պատեալ կեղծաւորական բարի համբաւն՝ զոր համբաւեցին զնմանէ անմիտ մարդիկ, սկսաւ այնուհետև ի նպատակ հաւատոյն մերոյ նետաձիգ լինել, որոյ սլաքքն մխեալ էին կայծակամբք կապնուոյ. քանզի յոյժ խօսնակ էր այրն, և ճարտարախելութեամբ կախարդէր զբազմաց լսելիս. և կարծէր այնու հնարմբ տապալել զեկեղեցւոյ տուրբ. և ոչ ած ի յիշումն պետրոնական հրամանին և պանվրէպ խոստումնն առ Պետրոս, թէ «Դու ես վէմ, և ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իս, և դրունք դժոխոց զնա մի՛ յաղթահարեսցեն

ցեն»։ Ո՛չ հաւատայ այսմ, այլ[1] առանձնական բանս իբրև զմարդոյ ուրուք լսաւ. վասն որոյ ի պայքար մտեալ, կարծէր սափրել զվտառս եկեղեցւոյ, որպէս պառնիկ կէնն այն ի հնուն՝ զհերան Սամփսոնի, զի մատնեացէ այլազգեացն զանպարտեալն անձն. այսինքն օգտապայ ճշմարտութեանն զեկեղեցի սուրբ, զոր գնեաց պատուական արեամբն իւրով տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և պատկեալ վատազարդեաց ամենայատկի խաչիւն, կանգնելով ի նմա սեղան խորհրդական յօրինակ երեմական կենաց ծառոյն՝ որոյ պտուղն անմահացուցիչ՝ ստուգապէս զմարմին կենարարին ծանեալ, ըստ իւրում անաւտ հրամանին, թէ «Որ ուտէ զմարմին իմ, զմահ մի՛ տեսցէ յաւիտեան»։ Արդ տես դու գնորա մեքենաւոր խորամանկութիւնն, թէ որպէս օձաձև խարդախանօք հնարէր հեղուլ զապականիչ թոյնն յառողջն հաւատով։

Զառաջինն՝ ընտրութիւն ակաւ առնել ի մէջ քահանայից ըստ արժանաւորութեան, և անարժանից ասաց լռել. և իբրև այսու հաճոյ թուեցաւ բազմաց, ապա ի վերայ սորին և այլ միւս եւս յաւել. քանզի արժանաւորացն հրամայէր ի տարւոջն երիս միայն մատուցանել պատարագս, և զի ի նիկիական կանոնն գրեալ է, թէպետ և յոյժ մեղաւոր էցէ, պարտ է զխոստովանութիւնն ընդունել, և սէրտնական մարթիոյ և արեանն հաղորդեցուցանել, և պատարագ և այլ մեծաց քրիստոնէական կարգաց արժանացուցանել. զայս նա բնաւ և յականջալուրս[2] ոչ ընկալաւ։ Այլ այսպէս ուսուցանէր, թէ որ ինքն իւրով անձամբն՝ որով մեղաւն և նուիմբ չապաշխարեաց, նմա ոչ յիշատակք օգնեն և ոչ պատարագք. և իբր համարտոքն ի հենդն արկեալ ձիծաղէին, և պատնաւնն բերեալ առաջի կացուցանէին, և այսպէս ասէին. Ա՛յ առաւօտեալ չորքոտանի, թո՛ղ թէ նա

1. Մի օր. առանցական։ 2. Երկ. օր. չուենին ոչ։

զիւր ժամանակն մեզս արար և մեռաւ, զոր զի՞նչ մեզաւ որ ընդ նմա մեռանիս։ Եւ առ այս և յերկուս բաժանեցան ժողովուրդք, յոմանց ընկալեալ եղև այս, և յոմանց ոչ. և իբրև ամենայն մարդ ի ծուփս և ի տարակուսանս անկեալ կայր, և խնդրէին զելս իրացն իմանալ. նաև որք ի ժամանակին յանապատս և ի քարանձաւս առանձնական ճգամբք միշտ զՀաճոյն Աստուծոյ կատարէին, մեծաւ հառաչմամբ և արտասուալից պաղատանօք խնդրէին այցելութիւն ի բարերար տեառնէն։ Այլ և երկիցս ժողով եղև բազում հարց և հայրապետաց և քահանայից և խառնիճաղանճ բազմութեանց՝ որոց ոչ գոյր թիւ. բայց զի իշխանք գաւառին իբրև ամենեքեան ի նորա կեղծաւորական կերպարանաց իբրև չղծայիւ կապեալ էին, խոստանային պատերազմի օրինակաւ մեռանել յառաջ՝ քան թէ զնա ի ձեռս ժողովոյն տալ։ Եւ նա ներսեաբաբար ի տան նստեալ մեծաւ[1] խրախուսանօք ի ձեռն պատգամաց՝ առնէր ժողովոյն պատասխանի, յուսացեալ յիշխանացն օգնականութիւն և ոչ յԱստուած. ոչ ածեալ զմտաւ զդատաստան երկին, թէ «Բարի է յուսալ ի տէր, քան յուսալ յիշխանս». կարծէր վաշուէրն՝ մարդկան օգնականութեամբ յաղթել ճշմարտութեանն։ Այլ Աստուած՝ որ ոչ թողու զդատաստան մեղաւորացն համարձակել ի վիճակս արդարոցն, զի մի՛ ի չարութիւն արդարքն զձեռս իւրեանց ձգեսցեն. որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ, և աղօթից նոցա լսէ. որ առնէ ի մրրիկս հանդարտութիւն, և ածէ յերաշտութեան անձրև, և զայն՝ միով արդարոյ աղօթիւք, նա յայց ել մեզ և արար վրկութիւն ժողովրդեան իւրոյ, որ գիտէ ըստ խորին խնամոյ իւրոյ ի հեռուստ հիմն արկանել մեծամեծ իրաց, և աստ անտեսեաց որքան արդեօք էր օգտակարագոյն. և եղև այսպէս։

1. Մի օր. խրոխտաձօք։

Կրօնաւոր ոմն անուն Եսայի ի կարին գաւառէ՝ ի բարեպաշտ տոհմէ, որ վասն բարի համբաւոյն երթեալ յարեալ էր ի նա, յորժամ այսպիսի յայգք և խնդիրք պարիսեան ի վերայ նորա, նա ուշադրութեամբ ուշ եդեալ՝ դէտակն կալաւ ի վերայ. քանզի յոյժ խմաստուն էր այրն, և յոյժ մտերմութիւն ցուցեալ առ նմա՝ մի ի հաւատացեալ ցուցանիւր. և տեսեալ և տեղեկացեալ նորա մծղնեայ կրօնիցն, անյապաղ երթեալ պատմեաց առաջի հայրապետին Սարգսի: Որոյ լուեալ, և ի վերայ հասեալ գործոյն, կոչէ առ ինքն քաղցրական բանիւք զիշխուատական անձն, և լաւ արժանւոյն հատոյց նմա. քանզի ի քահանայական կարգէն լուծեալ, և աղուեսադրոշմ կերպարանօք խարան յերեսս նորա եդեալ, քարոզն առ նմին պաղպակէր, թէ Որ ի սրբոյ Լուսաւորչին հաւատոյ սողոսկեալ յանօրէն Թոնդրակեցոյ՝ ի մարգադեմ գազանաց վարդան մտեալ միաբանի, դատ և իրաւունս զայս կրեսցէ: Եւ հրամայէ ի բանտ արկեալ զամենաիշխուատ անձն, քանզի կամէր թէ զղջանայ թերևս, և խոստովանի ի բաց կալ ի պիղծ աղանդոյն. զի յոյժ ողորմէր կորուսեալ անձինն:

Այլ քանզի լաւ երեմիայի բանիցն՝ ոչ հուրն զայրեն մոռանալ կարէ, և ոչ հնդիկն զանութիւնն, և ոչ ինձ զխայտութիւնն, այսպէս և ոչ չարն զիւր չարանալն. քանզի ի գիշերի հասեալ զբանտն և փախստական եղեալ, անցանէ յաշխարհն Յունաց՝ և հասանէ ի Թագաւորանիստ քաղաքն Կոստանդնուպօլիս. և չարախօս լինի զհաւատոյս մերոյ, և խնդրէ մկրտիլ ըստ նոցա կարգացն: Իսկ նոքա ըստ իւրեանց խմաստութեանն տեղեկացեալ, և ի վերայ հասեալ գործոյն՝ ոչ առնուն յանձն. այլ ասեն, թէ Զոր Հայոց[1] խոտեալ և անարգեալ վասն հաւատոյ՝ և մեք չընդունիմք: Եւ իբրև չյա-

1. Մի օր. հատեալ. և միւս. ատեալ:

ջողեցաւ նմա այս, ելեալ գայ անցանէ ի գաւառն Ապահունեաց ի բնակարան սատանայի, յաստուածուրաց ժողովն և ի գազանաց գառագիղն, որ կոչի Թոնդրակա. և անդ առժամանակ մի զանխըլաբար որջացեալ. բայց ասեն՝ թէ և նոքա չընկալան զնա վասն առաւել պղծութեանն. վասն որոյ ելեալ ի լեառն Թլաթայ, և անդ յիւրայոցն գտեալ յազգարակս և ի բացագոյն տեղիս, առ նոսա դադարէ. և անցուցեալ անդ զաւուրս իւր, երթեալ չարապէս մեռանի ի քաղաքն որ կոչի Մուհարկին։ Ոչ երթեալ ըստ գրոց կանոնի և ոչ համաձայնեալ քրիստոնէից, ի բաց թողլի է. վասն որոյ մեռաւ իբրև զէշ, և թաղեցաւ իբրև զդէշ, չար յիշատակ թողեալ զկնի իւր. զի ամենայն որ լսիցէ զպատմութիւնս զայս, անէծս արձակեսցէ զհետ նորա։

ԳԼՈՒԽ ԻԳ.

Թէ որպէս և ի Մանանաղոյ սահմանսն բորբոքեցաւ հրդեհ մոլորութիւնն, ասելի է։

Կոնծիկ ոմն չնանուն աբեղայ որ բնակէր մօտ ի բերդաքաղաքն որ կոչի Շիրի, որ դեռ ևս այսօր ագարակին զնորայն անուն կոչեն. սա հնադոյն գոլով աւուրբք, ունէր յինքեան զպղծութեան խմորն. քանզի ուսեալ էր ի չնաբարոյ աբեղայէ ումեմնէ՝ որ համբաւէր զինքենէ՝ թէ յԱղուանից է. բայց նա անդրանիկ էր սատանայի, և չտեսանէր խորհրդոց նորա, ուստի ծուխ հնոցի գեհենեայն միշտաբորբոք ընդ բերան նորա ելանէր, յորմէ բազումք դեղ առեալ սատակեցան։ Արդ այս կոնծիկս ժիր միշակ գոլով սատանայի՝ որսացաւ զկին ոմն, որում Հրանոյշ կոչիւր. որ էր ի գլխաւոր և յընտիր ազգէ և տէր ագարակի և սահ-

մանակից նորա. և իբրև լցաւ ի նորա մահաչունչ թիւնից՝ ոչ չատացաւ իւրով կորստեամբն այլ զբազումս սատարս իւրոց խաբից յարդարեաց։ Եւ նաև առաջին զերկու կանայս, որ էին նորա տոհմակից. որոց անուանքն կոչին այսպիսիկ, միւսին Ախանի և միւսոյն Կամարայ, որ էր արդարև կամարար սատանայի, և երկոքեան սրբա քորք հարազատք. սրբա պոռնկական մոլեգին ախտիւն, որպէս օրէնէ նոցին փարախին, և կախարդական արուեստիւ՝ վարդապետք եղեն սատանայի, յորս զօրացաւ հայրն ամենայն չարեաց. որք «Սրեցին որպէս սուսեր զլեզուս իւրեանց, ըստ սովմոսական երդոյն, և լարեցին զաղեղունս իւրեանց յիւրս դառնութեան»՝ նետաձիգ լինել յուղիղն սրտիւք. որք հարին և կարեվէր սատակմամբ վիրաւորեցին զբազում անմեղ ոգիս։ Եւ քանզի ի հայրենի ժառանգութենէ ունէին գնօղս երկուս, զնոսա կազդուս և հանգրուանս պատրաստական արարին վիշապ օձին կամակորի, յորս բունեալ սատակապէս եհեղ զմաղձն իւր. և նորա մատուսալեալ, չուրջ զինքեամբք բնակողացն արբուցին ի կորուստ. վասն որոյ այսպիսիկ գրեաց Մովսէս, «Սրամտութիւն վիշապաց է գինի նոցա, սրամտութիւն իժից՝ անհնարին առ ի բժշկութիւն»։

Իշխան ոմն Վրվէս անուն՝ սոցին չամուկ կանանցս եղբայր կամարար եղեալ, սա յառաջ գոլով առողջ ի հաւատս, յառաջադէմ էր ի հանդէս բարեպաշտութեան, մինչ զի կրօնաստան չինեաց յիւրում ժառանգութեանն՝ ճգնաւոր եղբարս ժողովել ի նմա. և ընդարձակ սահմանօք՝ անկաւոտ պահէր զկեանս նոցա որոց առաջնորդն Մնդրեաս անուն ճանաչի յոյժ անուանի ի կրօնաւորական մրցմունս։ Ա՛ռ սոսա գայր իշխանս այս յամենայն ամի ի պահս քառասնորդացն, և հանդիսակից լինէր նոցա մինչև յաւուրս մեծի պասեքին. և բազում այլ գործս բարեաց ցուցանէր ի սոցա սպասաւորութիւն. նաև յաղքատասը-

նուիրեսցես և ի քահանայից հնազանդութիւն՝ քան զբարեսէր յառաջադէմ ցուցանիւր: Զսա կարծեալ չարին ի ձեռն կանանց այսոցիկ, որք ապականագործ ախտիւ պոռնկեցան ընդ նմա անխարապէս, ոչ ածեալ զմտաւ զարեան մերձաւորութիւնն. քանզի այսոքիկ են կաղապք կրօնեան նոցա. սոյն այս է և չորրորդ դուսար սրոմնեան տզրկին. վասն որոյ պատուիրէ աստուածային առաքեալն, «Մի՛, ասէ, ի ցաւս յանկուածեան, որպէս և այլ հեթանոսք, որ ոչ ճանաչեն զԱստուած»: Տեսանե՞ս զի հեթանոսական է ախտն այն. եւ՛ս որպիսի՛ հանդէս առնէ վասն նորա աստուածային երկանիկն Սողոմոն. «Որդեակ, ասէ, պահեա զբեզ ի խառնակութենէ օտար կանանց, զի զարդարական բանիւք հաւանեցուցանէ ճիալ առ ինքեանս. քանզի մեղր կաթեցուցանեն շրթունք կնոջ պոռնկի, որ ժամանակ մի քաղցրացուցանէ զբիսա հաւանելոցն, և յետոյ դառնագոյն գտանի քան զլեղի. քանզի առեալ, տանի զհոմանիս իւր իբրև զշուն առնեալ, և իբրև ըզդուարակ ի զենուճն, և իբրև այծեամն խոցեալ նետիւ զբերդակոցին. և ոչ կարէ բուժիլ ի նմանէ մինչև հատուցանէ զնա մահու հանդերձ ի դըժոխս, քանզի թափք դժոխոց է տուն նորա»:

Այսոքիւք թակարդեալ ողբալին այն վրվէս, մերկացաւ զպարկեշտութիւն, անկաւ ի հատառոց, եղև թշնամի Աստուծոյ և սրբոց նորա. եթող զտէրն՝ որ սուրբ աւազանաւն ծնաւ զնա, մոռացաւ զԱստուած՝ որ մարմնով և արեամբ իւրով կերակրեաց զնա: Ելեալ ի տանէ, անկեալ ի պատուոյ, մոռացաւ զսխտան աստուածեղէն, հեռացաւ ի ճգնաւորական կարգացն հաղորդութենէ. և որ երբեմ կրօնաւորաց ժողովարան էր տեղին՝ զոր մեծամեծ ծախիւք և աշխատութեամբ շինեալ էր, ու՛ր զաւք սաղմոսասացաց և պարք պաշտօնէից քաղցրաձայն երգովք ընդ վերին

զօրան միաձայնութեամբ զԱստուած օրհնէին, այսօր լռեալ են ձայնքն, յաւեր յանմարդի է տեղին։ Եւ յետ այսորիկ զի՞նչ. երթեալ թշուառականն միաբանեցաւ ընդ չարագէս կանայսն, և զգարական՝ որ իւրեանց բնական տեղիք էին, զոր յաստղ սակաւ մի յիշեցաք, որոյ անուանքն կոչին մուսին Կաշէ և մուսուին Ագիւսոյ, զբնակիչս տեղացն զամենեսեան ընդ ինքեանս միաբանեցին. և ապա դիւական կատաղութեամբն մոլեալ, զեկեղեցիսն՝ որ յիւրեանց օձաբնակ տեղիսն ի վաղնջուց չինեալ էին, զայն ի խոպան գարձուցին։ Եւ յանդաստանացն՝ ուր և դիպօղ ժամ հանդիպէր նոցա, զփրկութեան մերոյ գնչանն և զտէրունական յաղթութեան զգէնն՝ որով ընկալաւ մահու յաղթութիւնն և բարձան առ ի վէնջ առաջք կամակոր թշնամւոյն, յոր երանելին Պօղոս զարարածովքս զանց արարեալ ի նորին զօրութիւնն պարծէր, «Մի լիցի ինձ, ասէ՝ պարծիլ, բայց միայն ի խաչն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի», նոքա վրէժխնդիր լեալ հօրն իւրեանց սատանայի, խորտակէին անամօթաբար։ Բայց որովհետև ըզխաչն յիշեցի, ածից ի պատմութիւնս և այլ պատճառս չելեաց զրոյցս, որ ամենեցուն սարսափումն բերէ լսողաց։

Ի հատուածս լերինն Պարխայ որ այժմ կոչի Գայլախազուտ, առաջին հարցն ասեն ինչ էր զոր[1] Բազմագլուխ կոչեն. ուր զԱստուածային նշանն բազմապատիկ վայելչութեամբ կանգնեալ էին, որ և զանուն գեղջն ի նոյն փոխեալ՝ խաչատուանեն մինչև ցայսօր։ Յաւուր մեծի պենտեկոստէին ի գիշերին եկեալ՝ որ նոր կիւրակէն կոչի, համարար մշակքն սատանայի, մրճով հարեալ զիմագ Աստուածընկալ նշանին՝ մանրեալ յերկիր ընկեցին, և ինքեանք զանխլաբար յօճաբնակ որջս իւրեանց երթեալ մտանէին. ընդ որ հիացան երկինք ի

1. Ցօր. մխա՛մ. Բազում աղբիւրք։

վերատա, և երկիր առհասարակ զարհուրեալ զգո-
ղի հարկանէր. զայն արարուած ողբաց արու-
սեակն, և սպաց երեկօրեայն խրթնի։ Արդ ըստ
սովորական կարգաց ի հաւախօսի ժամուն յարու-
ցեալ երիցուն՝ եկն առաջի խաչին, զմեծի կիր-
րակէին պաշտօնն կատարել. և տեսեալ զպանչե-
լի տեառնթիւնն՝ ձեռն զօձեօք արկեալ պատառէր
զհանդերձն, և բարձրաձայն կանչիւք զբնակիչս
տեղւոյն ընդոստ առժամայն ի նորա տեսիլն հա-
տաքէր. որոց տեսեալ[1] զմեծամեծաց զարմանան,
զկատն բարձեալ բախէին զկուրծս և զառնա-
յին. և էր ամենեցուն յանժամ արանց և կանանց,
ծերոց և տղայոց մխաձայն մի ողբ հառաչանաց։
Եւ մինչեւ նոքա յայս տագնապի կային, յան-
կարծակի ձագեաց ի նոսա գխտութիւն՝ ըստ
Աստուծոյ անճառ խնամոտութեանն. ի գիշերին՝
յորում այն գործեցաւ, յանկարծակի ձիւն անկեալ,
զերեսս երկրի[2] ապիտակացուցանէր, որ զհետ
անօրինացն կալեալ՝ տարեալ ի նոցա կաղապան կա-
ցուցանէին։ Եւ առժամայն ազդ արարեալ երջա-
նիկ հայրապետին Սամուելի. որոյ լուեալ բազում
ժողովով անդր հասանէր. և զգաւառի եպիսկո-
պոսն և զերիցուսն և զհարան առ ինքն հատա-
քեալ, երթեալ նոքօք՝ զանօրինացն[3] զկաղապան
կիզեալ ապականեաց, նզովելով զինչս և զտուա-
ցուածս նոցա, որպէս Յեսու յառաջինան զերի-
քովքն, զի մի ոք իշխեսցէ առնուլ ինչ. և վեց
ի նոցանէն՝ զորս վարդապետս առէին լինել չար
և պիղծ կրօնիցն, զնոսին ձերբակալ արարեալ,
գայ[4] ժողովով ի քաղաքապետն որ կոչի Ջերմայ.
և[5] ազուէս խարանօք զդէմս նոցա դրոշմել հրա-
մայէ, զի եղիցի այն նոցա նշան յաւիտենից՝
յայտնի և ճանաչելի ամենեցուն. զի մի՛ ոք ապի-

1. Մի օր. ի վեծամեծաց զարհուրացան. յայլսն. ի վեծա-
մեծաց զարհուրուցան։
2. Մի օր. սպիտակացոյց։
3. Երկ. օր. կաղապանսն։
4. Երեք օր. ժողովն։
5. Երկու օր. ազուեսախա-
րանօք։

տաբար հալորդեացի ընդ նոսա, այլ երբև ըզչար գազան հալածական լիցին յամենայն մարդկանէ։ Յետ այնորիկ օրհնեալ զժողովուրդն՝ որ աշխատակից նմա եղեն, արձակէ ի խաղաղութիւն։

Իսկ ի գալ ամառայնոյն առաքի ի թագաւորէն պատուոր երանց աշխարհին, որում անուն էր Եղիա. որոյ հասեալ ի գաւառն Եկեղեցաց, ընդառաջ երթայ նմա ամենաչարն վրովէա. և ամբաստան լինի զմեծարդի հայրապետէն Յամուելէ, և զայլ եպիսկոպոսացն որ ընդ նմա էին, եթէ զիմ տունն յատարն տարան, և զդեօղն աւերեալ հըրդեհ արարին։ Եւ բազում գանձուց և ընչից պարտս ի վերայ նոցա կացուցանէր։ Զոր երբև լուաւ գաւառն՝ առաւել ևս ի բարկութիւն երդեալ, առաքէ զինուորս բերել առաջի զեպիսկոպոսացն նորա. իսկ ի գալ զինուորացն, զրէ գրուխ եպիսկոպոսացն հրովարտակս առ վիճակաւորս եկեղեցւոյ, առ երիցունս և առ անտարաւորս, զի առանց երկեր ինչ զմբաստանս ածելոյ առ նա ժողովեցին։ Եւ ի հասանել համբաւոյն, որպէս լժէ յԱատուծոյ տեսչութենէն ազդ լինի առ ամենեսեան. առանց յապաղանաց բազմութիւն մարդկան ի մի վայր ժողովեցան, ոչ միայն քահանայիցն, այլ առաւել աշխարհականաց՝ զոր ոչ ունիմ զհամարոյ նոցա ոչափ ընդ գրով արկանել. և երթեալ ժողովոյն բազմութեամբ մինչև յեզր գետոյն Եփրատայ, ուր Մանանդղի ի նմա խառնի։ Եւ լինի յայնմ ժամու եկ անձրևի. և ի յորդութենէ անձրևին զարթեաւ Եփրատէս գայր լի գարիւ և գարիւ. իսկ զինուորքն բերեալ նաւ՝ վերթացուցանէին անցուցանել զձերունի եպիսկոպոսն զՅամուէլ և զնորին եղբօրորդին զԹէոդորոս յայնկոյս յատանն որ կոչի Կոմէր, քանզի և գաւառն անդ էր. բայց ժողովուրդն բուռն հարեալ զեպիսկոպոսացն, ոչ եւտն ի ձեռս զինուորացն. իսկ նոքա ասեն. Նախ գոսա անցուցանեմք, և ապա զժողովուրդ. և այսու բանիւ

հատանեցուցեալ զնոսա, առեալ զեպիսկոպատանեան հանդերձ նաւովն անցուցին յայնկոյս։ Եւ պատրեցուցեալ զնոսն, եղ ի բանակ զեպիսկոպատանեան. զոր լսեցեալ ժողովոյն զկորամանկութիւն նոցա, զի ոչ դարձուցին զնոսն ի նոսա՝ որպէս խոստացան, բարձր ձայնիւք և յորդորական բարբառով զմիմեանս քաջալերէին, մեռանել անցանել ի կուրսն, քան թէ յառաջնորդան հաւատոյ[1] լուսանաց բան լսել։ Եւ քանզի երեկոյացեալ էր ժամն, և արեգակն զյենցուզս ճառագայթից ինքն ծրարեալ ի մայրն դառնայր՝ համարձակութիւն առեալ երկնաճառ արփւոյն, յայնժամ դասք քահանայիցն յառաջ մատուցեալ, ո՛չ խորհրդով խաչին զկուրսն բաժանէին, այլ զնոյն ինքն զտէրունական զյարութեան նշանն ունելով ի ձեռս՝ և բարձեալ ի վերայ ուսոց, քաջապինդ հաւատովք հարկանէին զբարձրակոհակ կոյս կուրսն, յորմէ որպէս խաւերակ ձի ի սանձից ճմլեալ սեղմ տայր անցն ժողովրդեանն. ոչ ոք ճնասեալ յայնքան բազմութենէն և ոչ վիրաւորեալ անցին, զպահպանական զերգն ընդոյայզն ամենայն Աստուծոյ նուագէին, առաջնորդ պարու իրեանց ունելով զանարատն Մարիա, որ է եկեղեցի սուրբ, ունելով զիմաստուն ի ձեռին, այսինքն զհաւատոյ ճշմարտութիւն, ոչ անձայն և անարուեստ ի հերձուածողական ի գէճ ախտից եղեալ, այլ ջերմեռանդութեամբ ըստ Հոգւոյն սրբոյ ցանաք գոլով և ի հնչողական երգն պատրաստական, որք բախեալ դաւթական կնճռատոյն՝ հնչեցուցանէին յամենեցունց լսելիս. «Օրհնեցէք տէր, զի սքանչելիս արար», և որ զհետ սոցա անկցին բանք. և այսու բարձրաձայնութեամբ հանէին զիւրեարս ամենայն ի գլուխ յաղթութիւն Աստուծոյ։

իսկ դասուարքն յորժամ լուան զաստուածային

1. Երկ. օր. *ևախտատանաց*։

անտեսութիւնն և զհրաշս սքանչելեացն, ծանեալ՝ թէ այցելութիւն առնէ մերոյ ազգիս տէր. ի սուրիկ հիացմանէ ի զոլման եղեալ՝ յաղօթս ապաւինի և զԱստուած յօգնականութիւն կարդայ, զի Մի տգիտաբար, ասէ, խոտորեցայց յիրաւանց քոց տէր: Եւ ի լուանալ աւուրն, քանզի միաշաբաթի էր, երթեալ յեպիսկոպոսարանն որ Փրկիան կոչի, և զիրացի դատաստանն եղեալ՝ ի դատ և յիրաւունս կացուցանէ զդլխաւորս ժողովոյն, և հրամայեն անարժանին և պարտաւորելոյն վճռեալ գալ ի հանդէս իրաւանց: Եւ քանզի է կենդանի ինչ, զոր սեպհեան կոչեն, զորմէ ասեն թէ զամենայն գոյն փոխէ, զի յորարդացն ապրեսցի. նոյնպէս և նա ի զօրանալ ճշմարտութեանն՝ եթե եթէ ոչ կարէ զդէմ ունել, քանզի ի ձաղել լուսոյն՝ սպառի խաւարն, և ի յայտնել ճշմարտութեանն՝ կորնչի ստութիւնն. և ապա զինչ առնէ, և որպիսի՛ հնարս իմանայ. Հառամ խաւտանայ լինել, և լինի յորդեգիրս եպիսկոպոսին որոյ անուն Եպիսատատ յորջորջիւր՝ կաշառով դողացեալ զմիտս նորա: Որոյ եկեալ առաջի աւենին՝ աղերսիւ խնդրէ զնա իւր ի չնորհս, և դատաւորն զնոյն կամի. քանզի եղբայր անօրինին իշխանական պատուով և քաջասիրտ արութեամբ յընտրելոց և ի ձանօթից թագաւորին էր, յորմէ յոյժ ակնածէր դատաւորն. ուստի և տայ զնա յեպիսկոպոսն յատանդ, որպէս և խնդրեաց: Իսկ զայլան զորս և զամն ի նորին ընկերացն՝ մեծամեծ հարուածովք և զանիւ տանջեալ, հալածական արարին աւերելով զտունս նոցա. և ժողովն օրհնեաց զդատաւորն, և արձակեցան խաղաղութեամբ:

Բայց դատաստանքն Աստուծոյ կանխեալ ի վերայ նորա, որ թէպէտ ի պատուհասից զերծաւ, այլ ի ձեռաց ամենապիսին ոչ կարաց ապրիլ. քանզի յանկարծակի վառեցաւ մորմին նորա տապով՝ որպէս զհերովդէին, և մատունք ձեռաց նո. րա չորացեալ՝ ոչ կարէին առ կերակուր նպաս.

առաւրել մարմնոյն. այլև կերակուր զոր ճաշակէր առաւսպանօք, մուտ կերակրոյն վակեալ էր, զներքոյթուլթեան աղբոյն վերադարձուլթեամբ վճարէր մինչև յօր մահուն իւրոյ. յեսոյ և մարմինն իւր դողուլթեամբ ապականեցաւ. բայց նա ոչ եկն ի դիջուն, և ոչ յիշեաց զիւր զառաջին բարեպաշտուլթեանն. այլ նովին դիւական ապտղոյն վարեցաւ՝ մինչև բարձաւ ի կենաց. և տանջանք մարմնոյն միշտ յուշ առնէին զյիշատակ զեհենին յոր տանջելոց էր:

Բայց զնոցա մծղնէ զգործն անպատշաճ համարեցաք ընդ գրով արկանել, քանզի կարի աղտեղի է. և զի ոչ ամենայն որ պնդակազմ է[1] լսելոք բազմաց մեղացն յիշատակ՝ ի խորհուրդ ձգէ զլսողն, և ի կատարումն գործոյն խակ ածէ. վասն այսորիկ և ես խոյս եառու յայնմանէ: Այլ որ յայտնի է ի նոսա, և մեզ ասելի է՝ այսոքիկ են: Զեկեղեցի և զեկեղեցւոյ կարգաւորուլթիւն բնաւ ոչ ընդունէին. ոչ զմկրտուլթիւնն, և ոչ զմեռ և զարտասփելի խորհուրդ պատարագին. և ոչ զխաչ և ոչ զկարգաւորուլթիւն պահոց: Այլ մեք ճշմարիտ հաւատացեալքս սրբոյ Երրորդուլթեանն՝ պինդ կալցուք զխոստովանուլթիւն անշարժ յուսոյն, զոր ունաք ի սուրբ հարցն. և ի նոցա աստուածաբաշխ ժողովոյն ի բաց դարձուացուք զերեսս, անէծս ի վերայ նոցա առաքելով:

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

Վասն[2] *տիեզերահռչակ քաղաքին Անւոյ խողխողմանն արով:*

Եւ արդ ընդ բազում հնեթեթանօք և ընդ ցնորիւք անկան ազգ մարդկան, յաղագս ցոփուԹեան և անխոնարհելի մտաց՝ ապաստան եղեն ի

1. Երկ. որ. չսկզովք.

2. Մի որ. տիեզերականն:

գործս իւրեանց. հակայս կորովիս և բարձրահասակս, անդիմահարս և անմատնելիս՝ աստուածորդիս իւրեանց անուանեցին. և ամենք աշխարհակալ ամբոխեալք՝ անմատոյց ունելով զբարձրութիւն, ոչ կամեցան ճաշակել ի բաժակէ[1] բարութեան տեառն, որպէս այն առակին չինաւածն անմատութեան՝ բազմաշխատն և դիւրակործանն, այսպէս և բնակիչքն երկրիս, յորպէս ամբարհաստութեան աշխարհակալին՝ ոչ համարեցան զինքեանն ընդ այլ ցեղս բանանացիան, թէ սիրէ նոցա ալ տեառն կամ սուր ամենակալին մերձեցի առ նոսա. Զի տէր է որ չինէ և քակէ, տայ զամուրս ի դուռուն և զբարձր աշխարհակս ի կործանումն. զի և աշխարհին որ էր ի անարան Էլիրանաու, զոր չինեաց Դաւիթ, և ամրացոյց սուսերաւ և վահանաւ հակառակ Դամասկոսի, ոչ եղև խափան և դիմահար Եդեսիոյ, որ յարեաւ սատան Սոլոմոնի. զի արբուքիւնն է ամրութիւն, և պարիսպ ընաիր գործք աստուածպաշտութեան:

Եւ արդ զարձցուք անդրէն ի կարգն ըստ յառաջադրելոցդ. մի՛ սակաւ կամ փոքր համարել մեզ՝ որք ոչ զղջանան կամ ապաշխարեն, կամ ձգեն զմերձակայ և զսահմանակցացն զպատուհասն՝ որ ըստ յանցանացն հանդիպի. այլ նուճուն յաղագս մայրուին, և զժնդկին յաղագս ձկնկին. զի ոչ եթէ աննեքեան արժանի են մահու, ըստ տեառն հրամանին, յորոց աշխարհին և վերայ անկաւ, այլ մերձակայիցն և յայլոց մերձաց ըմբռնումն, և հեռաւորացն խրատն և զգուշութիւն: Զի ոչ եթէ վաղ լիմն գործեցաւ, կամ բազում ժամանակ ընդ մէջ անցեալ ապաւորեալ պանցս աղէտիցն որ ընդ Արձն եղև. վասն զի ոչ սակաւք էին որ աչք տեսին, և ոչ լսելեաց կասկածանաց. զի բազում աշխարհ և քաղաք այն էին որ ապրեցան յայնմ հինէ. այլ սատմբակեւ

1. Մի օր. բաղկոտքեան

ցան ի վիտս իւրեանց, և ամրութեամբն ապաստամբեցան ոչ ի մարդկանէ՝ այլ Աստուծոյ, որ տայ զբարձր աշտարակս ի կոխումն և զքաղաքս ամուրս ի հոպարելութիւն. ոչ իմացան և ոչ աւրէն ի վիտ զահ տեառն և զապառնալիս որ ի նմանէ. և զմրուր բարկութեան և զբրտմաութեան՝ որ ի նմանէ խոնարհի յարբուն մեղաւորաց, սպառեալ համարեցան. մանաւանդ ամուրն Աննի և որ շուրջ զնովաւ գտեալք իւր՝ առաւել յամբարտաւանութիւնկրթեալ՝ ընդդէմ երկնից կայթս հարկանէին. մինչև չարժեաց Աստուած զթագաւորն Պարսից[1] վոխանակ ինքեան՝ տեսանել թէ զի՞նչ գործի ի նմա. Եղև գործ պատերազմի յերկիրս Հայոց ընդարձակեցուցանել զբնակութիւնս իւրեանց, և տիրել ի վերայ տանման այլոց թագաւորութեան. և էր թուականիս մերոյ ամք հինգհարիւր երեքտասան:

Արդ եկեալ հասանէր թագաւորն բազում բիւրուք և անթիւ սպառազինօք. մտեալ յաշխարհս մեր՝ ահ և երկիւղ հասուցանէր հեռաւորաց և մերձաւորաց. կոխէր, տապալէր զաշխարհս բազում, մինչև եհաս ի քաղաք՝ որ զմեզ իւր ի կատարումն լրիւ իւրով ունէր: Կանգնեաց զխորանն իւր ընդդէմ քաղաքին Աննոյ, և տարաձեաց զբանակս ընդ լայնութիւն երկրին. ջանայր, հնարէր՝ զի զգուռն երկաթի և զնիզս պղնձի ի բաց խլեսցէ, որ կայր ընդդէմ թագաւորութեանն իւրոյ. և անյոյս լեալ յաղագս ամրութեանն՝ թէպէտ և զմարտն աստակացուցանէր՝ կամէր չուել: Եւ զայն ոչ դիտացեալ թէ էարկ տէր ի մէջ պահպանաց և իշխանացն երկպառակութիւն և անմիաբանութիւն, ամբոխումն և բաժանումն. և անդէն թողեալ զգործ պատերազմին՝ ի փախուստ դարձան, և խուճապեալք յերկիւղէն՝ ոչ ոք յազգային կամ ի կարևոր բարեկամանն հայեցաւ,

1. Երկ. օր. պատոյ:

այլ իրաքանչիւր որ ահիւ ըմբռնեալ՝ եւ տեսեալ պայս սպառազէն զօրացն՝ որ արտաքոյ մարտնչէին, հանդէպ ինքեանց ի վերոյ պարսպին ճանապարհ առնէին, և իբրև գկռտակումն ալեաց ծովու ի ծոց քաղաքին հեղուին, և զպարսկական աւերն ի գործ արկեալ, ոչ ումեք լռնայէին՝ իակ բազմութիւն արանց և կանանց յապարանս թագաւորացն գիմեալ՝ իբր թէ կարիցեն ապրիլ, և այլքն ճողոպրեալ յամուրն որ[1] Նիրքի բերդ կոչի՝ իակ որ ի մէջ քաղաքին ամրացեալ էին, իբրև գիտացին թշնամիքն թէ անպատրաստք են, և ոչ գոյ ի նոսա այր պատերազմող կամ կերակուր և ըմպելի, վաղվաղակի շուրջ պատեալ և շուտ տապնապի հասուցանէին, մինչև յակամայ արտաքո հանին։

Այլ էր տեսանել զվիշտս և զտագնապս իրա.քանչիւր հասակի. զի ի գրկաց մերց յափշտակեալ լինէին մանկունք՝ անողորմաբար զբարկի հարեալ, և մարքն արեամբ և արտասուօք զմանկունս իրեանց թանային. զկայր և զորդի մի սուր խողխողէր. զի ծերք և երիտասարդք, քահանայք և սարկաւագունք զմի սրոյ ճաշակ մահու ընկալան. զի լցաւ քաղաքն լի ծայրիւ և ծայրիւ, և ճանապարհ էր մարմին սպանելոցն. զի ի բազմութենէ կոտորելոցն և յանթուելի գիականցն՝ վտակն մեծ, որ անցանէ առ քաղաքաւն, ներկանէր արեամբ. և զաղանք վայրի և ընտանի՝ եղեն գերեզման գիականցն. վասն զի ոչ գոյր որ թաղէր և հարկաւոր հողմն ծածկէր զխողխողեալսն։ Այլ և ի[2] ճարպոյ անհրաւութեան ի նմա գործելոցն տուչութեաւ բարձրացէն և գեղեցկայարմար ապարանքն, և եղև ամենայն բնակութիւնն իբրև հոլաբլուր. և վաշխն և նենգութիւնն որ ի նմա՝ խափանեցաւ։

Այս է բաժին անհրաւ քաղաքաց, որ չինեն

1. Մի օր. Նիրք։ 2. Երկ օր. ի ձանձապարհաց։

վինքեանս արեամբ օտարոց, և ի քրտանց անանկաց վարձամանան, և ի վաշխէ և յանէրատութենանց զառնս իւրեանց ամրացուցանեն. և ինքեանք զմիտս իւրեանց անոգորմ ունելով առաքեաս և տնանկս՝ միայն հեշտութեան և փափկութեան սպասեն, և ի գործոյ աղուեղութեան ոչ խորշին, այլ միայն արբեալ լինին ի ցանկութենանցն որ զնոսա ըմբռնեալ ունի։ Եւ արդ զինչ լինի նոցա ի հասանել բարկութեան տեառն. սպասէն և պակասին որպէս մոմ յերեսաց հրոյ, և թէ թագաւոր էջէ և եթէ իշխան, որպէս ձանեաք ի[1] գրելոցս։ Բայց թագաւորն Պարսից բազում գաւառաց տիրեալ, և անթիւ աւարաւ գարձաւ յաշխարհն իւր[2]։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

Յաղագս թագաւորին Յոռնաց, որ ի թագաւորեն Պարսից ձերբակալ եղև։

Եւ արդ ոչ է պարտ անհաս և անձեռնարկելի երից պատմօղ լինել, կամ ընդ գրով արկանել, զորոց ոչ այլոց աշխատութիւն տեսեալ է մեզ, և ոչ յումեքէ պահանջեցաւ ի մէնջ, և ոչ մեք կարօղ եմք ձեռն արկանել. վասն այնորիկ բազում ինչ հարկաւոր պատմութեանց որ ընդ սոքօք են՝ անտես արարաք, այլոց թողուլ ճարտարաց և հասուտ մտաց, զի թերևս պահանջեսցէ որ ի նոցանէ. և այսու նախանձ արկից կարողացն. բայց տուգանք ոչ սակաւ համարեցաք՝ զանց առնել

1. Երկ օր. ի գրել զայս։
2. Յերեք օր. առաւանօր միաշար զնի յաւելուածս ի յետնոց. Երկրորդ Դարձի թուականի ՇՀԳ. երրորդ Գեորգի թուականի ՈԺ. ի ՈՉԷ Թագաւորի հառ զԱնի և զաւեւնայն տիեզերս։

զերկուց թագաւորացն զհանդէս պատերազմի,
այլ փոքր բանիւ զմեծամեծ իրս վճարեացուք։

Բայց թագաւորն Դխուժէն որ էր վաթանեցոլ
ի մեծէն կոստանդիանոսէ՝ ըստ համարոյ թա-
գաւորացն, փոքր ինչ աւելի կամ նուազ, իբրև
եաես զի թագաւորն Պարսից ոչ սակաւ աշխարհ
հատուած արար ի յիւրմէ թագաւորութենէն,
և զկողմնակալան Յունաց վախճանակն արար, և
ինքն մեծաւ ատրաւ և զերութեամբ դարձաւ
յաշխարհ իւր. ապա և թագաւորն Յունաց զկնի
տան ամաց գործ պատերազմի յանձն առնու
ըստ նախանձու և արիական բնութեանն. զի մի
անարի և վատ երևեսցի, և զկնի ինքեան վատ
յիշատակ թողցէ. խրոխտալով և մեծաւ յուսով
իբրև ի վերայ ցամաքի ընդ ծով անցանէր, և
զեռելով յաշխարհն Ասորեստանի, անհուն
բազմութիւն յինքն կուտէր։ Զի զեռ ունէր զլայն
և զընդարձակ թագաւորութեան զսահմանն, ի
հովտացն փիւնիկեացւոց՝ ուր է մեծն Անտիոք,
մինչև յամուրն վան, և զամենայն երկիրն Ասո-
նեաց յանդիման Հերայ։ Իբրև եաես զայնքան
բազմութիւն զօրացն ի մի վայր ժողովեալ, ամ-
բարտաւանեալ հպարտացաւ ի միտս իւր չյաղ-
թել յերկրացն թագաւորաց. և ոչ զբան մար-
գարէին ածէր զմտաւ, թէ ոչ բազմութիւն զօրացն
կարէցեն ապրեցուցանել զթագաւորն, և ոչ զհզու-
կայ՝ զօրութիւն իւր. այլ ակ և բազուկ ամենա-
կալին։

Աւրդ խորհուրդ լինի անվայելուչ ի միտ ար-
կանէր, և բազում զօրս ի ձեռն սպարապետացն
ընդ այլ ճանապարհ արձակէր. և ինքն բազում
ամբոխիւ յարևելս ճանապարհ կալեալ գայր, հա-
սանէր ի մեծ քաղաքն Թէոդուպոլիս. և անդ
գայրուձի կազմէր։ Զարաչար են մեղք, և զր-
դեղութիւն և զիմաստութիւն մերկացուցանէ ի
գործելեացդ. բայց առաւել ևս ամբարտաւանու-
թիւնն, որով վարին իշխանք և թագաւորք, և ոչ

հատանին յերշատակաւ առաջին ամբարտաւանից եղծելոցն. զի նոյն ախտս այս չարութեան՝ ապականիչ է ամենեցուն որ կրեն զա. զի ոչ եթէ այլ ոք զինամակաց է ամբարտաւանին, այլ Աստուած է հակառակ՝ ըստ առակողին: Վասն որոյ ոչ եաթ թոյլ զօրացն հանդիսաւ առնուլ մինչև պայծեն ժողովեցին և նա այլ բազմութիւնքն, և զերեսաւոր յորդորեցին և քաջութիւն և յարութիւն և լինելին մեծ բանակ՝ թշնամեացն տակալի. այլ իւրովքն կամեցաւ զզօրն պատերազմին յաջողել. վասնզի ուր Թագաւորն Պարսից բանակեալ էր, անդր հասանէր աւ սահմանօքն Մանազկերտ գաւառի. և անդ զիւր արքայական խորանն հարկանէր յանդիման Պարսից գնդին, և շուրջ զիւրեաւ ամրացուցանէր, և օր պատերազմի սահմանէր:

Բայց Թագաւորն Պարսից խորամանկութեամբ աւ երկիւղի պատերազմելն լնդրէր. զի մի՛ յրուեալ զօրացն եկեալ՝ զԹագաւորն ամրացուցեն, և անմարտանչելի նմա ճակատն լինիցի: Լաւ համարէր երկու մասին քան թէ երիցն դէմ կալ. շատ տագնապի յարուցանէր, մինչև անդէն ակամայ յունական ճակատն կազմէր ընդդէմ կապմ ճակատաւն Պարսից: Եւ իբրև խրոխտալով աւ իբեարս յարձակէին, և պատերազմական հանդիսիւ ընդ միմեանս բաղխէին, և դեռևս ոչ եւրևէր և ոչ մեռ գնդի պարտութիւն. անդէն վաղվաղակի մեծ գոռնդ մի՝ աւ որս չէք ի նոսա աստուածապաշտութիւն, ապատամբեալ ի Թագաւորէն Յունաց՝ ի կողմ թշնամեացն յաւելուին: Վասն որոյ բազում բեկումն զօրացն եղև. և յայնմ հետէ յապաղանօք և ոչ քաջութեամբ ի դառն մատչէին, և զՊարսիկան զրգռեալ՝ ժիր և անմարտընչելիս կազմէին: Բայց Թագաւորն Յունաց անպատճառ և անտեղեակ՝ ի ցասմամբ կայր ընդդէմ զօրս Հայոց և ընդ ազգն, և ընդ ակամբ հայէր ի նոսա. բայց իբրև յաւս միաժուռթեամբ զա-

տերտղին և զբաղ արանցն զնահատակութիւնն, որ ոչ զանգիտէին ի կորովի աղեղնաւորացն պարսից, այլ արութեամբ ընդդէմ կային հանդիման, և ոչ զմիկնան դարձուցանէին. մէպէտև բազումք ի սերոյ թագաւորին բաժանեցան, սակայն միամտութեամբ նոքա զմահ յանձն առին. զի և զկնի մահու՝ միամտութեամբ քաջութեան վայելուչ յիշատակ թողեալ. ապա սէրս անդէպս ցուցանէր, և պարզևս անձեռնարկելիս խոստանայր։

Մնդ ի վեր հայեցեալ թագաւորն՝ յորում բազմեան էր, և նկատեալ հայէր առ ախոյանն. և տեսեալ յիւրոց զօրացն խուճապեալ և ի փախուստ դարձեալ, անդ և անդր վազվզակն զբաղպատաղինի և զինուորն ձև զգեցեալ, և իբրև զփայլակն հասանէր ի ճակատ մարտին. և ի քաջ արանցն պարսից բազումս զխաթաւալ կացուցանէր, և չտապ տապնապի զօրացն առնէր։ Այլ զայն ոչ իմանայր մէ զօրավար զօրացն տեառն ոչ էր ընդ նմա, որ Յեսուայ երևեցաւ և տայր զյաղթութիւնն. և ոչ ել սէր ընդ զօրս մեր զինու և վահանաւ, և ոչ եհան սուր ընդդէմ թշնամեացն և արգել. և ոչ սէր զօրութեանց ընդ մէջ իւր ածաւ, և ոչ եղջիւր փրկութեան և յուսոյ եղև մեզ սէր։ Այլ յինքն ամփոփեալ զզօրութիւն իւր ի մէնջ, և մատնեաց զմեզ ի ձեռս թշնամեաց մերոց և ի նախատինս զբացեաց մերոց. և իբրև զոչխար ի զենումն եմ. աղեղունք մեր փշրեցան, և զէնք մեր խորտակեցան. զօրականք մեր ակարացան և լքան. զի երբարձ սէր զզօրութիւն իւր և զսիրտ քաջութեան ի զօրականաց և յիշխանաց մերոց. առ զտուսեր և զկարողութիւն ի նոցանէ՝ և եա թշնամեացն, յաղագս անպատշաճ վարուց նոցա։

Արդ զայն աշխարհակալ և զմեծ ախթասպ սէր, իբրև զառիւծ մի անարի մեզացն՝ ձերբակալ առեալ, առաջի թագաւորին պարսից կացուցանէին. այլ Աստուած՝ որ հարկանէ և բժշկէ, որոյ

անբաւ է քաղցրութիւն մարդասիրութեանն, և ոչ ի սպառ ի վայր հարկանէ զոր իրաւէն, այլ սակաւ փորձութեամբ ներէ՝ զի գիտասցուք մեք զմեր տկարութիւնս, խնայեաց և մեծարեաց զիւրոյ պատուանդանի. ամենայն զէրն, և արկ ի սիրտ գաղանամիտ թագաւորին Պարսից զէր և զինամ իւրն ի վերայ եղբօր սիրելոյ. բազում դիւրութեամբ և խնամով արձակեաց զնա։

Եւ արդ զոր Աստուած պատեալ ի ձեռանէ այլազգւոյն կորզեալ եհան, որ իւրքն էին՝ ներգործութեամբ և խոյտառականօք խաւարեցուցին ըզլուսաւորեան նորա և սպանին, և անջնջելի արիւն ի վերայ այնմ թագաւորութեանն հեղին։ Յայնմ հետէ բարձաւ զօրութիւն յիշխանաց և ի զինուորաց, և ոչ տուաւ յաղթութիւն այնմ թագաւորութեան. և իշխանք ներգործութեամբ և մախանօք առ իրեարս կային, և զպատուաստանաց իրաւունս բարձին. միայն զաշխարհն աւերէին և ոչ փրկութիւն գործէին։ Մինչև բարկացեալ սրտմտութեամբ տէր՝ հրաւիրեաց զպզտս բազում ի վրէժխնդրութիւն ինքեանց, ի Լուսնալերանց և ի մեծէ գետն որ անցանէ ի հիւսիսակողմն Հնդկաց, այլալեզու և չար ազգաց գալ հեղուլ իբրև զջուրս բազում ի վերայ աշխարհաց մերոց, արկանել զհիմունս իւրեանց առ եզերբ ծովուն Ովկիանոս, և կանգնել զաւարան իւրեանց յանդիման քաղաքին մեծի. և ընդ զամենայն աշխարհս առնեաբամբ և դիակամբք, և բառնալ զկարգս և զկրօնս քրիստոնէութեան։

Բայց իբրև եառնս թագաւորն Պարսից Ալփասլան զայնքան յաղթութիւն՝ որ ի ձեռն իւր եղև, և զայդպակ երից պատերազմացն, զի զառաջինն թէպէտ անառ ծնաց Մանազկերտ՝ սակայն բազում աշխարհս սրով և գերութեամբ տապալեաց. և երկարեալ զձեռն խոզխոզմամբ սրոյ և հրակիզութեամբ ամենայն և անողոք արար. վասն այսորիկ աներկիւղ և խրոխտ մնաք զոյ ընդ առաջ

թագաւորին Յունաց։ Եւ ուխտ եդեալ ի մեզ, եթէ ի բուռն արկանի՝ սիրով և պատուով արձակեմ զնա յիւր թագաւորութիւնն. և երդմամբք դաշինք հաստատեալ, զի խաղաղութիւն եղիցի ընդ Պարսից թագաւորութիւնս և ընդ Յունաց։ Բայց երբեմն եղև բարձր ի գլուխ և յայտ պատերազմիս, և զոր ինչ կամէրն՝ եղև և ի գլուխ եհաս. և յորմէ դադարն և պարհուրէրն՝ կապեաց առաջի իւր յոտին կացուցեալ կայր երբեմն ի ձախմէ իւրոց. յայնժամ ապա յիշեաց զդաշինն զոր եդ ընդ Աստուծոյ, և յարուցեալ նստոյց զնա ընդ աջմէ իւրմէ. և երբեմն զբարեկամ հաւատարիմ մեծարեաց զնա, և ուխտ եա ընդ նմա, թէ յայտ հետէ մի՛ եղիցի ընդ նա և ընդ քեզ խռովութիւն. այլ խաղաղութեամբ զթագաւորութիւն քո ունիցիս, և մեք զպարսկական տէրութիւնս. բայց զոր առի պատերազմաւ՝ ինձ լիցի, և այլ մի՛ արշաւեսցուք յաշխարհս ձեր. և արձակեաց զնա մեծաւ պատուով։ Ձկնի այր երբեմն եառեալ եթէ դատաճանութեամբ յիւրոց նահապետաց ընտրեալ եղև, և յաչխին զրկեցին, և ոչ եհաս ի թագաւորութիւնն, այլ չարչարանօք մեռաւ, մի եղև խռովութեամբ և յայտնեաց. կամէր զերեսելոյն հատուցանել, և անդէն ժամանեաց նմա մահ, և ել յաշխարհէս զկնի ամենայն երկրածնաց, ուր ի միասին են թագաւորք և տնանկք։

ԲԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻ ՆՈՑՆ ԳՐՈՑՍ

Կարեւոր համարեցայ առ սիրելի եղբարս մեր զրով յիշեցուցանել վասն զխաուրթեան ժանուցեալ երից, որպէս սկիզբն եղև բանից ճառել զԱստուծոյ նախախնամութիւնն, զանբաւութիւնն՝

1. Մի օր. կամեցաւ։

ակաւ բանիւք. Թէ որպէս արտաքոյ և աշխարհահայեաց դեղեցիկ և լուսաւոր տարրն՝ զի մինչդեռ էր կատարեալապէս լուսով, և[1] զմիջակն ունէր ճանապարհն ընթացս, երապընթաց շարժմամբ ընդ ճանապարհն ճեպէր և կիսապունդն անասուեր, զերկիր ընդ ինքեամբ ունելով, բազմաժամանակեայ մեղաց նուաճել լայնատարած պատմուճան, արկեալ զնա ինքեան. և այնպէս Թանձր պարսպել շուրջ զնովաւ, որ զանհնարին վայելուչն ճառագայթիցն արգել. և որ ոչ է ական համարձակ սեանելի՝ նուաստագոյն քան զասեղս երևեալ, միայն բոլորն երևէր. Որ ցուցանէր ինքեամբ օրինակաւ՝ զանասուեր և լուսաւոր կարգս եկեղեցւոյ խաւարաւ փակեալ. և զպայծառութիւն ոգւոց և զճառագայթս ճանապարհի առաքինութեան, անսեանելի և աղօտագոյն եւթալ։ Զի յայնմ հետէ՝ զոր յառաջագոյն ասացի, յորում էր Թուական Հայոց չորեքհարիւր ութսուն և երկու, մինչև ցայժմ ուխտ սրբութեան և կարգ եկեղեցեաց քայքայեալ ապականեցան. և ոչ համբաւ խաղաղութեան կամ սեռից[2] բարեաց լուաք. և ոչ մի արձան յաղթութեան կանգնեցաւ, և ոչ թագաւորաց և ոչ իշխանաց։ Եւ ոչ այլ միայն, նաև ոչ մարդկային կրօնաւորքն զդեմի հարկանել պատերազմսն էին. այլ սակաւագեալ և անզօր եղեալ, անժուժկալ և կամակոր՝ ընդ ձեռամբ թշնամեացն արկեալք, խառնուածեամբ և բարկութեամբ լի և պատարուն եղեւ երկիր. զի[3] ոմն առ ոմին եղև ճշմարիտ մարգարէութիւն խաւարուն նորա. զի յայնմ հետէ յարձակեցան թշնամիք ի վերայ մեր, և զգեցան մեզ հանդերձ ոգոյ և արտմութեան, և բարձաւ սրտախութիւն յաշխարհէ։

Այլ էրբ այնպիսի ապէտք տարակուսանաց և

1. Երկու օր. զմիջակաւն։
2. Երկու օր. բարոյբեաւն։
3. Մի օր. և որպէս գիտում առ ոտին։

աշխարհահեծ երկունք տարածեցաւ ի վերայ ա-
մենայն երկրի, և ել հուր հարաւային և եկէկ
ցամբուրս բարձուն, և զաշտարակս անմատոյց
իբրև զմամ հալեալ սպառեաց, պակասեալ նուա-
կեցան թագաւորք և իշխանք, և յոյս ակնկալու-
թեան ապաստանի բարձաւ ի մէնջ։ Ալ տա-
րածեցաւ առհասարակ ի վերայ մեր բարկութեան
սրտմտութեան տեառն. զի քակեցան տունք ա-
դօթից, և օձեալ խղով սրբութեան քարինք՝ հին
ապարանից պլատղեցաւ արկան. և պաշտօն սրբու-
թեան բարձաւ ի միջոյ, և եղաք յայտն և ի նա-
խատինս հեթանոսաց. և մաշեցաք և կորացաք, և
յերկիր կտեցան մէջք մեր. և եղաք իբրև զոակերս
ցամաքեալս, յորում ոչ գոյր յոյս չնչոյ կամ կեն-
դանութեան. և յանցանք հարց մերոց ի մեզ
լցեալ կատարեցաւ, խնդրել ի մէնջ զպարտիս
վրիժուց նախնեաց մերոց. եօթնապատիկ հա-
տուցումն ի ծոց մեր ընկալաք. վասն զի անուն
քրիստոնէութեան ի նախատինք և յայտն կատա-
կանաց համարեալ լինէր։ Զի իրաւունք և դա-
տաստան բարձաւ ի մէնջ, և արտասուաց և հա-
ռաչանաց մերոց տեղի ոչ գոյր. զի բարեպաշտու-
թիւն նոցա յայն էր՝ զրկելն և կողոպտելն և ապա-
նանելն զմեզ։ Զար թուէր նոցա հարկաւոր զգեստն
որ զխայտառակութիւնս մեր ծածկէր, այլ յոր-
ժամ տեսանէին զմեզ մերկս և ծանակս՝ այնու
առաւել ուրախանային. զի ի բազում վշտացն՝
որ պատահէր մեզ, երիվթացեալս և խուսացեալս
իբրև առուեր շրջէաք ի վերայ երկրի դողալով և
զարհուրելով. կերակուր մեր անգօր, և ըմպելի
զառն յերկիւղէ և ի սպառնալեաց տերանց մե-
րոց. վասն զի ոչ համարէին թէ գոյ մեր Աս-
տուած յերկինս, և կամ աղօթք մեր և պաղա-
տանք առ նա հասցեն։ Զի կամեցաւ տէր այն-
պիսի խոչտանկանօք ակել զմեզ, և հալածել և չար-
չարել, և զամենայն հասակ արկանել ընդ տան-
ջանօք. արտաքսել և մերժել զմեզ յերեսաց իւրոց

որպէս պատժապարտս և յանցաւորս. ցրուել և հեռացուցանել զմեզ ընդ ազգս օտարս, մինչ թե- զնա կարասցէ զատամբակ և զանհնազանդ միտս մեր և զխաեբրայեցս, արկանել զմեզ ի ներքոյ խրատու զատապանին իւրոյ իբրև զիծորայել յաւուրն եղելոյն, և զՄամարիա յաւուրն եղելոյն վանն զի զոյր առ նոսա մանն յուսոյ, զվտապատուրացն և զվշխանացն վերակացութիւնն, և որ զան զատանային վերադոյն՝ զնորհալից և զուրախարարն մարգարէիցն, որ այսու զօրանային, և ընդդէմ կարէին կալ նեղութեան փորձութեանցն, զոր ընդունէին ի տեառնէ/իսկ մերս ձանրադոյն 1/1ւ/48 և առաւելադոյն է քան զամենեսեան, անթափուր և անվշխան, անտերունչ և անվերակացու՝ ի բաց հոգւոյ և ըստ մարմնոյ, և ոչ զոյ մի տեղի ապատանի զատանել մեզ. այլ նուաղեալ և հնազանդեալ եմք ի ներքոյ թագաւորութեան հեթանոսաց կալ, և զատատիկ հարուած զատապանի նոցա օր ըստ օրէ ընդունել. զի որով ոչ ձառայեցաք տեառն՝ ձառայեսցուք այլազգեաց, և որով քամահեցաք զերկիւղ տեառն, երկիւղիւ տոցա տպզնապեսցուք օր ըստ օրէ. և վասն զի զպաշտօն տեառն պղերդութեամբ մատուցաք, պաշտեսցուք և սպասաւորեսցուք տոցա ի տուէ և ի գիշերի: Զի ո՛չ եթէ ըստ յանցանաց մերոց խրատեաց զմեզ, այլ գըթութեամբ և ողորմութեամբ արկ զմեզ ի բով խրատու յաղագս զպատասխանելոյ զմեզ և պինանիս առնելոյ:

Զի եթէ գիցես զմեզս մեր ի կշիռս, ձանրագոյն է քան զկրատ մեր՝ զոր ընկալաք ի քէն, և թեթևագոյն պատուհասք քան զպարտիս մեր. զամենայն զբօսանս տանջանաց ա՛րկ ի վերայ մեր, այլ յերեսաց քոց մի մերժեր, տէր. և զամենայն ալիս փորձութեան յարո՛ ի վերայ մեր, այլ ի սիրոյ քո մի՛ մերժեսցես զմեզ տէր: Լաւ է անկանել ի ձեռս քո և ընդունել ի քէն խրատ և պատուհաս, քան թէ ի բաց կալ ի քէն ան-

իրատաբար. լաւ է մերձենալ ի քեզ չարչարանօք և նեղութեամբ, քան թէ հեռանալ ի քէն և կալ անզօրբութեամբ և դիւրութեամբ. շատ է մեզ այս՝ զի անուն սուրբ քո կոչեցեալ է ի վերայ մեր, համարելով զմեզ քեզ ի ժառանգութիւն, ստանալ զմեզ քեզ ժողովուրդ նորոյ ուխտիս պատուական արեամբ։ Արդ մի՛ թողուր զմեզ ի ձեռանէ քումմէ վասն արարչական կամաց քոց, զի մի՛ ի սպառ չարչարիցիմք ի հեթանոսաց յաւելեաց քոց. զի այս ամենայն և առաւելագոյն քան զդիր մատենիս եկն ի վերայ մեր վասն մեղաց մերոց։

6/12/48

Եւ արդ չատ համարեցաք զամենայն ձփանս ալեկոծութեան գրել, որ եղև յաւուրս մեր. և մանաւանդ բաժանել, որ ինչ հանդիպեալ յանցնելոյ տեղեաց, աշխարհաց և քաղաքաց, զոր ինչ կրեցաք ի հեթանոսաց։ Զի ոչ մի օր, կամ միոյ ժամանակի հանդիպեցաք անզօրբութեան կամ դիւրութեան. այլ ամենայն ժամանակ աւուրց մերոց լի եղև խռովութեամբ և նեղութեամբ. և օր ըստ օրէ յաւելոյր ևս ի չարչարանս և ի տառապանս։ Եւ ոչ զք ի նոցանէ բարեմիտ եղև առ մեզ, թէպէտ և բազում ամօք բնակեցան առ մեզ. ոչ արգելաւ սրտմտութիւնն նոցա որպէս լժի, և ոչ եղև յադուժն ազահութեան նոցա իբրև հրոյ. զի ամենայն խորհուրդք նոցա որ վասն մեր, ի չարութեան են, և բանք նոցա լի նենգութեամբ։ վասն զի ամենայն առաւօտս նորադոյն սկիզբն չարեաց առնէին. զի այն էր խորհուրդ նոցա ամենեցուն՝ մաշել և սպառել զմեզ իբրև զննացեալ ձորձա, և բառնալ զյիշատակս մեր ի միջոյ իւրեանց, զի բնաւ մի՛ հայեսցին և տեսցեն զմեզ կենդանիս. այլ եղիցին զերեզմանք մեր անհետ ի նեղբոյ ոսկից նոցա։

Վասն այնորիկ կարօտացաք հին ժամանակաց պատմութեան, զի ըստ պատշաճի և յարմարական բանիւք իւրեանց դրոշմեացեն զայս գիր

մասանն, ընդրկայից և զանցելոց զհանդիպումն
անախտապէս և մի հաւաքելով որ ինչ եղեն, թողլով
զկնի իւրեանց յիշատակս երացն՝ որ եղեն, որպէս
ցուցանէ առաջնոցն պատմագրութիւնն: Իսկ որ
առ յայսմ մասանէս գրեցան՝ ոչ լիով, այլ միայն
զակնթռիչն երացն որ եղև և անց ընդ մեզ, զի ոչ
զկատարումն երացն կարացաք բովանդակ զնուաւ
ածել կամ գրել. բայց զայս ամենայն յապաւ
այնորիկ եղաք, զի ընթերցօղքն և գնատօղքն, եթէ
մեզքն եղև այս ամենայնի պատճառ որ անց ընդ
մեզ. զի հայեցեալ ընդ մեզ՝ զարհուրեօղքն երկնչել
յերեսաց տեառն. և զողալ յահէ զօրութեան նորա.
կանխել յառաջագոյն՝ խոստովանութեամբ և ա-
պաշխարութեամբ՝ վաղ ժամանել քան զչարժել
պատուհասին, և ընդդէմ կալ:

ՅԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Աբաա 78.
Աբխազիա 42.
Ագաթ 47.
Ավթաւլան Թագաւոր Պարսից 133.
Ախան 118.
Ահարոն որ և Աւան 70. 87.
Աղխաղ ագարակ 120.
Աղուանք 117.
Աղօրի աշխարհ 10. 97.
Ամիրա 33.
Անանիա 54.
Անանիաս 38.
Անդրէաս կրօնաւոր 118.
Անդրոնիկէ 23.
Անի 14. 47. 51. 52. 53. 72. 86. 97. 125. 127. 133.
Անտիոք 36. 130.
Անտիոքացիք 31.
Աշոտ 12. 13. 14. 44. 47.
Աշոտ Թագաւոր Հայոց 86.
Ապահունիք 39. 75. 117.
Ապուսուար 53. 86.
Առիմ 54.
Ասիա 52. 53.
Ասորեստանեայք 96.
Ասորիք 32. 70.
Աստւրան 78. 79.
Աստ որդի Սէնեքերիմայ 72.
Արածանի 87.
Արծն, Արծին 53. 64. 69. 74. 100. 126.
Արծակ 37.
Արծկէ 84.
Արծրունիք 27. 37.
Արձէշ կամ Արձիշ 30. 53. 74.
Արշակունիք 53. 57.
Աւան որ և Ահարոն 87.
Աւանիկ, անտառ 80.
Ախիաք 23. 25. 28. 52.
Ախիազք 10. 12. 14. 16. 25. 75.
Բաբելացիք 27.
Բաբելոն և Բաբելոնի 21. 75. 92.
Բաբերդ 78.
Բագարատ Թագաւոր Ափխազաց 10. 12. 52.
Բագրատունի 12.
Բագրեւանդ 10.
Բազմազբիւր որ և Գայլախաչ- զուա 120.
Բազաամ 81.
Բաղակ 81.
Բարսեղ 36.
Բասեն և Բասեան 15. 16. 20. 22. 54. 57. 69. 80. 86. 93.
Բերկրի. 37. 74.
Բղնունիք 84.
Բիւթանացիք 130.
Բլուրս 99.
Բուլղարք 11. 36. 70. 71.
Բջին 52.
Գագիկ 12. 13. 47. 51. 52.
Գագիկ որդի Աբասայ 78.
Գալիլեացիք 56.
Գայլախաչուա 120.
Գանձակ 86.
Գեղբու 63
Գէորգ Թագաւոր Ափխազաց 12. 14. 24. 26.
Գէորգի 14. 15. 16. 24 26 29.
Գողիաթ 83.
Գուրգեն 10. 12. 24.
Գրիգոր որդի Վասակայ 51. 70. 110.
Գրիգոր վարդապետ 13.
Գրիգորիս լուսաւորիչ 88.
Գամսակուս 126.
Գանիէլ մարգ 35. 92.
Գաւիթ գունայի 52.
Գաւիթ մարգ 9. 28. 42. 44. 63. 70. 83. 87. 104. 126.

Դաւթի որդի Սէնեքերիմայ 52.
Դաւթի Կիւրտապաղատ 9. 23.
Դաւթի որ և Սէնեքերիմ 21.
Դեմետիկոս 36. 40.
Դերքան 77.
Դիտէն կայսր 130.
Դռա 80.
Դռին 52. 53. 86.
Երկայնք 44. 104.
Եգիպտացիք 69. 106.
Եգիպտոս 27. 105.
Եդէր 126.
Եզեկիա 70.
Եզեկիէլ 15. 39. 70. 88. 107. 113.
Եկեղեայց, գաւառ 9. 39. 70. 77. 98. 108. 122.
Եզանոյ բերդ 97.
Եկեա Իշխան 122.
Եղեա մարգ 63. 69. 81. 137.
Եղեսէ մարգ 113. 137.
Եղնուա 97. 110.
Եպիսկոպոսաց Եպիսկոպոս 124.
Եսայի կրօնաւոր 116.
Եսայի, իա և իսա մարգ 10 44. 46. 60. 64. 66. 69. 76. 91.
Երեմիա մարգ 17. 50. 57. 63. 76. 89. 96. 106. 116.
Երիա 97.
Երիքով 50. 121. 126.
Երուսաղէմ 38. 39. 50. 64. 66. 67. 90.
Եսեբի 39.
Եփրաեմ և Եփրաեա գեա 99. 122.
Զաքարիա Եպիսկոպոս 24.
Զոյի 31.
Ըռաա 16.
Ըռուզք 10.
Թաթուլ 78.
Թեսալոնիկեցիք 36.
Թէսալոնիկէ 36. 37.
Թէոդոս 86
Թէոդոս 41.
Թէոդոս Թագաւոր 92.
Թէոդոս Եպիսկոպոսի Կաթողիկոսին Յովհան Սարմաւելի 122.
Թէոդոսոս որդի Սհարոնի 87.
Թէոդուպօլիս 15. 130.
Թէոդուրա 39. 40.
Թոնդրակեցիք 111. 116.
Թոնդրակս 117.
Թուրքաստան 37. 54. 87. 104. 106.
Իսրայէլ և Իսրայէլացիք 25. 37. 43. 45. 56. 57. 63. 70 88. 106.
Իւանէ որդի Լիպարտին 97.
Լիբանան 126.
Լիպարիս 70. 71. 97.
Լուսաւորիչ 13. 50. 51. 73. 113. 116.
Լուսնակերպիք 133.
Խալխալ 71.
Խաղիք 16. 57. 58. 78. 98.
Խաղոյ Ահիւ 23. 54.
Խաչ, գիւղ 120.
Խաչիկ Կաթողիկոս 54. 72.
Խլաթ 87. 117.
Խլաթայ լեառն 117.
Խորձան և Խորձային 102. 109.
Խորձէն 57. 76. 102. 109.
Խրիմ, անտառ 98.
Խարիկ 37. 38.
Ծիրանիս, լեառն 93.
Ծորոխ գետ 78.
Կաթողիկէ 34.
Կամախ 108.
Կամարայ 118.
Կամենաս 53. 69.
Կաշէ. ապարակ 120.
Կապադովկիա 110.
Կարին 15. 23. 53. 55. 57. 80. 97. 99. 116.
Կարս 73.
Կաւասիկաս 37.
Կեսար 39. 41.
Կիւրտաս 46.
Կոմէր 122.
Կողնիա 108.
Կոմիանոս Իշխան 29. 103.
Կոմիանոս կայսր 29. 94. 103
Կոմենաս կայսր 94.
Կոստանդ որ և Պոնտոմախ 41
Կոստանդիանոս 29. 30. 31. 130
Կոստանդին 28. 29. 44. 46. 86
Կոստանդնուպօլիս 11. 21. 25. 28. 30. 32. 36. 54. 72. 86. 116.

Նամիկա 75.
Նաւնծիկ աբեղայ 117.
Շաբէլ 9. 112:
Շալա 31.
Շայք 9. 12. 19. 26. 34. 38. 44. 46. 47. 48. 50. 53. 54. 57. 70. 72. 73. 76. 78. 86. 88. 92. 116. 127. 131. 135.
Շանձէթ 76. 102.
Շաշուենք 47. 57. 97.
Շալք 10. 39. 87. 111.
Շաւաճիչ 10. 97.
Շէր, գաւառ Հայոց 26. 130.
Շերման. լեառն 63.
Շերովբէս 124.
Շնդիկ 133.
Շոպենհաներ 83.
Շառամա 19.
Շառամք և Շառամ 9. 11. 12. 14. 16. 19. 20. 21. 22. 25. 30. 31. 33. 34. 35. 37. 47. 48. 69. 73. 78. 83. 88. 94. 97. 104. 107. 108. 109. 110. 124.
Շասիմ 10.
Շառավմայեցիք 43.
Շրանոյշ 110. 117.
Շրեայք 43. 70. 90.
Պապարոս 107.
Ձանէթ անուանք 75. 98.
Մագիաս եկեղ 21.
Մանազկերտ 10. 74. 80. 131. 133.
Մանանապի 39. 98. 61. 102. 117.
Մանէակ 33. 41. 117. 122. 124.
Մանկան գոմ 87.
Մանուասեր 83.
Մարիամ 123.
Մելիանէ 51. 104. 108. 194.
Միհայէլ, կայար 35. 46. 104.
Միհայէլ, կայար այլ 94.
Միջագետք 102.
Մնեմոսիա, կայար 41. 85. 92.
Մովաբ 106.
Մովաբացիք 25.
Մովսէս Խորենացի 27. 43. 63. 65. 83. 105. 106. 118.
Մորթանս 109.
Մուհարկին 117.
Յակոբ, առաքեալ 112.
Յակոբոս, Տղեհակոպոս 111.
Յայէլ 83.
Յապաբէլ 63. 65.
Յենովք վարդապետ 13.
Յեսու 121. 132.
Յոբ 17.
Յոյնք 21. 44. 49. 51. 52. 86. 96. 116. 129. 130. 131. 134.
Յովհաննէս, առաքեալ
Յովհաննէս, եպիսկ. Աշտոյ 13. 44. 47.
Յովհաննէս մկրտիչ 31.
Յովհաննէս վարդապետ Կոչեցեալն 13. 19.
Յովսէփ, նահապետ 57. 112.
Յեսէփ, վարդապետ 13. 112.
Յովրամ 25.
Յուդայ 90.
Յուդայ, մաանիչ 50.
Ներսիմ 64.
Նեառն 38.
Ներքի եկեղ 128.
Նիկիայեցիք 28.
Նիկաոմ 30.
Նինուէացիք 58
Շաակ 14.
Շիրակ 47.
Շիլի 117.
Շղիայ 24. 25.
Ովգ 83.
Ովհաննա 133.
Որսիլմեզ 82.
Ուխտիք կամ Ուխտիք 11. 12. 16.
Ուռհա 33.
Պալհաւ 47.
Պախրա, լեառն 120.
Պաղակացիս, ծովակ 16.
Պառեկիմանոս 30.
Պարխար 75.
Պարսիկք, և Պարսք 14. 21. 24. 26. 29. 37. 38. 49. 57 58. 67. 78, 85. 86. 87. 92. 94. 96. 97. 104. 107. 109. 110. 127. 129. 130. 131. 132. 133. 134.
Պետրոս, առաքեալ 50. 113.
Պետրոս, Կաթուղիկոս 15. 18. 19. 51. 52. 53. 72.

Պիհառոսյիք 65.
Պիղատոս 56.
Պոնտոս 18. 20.
Պողոս, առաքեալ 43. 104. 120.
Ջերմայ 121.
Ոչառնիք 130.
Ոսբովամ 94.
Ոսմանոս, կայար 30. 31. 33. 34. 36.
Աալմա 33.
Աղբարա 22. 24. 25.
Աամարիա 137.
Աամուէլ, կաթողիկոս 121. 122.
Աամուէլ, վարդապետ 13.
Աամուսատ 33. 52.
Աամփատն 33. 52. 114.
Անատասիք, լեառն տես Սինի
Աառա 88.
Աարփես 47. 51.
Աարփեա, կաթողիկոս 12. 13. 15. 19. 116.
Աարփեա, վարդապետ 13.
Աաւուղ 43. 47. 70.
Աեաւ լեառն 31. 91.
Աեաւ քար 54.
Աեբասիա 22.
Աեբասուսպօլիս 72.
Աելով 10.
Աենեքերիմ 52. 72.
Աեւանայ կղզի 13.
Աեքարտիք 64.
Սինի, լեառն 75. 110.
Սիմոն Նեբքինի 30.
Սիոն 66.
Սիսակ 57.
Սիսար 83.
Սբատուրեան եւ Յովհաննէս 12. 13. 14.
Սբասայ քերդ 61.
Սբասայ լեառն 54. 63.
Սոդոմ 67.
Սոդոմացիք, Սոդոմայեցիք 107.
Սողոմոն իմաստուն 28. 85. 119. 126.
Սուրբ Գրիգոր, եկեղեցի
Սուրբ Կարապետ
Սուրմակ 47.
Սպեր 57.
Սուփհաննես Տարօնեցի 13.
Վահրամ 3. 47. 51. 53.
Վաղարշակերտ եւ Վաղարշապատ 15. 24.
Վաղարշաւան 54.
Վան 130.
Վանանդ 16. 78.
Վասակ 51. 110.
Վասիլ Իշխան 84.
Վասիլ, կայար 9. 12. 21. 26. 29. 30. 84. 85.
Վասպուրական 29. 37. 54. 70.
Վարդ Սիկվարոս 21. 25.
Վիրք 14. 21. 27. 30. 49. 71.
Վռվէս 118. 119. 122. 124.
Տաբէլ 10.
Տայան 69.
Տայք 9. 10. 12. 16. 20. 57. 78.
Տարեհաս 72. 73.
Տարօն և Տարօն 13. 57. 87. 110.
Տիրան 13.
Տուարտծոյ տափ
Փարսաւան 55.
Փերա 22. 23. 83.
Փոկաս 20. 21.
Փորակ 16.
Փռանկք 78.
Քաբէր 83.
Քերփամէ 81.
Օկոմի 16. 93.
Օրմանեան 36.